

445574

108875

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

SZERKESZTI HEINRICH GUSZTÁV.

29.

RÉVAI MIKLÓS

MAGYAR NYELVI ÉS IRODALMI KÉZIKÖNYVE

«A' MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNET»

AZ EREDETI KÉZIRATBÓL, RÉSZBEN ELSŐ IZBEN KIADTA
UTÓSZÓVAL, TARTALOMMUTATÓVAL ELLÁTTA

Dr. RUBINYI MÓZES

*Méltóság
Dr. Szivnyi István egyetemi
tanár úrnak
tanítványi tisztelettel.*

Rubinyi

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1912

273801

ÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

FRANKLINI HIRDELŐI (GÖTTSCHE)

83

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

RÉVAI MIKLÓS

NYELVI ÉS IRODALMI KÖNYVTÁR

MAGYAR DÉLI TÖRTÉNET

FRANKLINI HIRDELŐI (GÖTTSCHE)

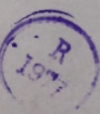
FRANKLINI HIRDELŐI (GÖTTSCHE)

DR. RUBINYI MÓNNIS

A MAGY. TUD. AKADÉMIA
SZINNYEI JÓZSEF
KÖNYVTÁRA
SZ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA
1129 / 1963

A' MAGYAR DEÁKSÁG

ELSŐ KÖTET,

MELLYBEN

A' MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNET

ADATIK ELŐ

A' NEVEZETESEBB PÉLDÁK UTÁN IRTA

RÉVAI MIKLÓS

A' GYÖRI MEGYÉBŐL VALÓ ÁLDOZÓ PAP,

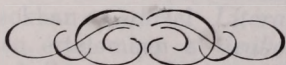
PESTEN

A' KÖZÖNSÉGES TUDOMÁNYOKNAK

FŐ OSKOLÁJOKBAN

A' MAGYAR NYELVNEK, ÉS DEÁKSÁGNAK

KIRÁLYI TANITÓJA

PESTEN

TRATTNER MÁTYÁS BETŰIVEL

M. DCCC. V.

A MAGYAR DEÁKSÁG

ELŐ KÖTET

MELLEN

A MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNET

ADATIR RÖG

A NEVEZETESBBI RÉSZEK ELSŐ KÖTET

RÉVAI MIKLÓS

A GYÖRI MEGYÉBŐL VÁLT ALDOZÓ TÁR

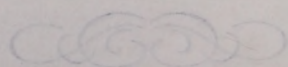
ESTEN

A KÖZÖNSÉG TUDOMÁNYOSÁNAK

FŐ OSZÁLYÁBAN

A MAGYAR NYELVNEK ÉS DEÁKSÁGNAK

KIRÁLYI TANITÓJA

ESTEN

TARTALOMMUTATÁS

A DOLGOK

BÉVEZETŐ TUDÓSÍTÁSOK A' MAGYAR DEÁKSÁGRÓL KÖZÖNSÉGESEN.

I. §. A' MAGYAR DEÁKSÁGNAK ÉRTELME.

Több nemzeteknél hallatik ez a' Latán szó *literatura*, Magyarúl igazán *deákság*. Annak közönséges értelme nyilván ez: írástudás, és külömb külömb tanuság (*cognitio literarum, et varia eruditio*). Ha tehát valamely nemzetnek tulajdoníttatik a' deákság, p. o. Magyar Deákság (*Literatura Hungarica*): értjük azon a' Magyar nemzetnek írástudását, és külömb külömb tanuságát, kiváltképen pedig annak az ő hazai nyelvén.

A. A' LITERATURA MAGYARUL DEÁKSÁG.

A' Latán szót *literatura* mi Magyarúl jól mondjuk deákságnak. Mert ezt a' szót *deák* a' mi eleink mind úgy vették, *literatus*: Gábor Deák, Lőrincz Deák, a' Latán írásokban *Gabriel Literatus, Laurentius Literatus*. Ezen értelemben a' *deákos* is annyi, mint *literator*; a' *deáktalan* ellenben *illiteratus*; 's a' *deáki* pedig *literarius*.

Élnek ezen szóval a' Rátzok, Tótok, 's Horvátok: kikenél a' *gyák, diák*, mint nálunk a' *deák*, közönségesen *tanulót* jelent. Úgy tartják némellyek, hogy ezt a' szót ezek a' nemzetek a' Görögöktől vették, megtsonkúlással ezen szóból *διδοαχή, doctrina*, azaz *tanítás, tanuság*; 's tőlök jött azután nálunk is szokásba.

De mi megfordítva azt állatjuk inkább: hogy azt

ezek a' nemzetek tőlünk kapták fel. Mert először is azt tapasztaljuk: hogy azzal tsak ezen Tót nemzetek élnek, a' kik közöttünk laknak, vagy közelebbiek hozzáuk; 's a' távolabb valóknál pedig soha sem hallatik. Annyival is bizonyosabb azután, hogy ez így történt: mivel ez a' szó igazán Magyar szó; 's azt a' mi eleink napkeletről hozták magokkal.

Az eredeti nyelvből közszavunk ez nekünk a' napkeletiekkel: 's az ennek a' világos megbizonyosodása, hogy megegyez hangozatja, megegyez jelentése.

A' mi nyelvünkkel atyafiságos napkeleti nyelvekben, a' zsidóban, Káldiban, Sziriban, megvagyon ez a' szó *jádahg*, *nádahg*, *jedahg*, *jidahg*; a' *jod*, és *nun* betűt elhagyván, a' melly tsak szó származtató törvénnyel vagyon, és a' mellynek úgy is szokása sokszor elvesznie, igazán *dahg* a gyökér a' végén megbővülve *déhgá*. 'S ugyan úgy hallatik elől pusztán az Árabs nyelvben is azon szó, tsak hogy a' pontos dalet süvölt benne (*dsaki*, *dsák*). A' mi eleink ugyan azont süvöltés nélkül, vastagon ejtették, *dák*, *diák*, *deák*; sőt, a' süvöltés helyett, lágyan is; mivel sokan úgy is mondják, *gyák*, *gyiák*, *gyeák*. Nyilván vagyon a' hangozatnak megegyezése, igen könnyű változással.

Következik a' jelentésnek megegyezése. A' Zsidó, Káldi, Sziri *dahg* Schindler szerint, ige képeben ezeket jelenti: *sciuit*, *novit*, *didicit*, *intellexit*, *expertus*, *peritus fuit*; tudott, tanult, esmért, tapasztalt, látott, 's hallott tudós volt; név képeben pedig: *scientia*, *notitia*, *peritia*, *mens*, *ingenium*, *ratio*; tudomány, megértés, tudósság, ész, elme, okosság. Schulz szerint ige képeben *wissen*, *erkennen*, *einfehen*, *begreifen*, *beobachten*, *bemerken*; név képeben pedig *Wissenschaft*, *Erkenntniß*, *Meinung*, *Idee*, *Gedanke*. Az Árabs *dsák*, Jahn szerint, ige képeben ennyit teszen: *acris ingenii*, *et iudicii fuit*; éles elmével, és ítélettel bírt; név képeben pedig azon Jahn szerint: *perspicax*, *acutus mente*; eszes, éleseszű; Schindler után: *solers*, *scitus*; hamar elméjű, okos, elmés, tanúlt. Magában sokat foglaló jeles szó ez. Megvagynak benne a'

tulajdon, és egyenes, azután az általvitetett, de mégis közelebb való jelentések: tanulás, tudomány, tapasztalás, értelem, éles elme, eszesség.

A' tanúltak jönnek ezekre a' különös tehetségekre. 'S ugyan azokat betsúlték meg a' mi eleink, nem idegen, hanem hazai, és mindennap nyelvöken forgó, ezen szép nevezettel, az ő tekintetes hivatalokban, a' mint előbb mondók, *Gábor Deák, Lőrincz Deák, Latánul Gabriel Literatus, Laurentius Literatus.*

Ezen nevezetnek nagyságos jelentése esméretes volt az igaz Magyaroknál még a' XVII. századnak is elején (1611. esztendőben). Ez idő tájban újólág kiadott, *Magyar, és Erdély Országának Törvény Könyvéhez* ragasztatott Mutató Táblában, maga a' *Cancellarius, Méltóságos Fő Tiszt, azon nevezettel Magyarúl* így olvastatik, *A' Fejedelemlennek Titkos Deákja.* Azon Törvény Könyvben úgy fordul elő még belől is a' *deák* szó eredeti saját jelentésével (Parte I, Titulo V, et LI): *quod ius possessionarium, literali scientia, vel doctrina acquiritur*; melly jóságot *deáki tudomány* által nyernek: *de rebus per filios eorum seruitiis, vel literariis disciplinis, acquisitis*; a' fiaknak marháikról, mellyeket saját szolgálatjokkal, a' vagy pedig *deáki tudományokkal* találtanak.

Árnyékon kapkodó némelly tudósaink a' *deák* szót a' Görög *διάκονος* szóból akarják származtatni. Ennek utolsó felét jó fogakkal elharapják az első tsonka félnek hasonlósága miatt *διάκ.* Azután a' jelentésnek megegyezésére sem tekintenek. A' Görög *διάκονος*, Latánosan *diaconus*, igazán szolga, segítő, Latánul *famulus, minister*; szorosabb értelemben *egyházi szolga*, az áldozó papot segítő társ: a' mi *deák* szavunk pedig közönséges jelentéssel *tanuló*, vagy már *tanult ember.*

* * *

Ugyan azon tudóskák, a' nyelvnek velős esmérete nélkül, 's erre vezető úton kívül, félre tébolyogva, egyebeket is így tsigáznak hol ide, hol amoda, ékte-

len, és nevetséges fejtegetésekkel. A' jobágy szó igazán napkeleti, Zsidóul *jabad*, tökéletes olvasással *jobád*, a' mint most mondjuk Tót eredetű szóval, *szolga*, Latánul *seruus*, *domino opera faciens*, *subditus*. Ők mégis, a' derék szóvisgálók, honnan húzzák azt elő, bámul az ember rajta: *jobb adj*, az az, *melius est, ut des*; vagy pedig a' másik jelentésre nézve, *jobb ágy*, *jobb ágyból való*, az az *torus melior*, *de toro meliore*. Még a' Törvény Könyvben nyilván szóló értelmét sem akarják felérni ezen szónak: a' hol, ámbátor kétképen, de mégis tsak azon egy eredeti jelentéssel vétetik. Azon egy jelentésű szónak ketős eredetét fejtegetni valóban igen megfordult dolog.

Kik, és mik legyenek, Második András Király Törvényének X. és XIII. Tzikkelyeiben előforduló *jobbágyok*, a' *méltósággal bíró jobbágyok*, az *udvart követő jobbágyok*; nyilván mutatják a' XXX. Tzikkelyben megnevezetett négy *jobbágyok*, úgy mint a' *Nádor Ispán*, a' *Bán*, a' két *Udvar bíró*, a' *Királyé*, 's a' *Királynéjé*: ugyan ezek, és ezek után a' többiek, a' *Fő Kintstartó*, vagy *Fő Tárnok Mester*, a' *Fő Pohárnok Mester*, a' *Fő Asztalnok Mester*, a' *Fő Lovász Mester*, a' *Fő Vadász Mester*, a' *Fő Kamarás Mester*, a' *Fő Bójáró Mester*, a' *Király mellett szolgáló Fő Urak*, és a' *Királytól egyenesebben függő többi Nemes Emberek*. Ezek is *jobbágyok* az eredeti értelemben, az az *szolgák*: *Fő Szolgák*, kiváltképen az előbbiek, a' *Király Szolgái*, 's ennél fogva az Ország-nak is *Fő Szolgái* (*Jobagyones Regni*), azon Törvénynek XXXI. Tzikkelye szerint; utóbbi nevezettel az Ország-nak *Fő Zászlós Urai* (*Barones Regni*).

A' második rendbéli *jobbágyok* is megjelentetnek azon törvénynek XIX. Tzikkelyében: a' *váralknak jobbágyaik* (*jobagyones castrorum*), a' *falubéli parasztok*; a' kikre maradott utóbb a' *jobágy* nevezet, és e' napiglan úgy hivatnak. Ezekről szóllanak a' Magyar Törvény Könyvnek III. Részében, a' XXV. és XXVI. Tzikkelyek: a' *falubéliekről*, kiket *jobbágyoknak* hívunk (*de villanis, quos jobagyones nuncupamus*).

Hogy az Udvari Fő Urak méltósággal is neveztetettek Jobágyoknak: ez ugyan eleinknek napkeletről velek hozatott szokások és szóllások szerént is történt. Ezt az észrevételt téteti velem Schulznak Jegyzése *jebed*, *Sclave*, *jomohl* gekauft, als im Kriege gefangen; und da diese oft im Oriente bis zu den höchsten Würden steigen, auch wohl Staatsminister. Hebräisch-deutsches Wörterbuch. Leipzig. 1796.

Figyelemre méltó dolog: hogy ezen *jobágy* szó, sem a' Deák Törvény Könyvben, sem a' Magyar Törvény Könyvben, sehol sem íratik kettős *b* betűvel; és csak ezzel is más eredetre mutat a' régiség, a' melly azt még jól tudta, és saját jelentésében hiven megtartotta, 's nem szorúlt az elmésen eltsigázatatott jobb szóra.

Ez a szóllás ünnepet ülleni, Latánul *festum diem celebrare, sacrare, sanctificare*, noha az írásnak régi módja is, ha azt tudnák szegény szófészegetőink, *üdnepet ülleni*,* jobbra mutatva, egyenesen az *üd* gyökér szóra, melly ismét köz szavunk a' napkeletiekkel, 's annyit teszen, mint *sacer, festus, solemnis*, azután ezt is jelenti, *saluus, salus*, még is azonban

* A' kézzel íratott igen régi imádságos könyvnek a' végén a' tíz parantsolatban így olvastatik a' második: *üdnepet üdölj* (*sabbata sanctifices*). Szűz szent Apollóniának ismét kézzel íratott életében kétszer is azonképen jó elő ezen ige: *én napomat üdli* (*diem meum celebrat, sacrat*); *ő innepét, míg éle, megüdlé* (*sacrum eius diem, quoad vixit, sacravit*). Mind a' két szónak öszvealkatásában ott vagyon eredeti épségével az *üd*: *üd-nep* (*sacer dies*); *üd-öl, üd-l-e-ni*, (*sacrum-facit, sacrat*). Ezekből lett idővel, a' *d* betűt a' következőhöz alkalmaztatva, széphangkövetéssel, vagy is inkább kényeskedő restséggel, *ünnep, ülleni*; sőt még az *ü* betűnek is *i* betűvé lételével, *innep, illeni*. Ezt a' változást bizonyítja a' *pad* gyökérből való hasonló származatnak hasonló változása: *pad-ol, pad-l-a-ni*, azután *padló, padlás*, 's a' *d* betűnek a' következőhöz való alkalmaztatásával itt is *palló, pallás*. Az előbbiről szóllván csak azt jelentjük: hogy nem egy az ülleni, mellyben kettő az *l*; és az ülni, mellyben az *l* csak egy. Tovább azon *üd* gyökértől vagyon az *üd-vöz* szó (*salutem habens, saluus*); *üdvöz légy* (*salutem habens esto, saluus esto, salue, aue*); azután az *üdvözség, üdvözít, üdvözül*. Ezek mind felséges jelentések.

mi félre tsapó nevetséges magyarázatot szenved közönségesen! Mert *ünnepeken* a' veszteglő emberek a' házak előtt *ülnek*: ettől mondjuk tehát *ünnepet ülünk*, az az, *festum diem sedemus*.

Arra való ezen megnyúlt kirándulásunk: hogy a' szóvizsgáló fejtegetésekben ne kapjunk akármilyen színre való okon; hanem a' nyelvnek velős esméretére törekedjünk, 's azonközben annak napkeleti eredetére is visszatekintsünk. Így minden bizonnyal, egyenesek, megegyezők, és igazak lesznek szószármaztatásaink.

B. A' DEÁK SZÓ A' LATÁN NYELVRE ÁLTALVITETETT.

A' *deák* szó közönséges értelemben, *tanulót*, és *tanultat* jelent: a' napkeleti nyelvekben pedig többet is, a' mire tanulás után jutunk, *eszest*, *éles eszütt*, *okost*, *elmést*. Mivel pedig nálunk minden tanulás, és tanúság, ez előtt a' Latán, vagy Római nyelvtudásban állott: a' ki ezt tudta, *deáknak*, azaz tanúltnak mondatott. Onnat aztán magára erre a' tanult nyelvre is, azaz, a' Latánra, a' Rómaira, reáragadt a' deák név; 's úgy vesszük ezt a' szót már régtől fogva ezen második általvitetett jelentésben is, *latinus*.

C. MI AZT ELSŐ ÉRTELEMBEN VESSZÜK.

De mivel minden egyéb nemzet, egész Európában, ugyan a' *latinus* nevet veszi azon nemzetre, és annak nyelvére, csak valami tsekély változással: p. o. a' Német így, *latein*, *lateiniſch*; a' Frantz *latin* (olvasd *latén*); az Olasz *latino*; a' Tót *latinszki*: mért nem tehetnők

mi is ezt, a' mi ajakunkhoz alkalmaztatván, *latán**; vagy bátor tisztábban is, mint Szenté Pál vette, *latín*: hogy a' deák szó, az első értelemben megmaradván, tsak *tanulót*, *tanúltat*, az az *literatort* jelentene. Mi ugyan evvel így élünk bátran. Azonban ha kik e' helyett inkább akarják megtartaniok a' *Latán* szót, a' *literaturát*, mint több más nemzetek tselekszenek, azokkal sem ellenkezünk. Tsak arra kérjük őket, hogy minket is megértsenek, mit mondunk, mikor *deákságot* emlegetünk, a' régiebb, és igazabb értelemben.

II. §. A' MAGYAR DEÁKSÁGNAK FŐ TÁRGYA, ÉS SAJÁT RÉSZEI.

Ha elbeszélőképen szóllunk a' Magyar deákságról, első tárgyunk benne a' hazai nyelv: hogy mi eredetű, mi tulajdonságú, mennyire emelkedett, vagy esett, a' nemzeti tanúság mellett. Szintén úgy, ha azt előbbre kívánjuk mozdítanunk, tanulva, vagy tanítva, ismét a' nyelv-

* Tudjuk, a' Magyar ajak miként rontja az idegen szót, hogy azt magájévé tegye. Többire elhagyja, a' Görög *os*, és *Latán us* végezetet; elosztja egymástól a' szó elején álló két mássalhangzót is, eleve, vagy közbe vettetett magánhangzóval, vagy elis hagyja egyikét; könnyebb kiejtést keres mind a' mássalhangzóknak, mind pedig a' magánhangzóknak, és ugyan ezeket többire egy neműekre veszi; teszen benne egyéb tsonkulást is, hol elől, hol utól. Példáink lehetnek most tsak ezen egynéhány nevek; először *Augustinus*, *Adrianus*, *Marcellus*, *Martinus*; azután *Benedictus*, *Damianus*, *Gregorius*, *Sebastianus*. Az előbbieken vastag magánhangzókat ejt, *Ágoston*, *Adorján*, *Martzal*, *Márton*: vékonyokat az utóbbiakban, *Benedek*, *Demjén*, *Gergely*, *Sebestyén*. Mi is tehát a' *Latinus* szót, az első magánhangzóra nézván, az előbbieken szerént, vastag magánhangzóval ejtjük a' második betűfogásban is, *Latán*.

ben foglalatoskodunk, a' valóságokról való tanúságunknak első eszközében, és úgy jutunk különösen a' szavakról való tanúságra. Abban igyekszünk okúlnunk, vagy másokat oktatnunk: hogy a' szavaknak mi hajlásokkal, mi nevedekesökkal, a' szóllásoknak mi öszveillóságokkal, azután mind azoknak, mind ezeknek mi szépségökkel, nyilatkoztassuk ki a' mi gondolatinkat, írásban és beszédben. És így ékesenszóllást szeretökké leszünk egyúttal (*philologi*). Mert ugyan ezeket tanítja az ékesenszóllást szeretés is (a' *philologia*) a' tágasabb értelemben: 's annak ezen nagyobb terjedésében részei a' nyelvtanítás, és az ékesenszóllás (*grammatica, et eloquentia*). A' megegyezés miatt részei tehát a' deákságnak is.

A' *philológiát* talám jól mondhatnók rövidebben *ékes szószeretésnek*, vagy *ékes szótanulásnak*. A' hosszabb nevezésben Pápai Párizs Ferentzet követtem: kinél a' *philologus* is *ékesen szóllás szerető*, vagy *ékesen szóllás tanuló*.

Walchius után magyarázom az ékes szószeretést. Ezen férfinak jeles munkája a' Latán Nyelvnek Itéletértéssel íratott Története (*Historia Critica Linguae Latinae*). A' bévezetés eleje ide való.

„Az Isten ingyen kegyelméből, mond ő, úgy teremtette az embert: hogy annak nem tsak a' dolgokat megértésre, és azokról való itélettételre, tehetsége lenne; hanem hogy jelekkel is másoknak elejökbe terjeszthetné, a' mikről gondolkodik. Az Istennek ezen kettős ajándékán állapodik minden tanúságunk: melly vagy dolgokban foglalatoskodik; vagy azoknak jeleikben, az az, a' szavakban. Tanúságunknak első nemét *böltteségnek*, és *böltselkedésnek* nevezhetjük (*sapientia, item philosophia*); a' másodikat *ékes szó szeretésnek* (*philologia*).

„A' böltselkedés azt mutatja, mi módon keressük boldogságunkat: melly lelkünket, testünket, 's állapotunkat illeti. Lelkünk boldogságát szerzi a' külön való böltselkedés, és az isteni tudomány (*philosophia speciatim dicta et theologia*). Testünk boldogságára és annak épségére szolgál az orvos tudomány (*medicina*). Állapotunk boldogságát, a' szerentsének javait, megtartja a' törvénytudás (*iurisprudencia*). A' mi tanúságunk tehát, valóságokról, vagy szavakról való (*eruditio realis, vel verbalis*), amannak négy az ága: böltselkedés, isteni tudomány, orvos tudomány, törvénytudás; imezt pedig ékesszószeretésnek mondják.

A' régi Rómaiak a' szelid tudományokban való foglalatosságot nevezték Ékesszószeretésnek: 's a' történeteket, és külömb külömb tanúságot kedvellők voltak nálok a' philologusok (*Φιλόλογοι*). *Suetonius in Augusto adpellat philologiam eruditionem variam, in Caligula eruditionem absolute*. A' kik a' nyelveknek betűiket nyomozták, szó szerelőeknek és betűzőknek hivattak (*λογοφιλοι, etiam grammatici*).“

Ezek után megyen Walchius a' meghatározásra, de előbb tágasabb magyarázattal, a' mellyre már mutatam. „Most, úgy mond, ezt a' szót olly értelemben veszik: hogy a' szelid tudományokból tsak azt a' részt jelentse, melly a' nyelvnek természetét, és szépségét magyarázza; hogy annak segedelmével, külömb külömb képen, mind írásban, mind beszédben, kinyilatkoztatassuk gondolatinkat.“ Utóbb adja a' szorosabb magyarázatot. „Az ékesszószeretés, szorosabb értelemben, olly oktatás: mellyel a' tanuló a' nyelvértésben annyira mehet; hogy a' szavaknak, és szóllásoknak, viszonagságaikat, kellettő tekintetöket, külömb külömb jelentésöket, és egyéb nyomos voltokat tökélltetesen tudja.

III. §. A' MAGYAR DEÁKSÁGRÓL ELKÉSZÜLT MUNKÁNAK FŐ OSZLÁSA.

A' Magyar nyelvtanítást külön bocsátom közre : mivel előre járó oktatásul elszakasztatik a' kisebb esztendőkre. Két jeles oktatás köttetik egybe a' nagyobb oskolákra : a' *Magyar Deáki Történet*, az az a' Magyar Deákság tsak elbeszéléssre ; azután a' Magyar Deákságnak előmenetelére a' Magyar Szép Toll, az ékesen szóllásnak, a' mint Tzitzeró mondja, művесе, teremтője, és mestere (*stilus dicendi opifex, stilus optimus dicendi effector, et magister*). Ezeknek nyilván való öszveillőségök, melly a' szavakról való tanúságon állapik, szépen eltűri egy közös fő nevezet alatt a' kiadatást. Oszlásokat veszik a' külön való kötetekben.

A' *Magyar Deákság* közös fő nevezet. Annak oszlása a' következő: I. Kötet, a' Magyar Deáki Történet; II. kötet, a' Magyar Szép Toll; ezekkel nyomos okon egybe foglaltatik a' III. kötet, a' Magyar Beszédnek Példái.

Professores, linguae, et literaturae Hungaricae in Academiis, hoc sibi habent munus demandatum: ut altiorum classium studiosis linguae, quam in Gymnasiis excoluerunt, gnaris, eius, literaturaeque Hungaricae indolem, et fata demonstrent; tum vero eos etiam ad eam perficiendam, stilumque cultiorem sibi comparandum, manuducant. Instructio pro Professoribus, linguae, et literaturae Hungaricae in Academiis.

A' MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNET.

BÉVEZETÉS.

I §. A' MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNETNEK SAJÁT TÁRGYA.

A' Magyar deákságnak elbeszéléssre való része, a' *Magyar deáki történet*, előhozza rend szerént, és szorgalmasan a' Magyar nyelvnek, és deákságnak viszonyosságait.

A' *viszontagságot* itt mi tágasabb értelemben vesszük, valamint a' Latánok a' *fatum* szót: *fata linguae, et literaturae Hungaricae, pragmatice enarranda*, úgy szóll az Oktatásnak is Felső Helyről kiadatott Rendje. Értjük ezen mind a' kettőnek, a' nyelvnek, 's a' deákságnak, eredetét, előmenetelét, esését, újlag való felkapását, a' mint ezek többire egymást váltva járnak. Bövebb megfejtésre tovább a' nyelvben külön fordul elő annak régisége, atyafisága, természete.

II § E' JELEN VALÓ MUNKÁNAK OSZLÁSA.

Két dolognak, úgy mint a' nyelvnek, 's a' deákságnak, viszonyosságait beszéli a' Magyar deáki történet; 's ugyan azért ketté oszlik magától is. De ezen első nagy szakadásával tsak fő részeket ad: a' mellyek azu-

tán kisebb meg kisebb részekre oszlanak, az előforduló tárgyaknak mivoltok szerint.

Az *első rész* a' Magyar nyelvről szól egyedül, és külön: először is annak eredetéről, régiségéről, 's atyafiságáról; azután természetéről, vagy saját minémüségéről; tovább pedig viszontagságairól, már szorosabb értelemben, növő, gyarapodó, alább eső, és egyéb változó állapotjáról; 's végtére a' nyelvtanulásnak segedelmeiről.

A' *második rész* a' Magyar deákságot mutatja, az az, a' Magyar nemzetnek, az írástudásban, 's egyéb tanúságokban hazai nyelvén való járatosságát, felhozott emlékezetes jegyekben, régi, közép idejű, 's utóbbi jeles írásokban.

ELSŐ RÉSZ.

A' MAGYAR NYELV KÜLÖN VÉTETVE.

Úgy hozza magával a' jó rend, hogy nemzetünknek deáki történetét a' nyelvről való értekezésen kezdjük. Ezt a' rendet tartják többire más jelesebb írók is nemzetöknek deákságáról íratott munkáikban. Méltó is kiváltképen a' mi nyelvünkről külön értekeznünk, még ugyan tettében való derekas szorgalommal: hogy annak mind eredetéből, régiségéből, 's atyafiságából, mind pedig természetéből, 's ritka saját minéműsegeiből, nyilván kitetsző méltóságát előbb mi magunk jobban esmérjük meg, belső érdekéhez képest azt innen tova többre betsüljük, buzgóbban oltalmazzuk; azután az idegenekkel is, a' kik eddig tudatlanságból annak gyalázói voltak, azont más jobb okon szólló ítélettel ditsértessük, tsodáltassuk, 's kedveltessük. Ugyan azért e' résznek szaporább oszlása szerént mi bővebben szóllunk a' mi nyelvünkről; hogy sem közönségesen szóllanak mások a' magokéről e'féle oktatásokban. Az eleje, 's kiváltképen a' közepe beszédünknek, a' mellyet eddig világosan jelentettünk, elég gyönyörködtető leszen: mert örökségül reánk maradott egyik fő kintsünknek mélyebb esméretében örömet foglalatoskodunk. De az utólja, a' hol ezen mennyei ajándéknak viszontagságait hozandjuk elő, az édest keserűvel fogja elegyíteni: mert itt is amott is, nevezetesen a' végső időkben, pironganunk

kell miatta; hogy szomorú hanyatlásának, 's éktelen bomlásának oka, részént a' mi gyáva gondolatlanságunk, részént a' mi büszke megáltkodásunk; a' melly vétkeket, mivel tőlünk fakadnak, sajnosabban érezhetünk akármi gonosz idegen törekedéseknél.

ELSŐ FEJEZET.

A' MAGYAR NYELVNEK EREDETÉRŐL, RÉGISÉGÉRŐL, 'S ATYAFISÁGÁRÓL.

I §. A' MAGYAR NYELVNEK EREDETE.

A.

A' KÖZELEBB VALÓ EREDET.

A' Magyar nyelv, mind nevezetét, mind pedig közelebb való eredetét attól a' Magyar nemzettől veszi: melly, Krisztus Urunk születése után 884. esztendő táján, napkeletről Don, és Neper, más nevök szerint *Tanais*, és *Boristhenes*, folyói közül, mélyebben beütött Európába; a' hol azután Árpád vezérlése alatt elfoglalta ezeket a' tartományokat, a' mellyekben megállapodott Magyar Ország, 's e' napiglan fenmarad.

A' Magyaroknak előbbi lakások, 's hazájok, Ásiának azon tartományában volt: melly Baskiriához, 's Jaik folyónak kútfejéhez közelít, 's az Íróktól *Nagy Magyarságnak* neveztetett. *Magna Magyaria*, Bélának Titkos Író Deákjánál *Dentumogeria*.

Katona Istvánnak meghatározása szerint Volga vizén ül esett ezen hajdani Magyar föld, Asztrakán országon felül, éjszakra; a' hol most Kaszán ország, 's a' Permi hertzezség fekszik, Kúma vize táján; 's napkeletről, részént Baskiriát, részént Szibériát érte.

Megegyez Schlötzernek leírása, mellyel ezen Nagy Magyarorságnak fő városa helyét Gärber után szépen adja elő (*Allgemeine Weltgeschichte*, XIII. Theil. *Allgemeine Nordische Geschichte*, VI. Kap. pag. 521). «Azon a' helyen, hol *Kúma* vize a' hegyekből lefolytával a' sík földet éri, szép erdők, mezők, 's rétek bőven láttatnak; 's ezek mellett sok őszveomlott városak is találtatnak romladéjkokban. Két napi járásra a' hegyektől, hol *Byruma*, Volga és Don között való pusztaságon eredő folyótska, *Kúma* vizébe szakad, ugyan ott az őszvefolyásnak szegletében volt a' *Magyar* tartománynak fő városa: a' mint ott e' napiglan is láttatnak még egészen beboltoztatott pintzék, külömb külömb nagy palotáknak romladékjaik; mellyeket a' Tzirkaszszok, 's a' környékben lakozó többi nemzetek, *Malzsarnak* neveznek». A *gy* betűnek nálunk lágyan ejtetett hangja, *Magyar*, *Magyarvár* ezeknek kiejtésök szerint vastagon süvölt, *Madzsár*. A' Törökök is úgy ejtik.

Még IV. Béla királyunk idejében is, a' ki 1236 esztendőben kezdett uralkodni, Magyarok lakták ezt a' vidéket, eleinknek onnat való kiköltözésök után közel 354 esztendővel. De még azután is, jóval később, nevezetesen Hunyadi Mátyás Király alatt, ennél is utóbb, más alkalmatosságokkal, köz eredetünknek e' tájon találtatott maradékiról nyilván szóllanak több jeles bizonyságok.

Arra, a' mit legelől mondánk, nyilván való bizony-ságot talált Deseritzki Intze a' Vatikánomi Könyvház-nak egy kézzel íratott régi Könyvében. Ezt beirta ő a' Magyaroknak Eleikről szólló Jeles Munkájába (*De Initiiis et Maioribus Hungarorum* Tom. I. pag. 170). Onnat Pray György beiktatta a' maga Könyveibe (*Dissert. Praeuius ad Annales Hung. pag. 316. Dissert. II.*

in Annales Veteres Hunn. etc. pag. 37.). Júlián, Szent Domonkos szerzetbéli Magyar Pap, Béla Királyunk költségén, 1238 esztendő táján, Ásiába szent útnak indult társaival. Mert a' jó Király, 's a' jámbor Papok, szánakodtak azokon a' Magyarokon, a' kiktől származtak, hogy azok még a' hitetlenségnek setétségében volnának. «Reájok akadott Julián Etel nagy folyó víz mellett (a' melly most Volga nevérol esméretesb). Ezek ötöt látván, 's megértvén tőle, hogy Magyar volna, igen örültek eljövetelén; 's házról házra, faluról falura elvezetgették; 's keresztyén atyjokfiainak királyokról, 's országokról, szorgalmatost kérdezősködték. Valamikről szóllott előttök, akár a' hitről, akár egyebekről, mind örömet meghallgatták. Mert ugyan Magyar nyelven szóllottak, 's megértették ötöt, ő is viszontag őket.» Juliánnak Magyar beszédje majd igen olyan volt, a' milyennel íratott a' két régi halotti beszéd (*Látjátok feleim. Szerelmes bratim*). Mert ezen jeles beszédnek idejénél, mellyet több nyomos okon 1210 esztendőre tevénk, tsak 28 esztendővel esett utóbb Júlián utazása. Atyánkfiak sem igen különböztek még a' Magyar szóllásnak azon módjától: mivel Júliánt olly szépen megértették, ő is viszontag őket. «Tudják vala ezek eleiknek hagyományokból (a' mint tovább szóll a' kézírás), hogy a' Magyarok tőlök származtak; de, hol volnának, azt nem tudták. A' Tatár nemzet szomszéd volt hozzájuk. Júlián e' földön Tatárookra is akadott, 's a' Tatár Fejedelemnek követjére: kitől megértette a' Tatároknak szándékjokat, hogy Német országra akarnának ütni.» De ők azután tsak Magyar Országban pusztítottak még azon IV. Béla szerentsétlen királyunk alatt, 1240, és a' következő esztendőkben.

Nem sokkal utóbb, 1253 esztendőben, IX. Lajos

Frantz Királytól Mangu Chanhoz küldetett Rubruquis Wilhelm kaputzinus Szerzetes. «Ez, a' feljebb említett vidékeket eljárván, Bató Tatár Fejedelemnek udvarába, melly akkor Volga vize mellett volt, kerengő útakon ment, hogy a' Magyaroknak kezökbe ne esnék.

Nyilván szól VI. Kelemen Pápának, Janibeg Tatár Tsászárhoz, 1343 esztendőben íratott levele: hogy Magyar Ilyés (*Elias de Hungaria*), Minorita Szerzetes, e' nemzet közt az igaz hitet jó Előmenetel terjesztette (*Apud Orodicum Raynaldum ad annum 1343*). Ezt mi úgy vesszük, hogy ezen Tatárokkal, kikről a' levél szól, a' Magyarságnak nagy része össze volt már keveredve, vagy a' Tatár név alatt bizonynyal a' Magyarok értettek. Mert Magyar Ilyés, a' mint oda érkezett, azoknak nyelvöket olly hamar meg nem tanulhatta, ha igazán Tatárok voltak, 's nem Magyarok. Ezeknek lakó helyök napkelet felé lehetett, Donetz vizének Tanaisba való szakadásán túl: a' mint már többször mondók, Etel, vagy Volga mentében. Ezt a' vélekedést Tana varasa támasztja: Janibeg a' Velentzéseknek portékájakat elragadtatta.

Hunyadi Mátyás idejében, a' ki is 1458 esztendőben választatott Királyunkká, hogy majd igen e' tájon voltak még köz eredetű atyánkfiai, világos szavakkal megírta Bonfin Antal (*Decad. I. Libr. III.*) «A' mi Felső-Mátyásunk tudott e' dolog felől, mert némelly szarmata (az az, Lengyel) kalmároktól értette. Követeket, 's kémeket küldött oda: hogy ezen atyafiságos nemzetet, ha lehetne, Magyar országba édesgetné, mellyet népében a' tartós háború nem kevéssé megfogyasztott. A' mit ő, noha eddig el nem érhetett, ha élend, talám még is megteszen». Meg nem tehetette, mert az Oroszok nehezen szenvedték: hogy az Ásiai Magyarok az

✓ Európaiakkal, 's a' Latán Egyházzal, egyesülnének. Világosan beszéll e' dolog felől Sylvius Aeneas, Mátyásunkkal egyidejű Jeles Író (*In II. Asiae Parte Cap. XXIX.*) «A' mi Verónaink, a' kiről feljebb mondók, hogy Tánaishnak eredetéig felért, azt beszéllette: hogy az Ásiai Szitya földön, nem messze Tanaistól, tudatlan, 's bálványokat imádó emberek laknak, kiknek nyelvök azon egy a' Pannoniában lakó Magyarokéval; oda akart ő menni, szent írást tudó, szerzetes, több férfiakkal, nevezetesen Szent Ferentz rendjéből, a' kik azt a' nyelvet tudnák, 's kívánta köztök a' Krisztusnak szent evangéliomát hirdetni; de megtiltatott Moskának Urától, a' ki is Görög hitetlenséggel megferteztetett, 's azért nehezen tűrte, hogy az Ásiai Magyarok a' Latán Egyházzal egyesülnének, 's a' mi rendtartásainkra taníttatnának.»

Rudolf Tsászárr, 's Magyar Ország Királya idejéről is' a' mint a' környül állások mutatják, 1606 esztendő tájáról, jeles bizonytságot hoz elő Toppeltin (*Orig. Trans. Cap. IV. pag. 37.*) Szamosközinek kézzel íratott munkájából. «Amurát Török Tsászárhoz a' közel múlt esztendőben egy követ érkezett Konstantzinápolyba a' Magyaroknak régi hazájokból. Ez megértvén, hogy ott volna egy Európai fő rendű Magyar, Rudolf Tsászárnak követje, őtet azonnal magához hivatá, 's vele Magyarúl beszélgete, hogy egymást jól megéthrheték. A' beszédben ezekre tére: ti, azt hallom, idegen nemzetek közül veszték feleséget, 's idegen nemzeteknek adjátok leányitokat. Megesik gyakorta, úgy felele Rudolf követje, mert szokásba ment már e' dolog közöttünk. Erre az Ásiai Magyar így szólla. Ez az oka, hogy ama' vitézi erő, és természet, mellyel az előtt az egész világot elrémitettétek, ti bennetek lassan lassan el-

alutt, 's megtompúlt. Mi pedig, a' kiktől ti származtok, nemzetünket olly igen megőrzük: hogy az idegekkel való házasságot régi törvényünk szerint főben járó véteknek tartjuk. Innen vagy, hogy a' mi régi, és épen maradt nemzetünk, noha sok bárdolatlan népek fogják körül, tulajdon erejével, magát azok ellen, elejétől fogva mind e' napiglan megoltalmazta. Azt mondá tovább, hogy most sem azért küldetett Királyától a' Török Tsászárhoz, hogy békeséget, vagy szövetséget koldúlja; hanem tsak, esméretségnek, 's barátságnak okaért.» Huszti Andrásnak szavait igen megtartottam e' különös történetnek előhozatásában: a' mellyet már ő is megírt Magyarúl az *Ó és Új Dátziában* (pag. 68.).

Ugyan a' XVII. századnak elejére mutató szép bizonyosságot foglal magában Schall Ádámnak, Jézus Társaságából való Szerzetes Papnak, Kínában Mandariní méltóságra emeltetett Tudós Férfiúnak levele (*De Initiis; et Progressu Religionis apud Chinenses. Editum Viennae 1668.*). Ebből a' Történetíró, a' Pekíni keresztyén templomról tévén szót, ezeket hozza elő. «Egy a' Kis Királyok közül, bemenvén a' templomba, a' képeknek eredetéről kérdezősködött; 's ezt valamennyire megértvén, mikor tovább a' Kisded Jézust ölében tartó Boldogságos Szűzről értekezett volna; az ott állók közül, egy főrendű, 's a' Kína nyelvet jól tudó, napnyugati Tatár hozzá foga a' tanító hivatalhoz, 's mindeket hiba nélkül szépen elmonda a' Kis Királynak: hogy Krisztus Urunk szűztől született, az emberi nemért szenvedett, igazán meghalt, 's azután felámadott, és felment mennyekbe. Tsodálkozáék a' Kis Király a' Tatárnak tanúságán, mellyet mutata kiváltképen azon a' földön olly idegen dolgokban, 's azt

kérdé tovább tőle, hol tanulta ezeket? Ő erre azt felelé, hogy Volga vize mellett született, 's ezeket ott hallotta gyakorta. Ebből nem kétséges a' következés: hogy a' hitnek ígéje azokban a' vidékekben hallás által terjedt. 'S ugyan emlékezetben vagyon nálunk: hogy a' Társaságból egy Magyar Papot rabúl fogtak a' Törökök, 's ötlet eladván ezekhez a' Tatárokhoz juttatták. Ő maga emlegette Romába iratott levelében: hogy ezen számkivetéssel hazájába vettetett; azon nyelven szóló emberekre talált ott, mellyen szóllanak a' Magyarok, 's ugyan azonokra, a' mint ő gondolja, kiktől valaha a' Magyarok eredtek. Azért váltságául ő pénzt nem kíván, hanem társakat, kik vele egyetemben az ősi nemzetet hazai vallásra oktatnák. Onnat Kinába is rövid úton mehetnének, elkerülvén ezek után, a' nagy költséget, veszedelmeket, 's a' tengeren való szörnyű kerengést. Egyéb aránt magokat nem felette idegen szokáshoz, gyomrokat pedig, a' napon félig sült, félig nyers húshoz kellene alkalmaztatniok, mellyet, egyéb téj ázalékokkal, a' Tatároknak sátoraikban mindenütt tsak nem ingyen találánának». A' Tatár név itt a' népnek közönséges szóllása szerént vétetik: az alatt értetnek bizonynyal velünk Európai Magyarokkal atyafiságos, 's a' Tatárok között elterjedett, Ásiai Magyar nemzetségek. Ezeket többire tsak nem azon szavakkal, rövidebben még is, Pray Györgynek II. Vetekedéséből hoztam elő (*Ex Dissert. II. in Annales Veteres Hunn. etc. pag. 36, et seqq.*) A' Rudolf Király idejebéli történetet is említi Pray György (*In Dissert. Praeuia in Annales Hung. pag. 319.*) Kaprinait, 's egyéb írókat szántsándékkal elmulattam: hogy kelleténél hosszabbra ne nyújtanám ide tartozó jegyzésemet. Elég ez a' dolog valóságára.

B.

A' FELJEBB ESŐ EREDET.

De feljebb esik nyelvünk eredete. Azok a' Magyarok, a' kiktől mi származunk, azon egy eredetűek a' Hunnokkal: kik hajdan ugyanott laktanak Baskiria mellett; a' Volga vizén már 374 esztendőben által-keltenek; sok viszontagságok után végtére 442 esztendőben Pannoniát Attila Királyokkal elfoglalták. Azon egy eredetűket nyilván mutatja mind kettőjüknek hajdani életök, erköltsök, 's képök hasonlósága; az 'Iróknál azon egy közös Hunn nevezetők; a' mieinknek állandó bizonyítások, kikkel a' külsők közül is sokan megegyeznek. Kétség kívül egy volt tehát a' nyelvök is: noha igen kevés szavak maradtak tőlök ezen állításunkra. Bizonyos az, hogy megvolt nálok *Hunnivár*, melly igazán Magyar szó.

Ugy vagyon, igen kevés Hunn szavakat mutathatunk. Ezek közt legvilágosabb a' *vár* ezen öszvefoglaltatott szóban *Hunnivár*. Pray György is ezt elsőnek teszi a' jegyzésben (*Dissert. I. in Annales Veteres Hunn. etc. pag. 3.*). Azután Bél Mátyásból hoz némelyeket elő, a' hol Otrokotsi Fóris Ferentzet méltán elmellőzi vakmerőbb szószármaztatása miatt. De Béltől is jó okon tarthat. Ennek fejtegetése után Jornandesnél *Emendur*, *Uzindur*, Magyar ejtések: *Emend-ur*, *Uzind-ur*, Latánúl *Emend-dominus*, *Uzind-dominus*. Úgy tovább ezen szavakat is ő Magyar szóllások gyanánt veszi: *Onoguri*, *Uroguri*, *Atziguri*, 's a' többbit, *Onog-uré*, *Urog-uré*, *Atzig-uré*, a' nemzetség, úgy mond, a' melly mindenikéhez tartozott; *tribus a rerum dominis sic denominatae nempe tribus domini Onog, domini Urog, Domini Atzig*. Magyar neve vagyon végtére Priscusnál is előforduló *Conchas* Királynak: *Tsonka*, úgy

mond jó olvasással, Latánul *mutilatus, truncatus*. Ezek után Pray György a' sinai Irókból szedeget öszve Magyar szavakkal megegyező némelly Hunn szavakat. Ezeknél *out* annyi, mint nálunk *öt*; *dehe* pedig *tíz*; *sede* tovább, és *hezare*, nyilván *száz*, és *ezer*. Nálók *uhl* valami friset jelent, *aliquid recens*, annyit teszen nálunk az uj. *Jo-ti* nálók *moriger filius*, *jó fi* nálunk *bonus filius*; *ogos* nálók *sapiens*, ugyan az nálunk az *okos*; *tsong* nálók *barbarus osseus homo*, evvel is egyez a' mi szavunk, *tsont*, *tsontos*; *gheuk topa* nálók *kék hegy*, itt is a' *gheuk* nyilván azon egy a' mi *kék* szavunkkal. Vajha több ilyeneket szedhetnénk még öszve; mert ezek már, szemlátomást, minden erőltetés nélkül, igazán megegyezők a' mieinkkel!

II §. A' MAGYAR NYELVNEK RÉGISÉGE.

Nyelvünknek régiségéről bizonyost mondhatunk; De szükséges előbb a' nyelveknek szaporodásokról közönségesen szóllanunk.

A. A' NYELVEKNEK SZAPORODÁSOKRÓL KÖZÖNSÉGESEN.

Volt kezdetben egy eredeti nyelv. Noénak fiai, unokái, 's közelebb való maradéki azon beszéllettek egymással. Az emberi nemnek elterjedése, több nemzetségekre szakadt oszlása, más ég alatt lakása, más neveltetése, 's ezekkel a' szóllásra való eszközöknek megnehezédésök, vagy könnyebbedésök, ezt az első eredeti együgyű nyelvet lassanként megváltoztatta. Először is apróbb másolásokat tétetett benne: hogy a' nyelv, a' közös szavaknak nagyobb részökre nézve, még azon egy volna; tsak a' szóllásnak némelly módjaiban különbözve, egy

oszláson lévőeknek saját *szóejtésökben*, a' minek Latán neve a' Görög szó után *dialectus*, a' Német pedig Mundart. Azután az eredeti szavakból sokakat egészen elfordítottatott, némellyeket elhagyatott, 's helyökbe másokat találtatott; a' szóhajtogatásokat is, a' szószármaztatásokkal együtt, jóval tovább térítettette: és így végtére, több különböző, de egymással még ugyan atyafiságos nyelveket szerzett. Ezekből utóbb azonképen lettek kisebb különbözőessel a' szóllásnak több módjai; nagyobb elhasonlással pedig más új nyelvek. 'S mennél tovább ment az ilyen változás, annál kevesebb jele maradt meg az eredeti atyafiságnak, míg utóljáratok nem egészen eltűnt. Így származtak a' számtalan sok nyelvek. De különböző nyelveknek egymással való elkeveredésekkel is, igen megváltoztak, sőt teljességgel új nyelvek támadtak. Sokakat, a' nemzetekkel együtt, elnyomott, 's egészen eltörlött az idő.

Abban fáradtak némellyek, úgy mond Gorop János (*Libro Heumathenae I.*), hogy meghatároznák: hány nyelv vagyon most e' kerek földön, 's hány volt valaha. De ő azt tartja, hogy lehetetlen ennek végére menni. Alexandriabéli Kelemen azt hitte: hogy a' nyelveknek hetven két nemeik voltanak, több különböző alsó származatokkal. Úgy tetszik, ezeket ő azoknak számok szerint vette; a' kik a' nyelveknek egybeveszésök előtt, Noénak három fiától származtak, s' mind annyi nemzeteknek első atyjaik voltanak. Ephorus, ugyanazon Kelemennél, hetven ötöt emleget.

De ezt a' számot másoknak állítások sokkal feljebb viszi. Ezek közt Plinius azt írja Timotheus után (*Libr. VI. Cap. IV.*): hogy csak egyedül Colchis tartományának Dioscoris nevű sokadalmas városába három száz nyelveken szólló nemzetek szoktak öszvegyülekezni.

Hozzá teszi, hogy azután a' Rómaiak ugyan ott száz harmincz tolmácsok által folytatták ügyöket. Mithridates Ásiának nem nagy részét bírta, ha azt az egész világgal vetjük egybe. Még is azt bizonyítják felöle az Irók: hogy ezen birodalmában huszan két különböző nyelveket számlált, 's azokat mind megtanulta. Ha ezekhez vetjük már a' többi nyelveket, a' mellyek e' világon voltak az előtt, mi éktelen nagy leszen számok.

Ki mondhatja meg, mennyi vagyon Amerikában, mennyi az éjszaki földeken? Hogy pedig felette sok vagyon mind a' két részen, sokaknak oda jártokkal már bizonyosan kitanúltuk. Jól tudjuk pedig, hogy egyedül Európában, tsak Krisztus Urunk születésétől fogva, új nyelvek támadtak, a' mellyek azelőtt soha nem hallattak. Elgondolhatjuk, mi nagy számmal támadhattak azóta a' világnak más nagyobb részeiben. Az egész Görög ország, minden szigeteivel, az olasz föld, Sardinia, Sicilia, Spanyol, Frantz ország, Anglia, Scotia, új nyelvekkel él: a' mellyek a' Római birodalomnak megszakadása után az előbbieknak megromlásokból eredtek. Ha ettől az időtől fogva ennek előtte soha nem hallatott nyelvek olly nagy számmal támadtak: igen is jó okon mondhatjuk, hogy az előtt is, különböző nemzeteknek elkeveredésökkel, felette sokféle nyelvek állottak öszve.

B.

A' MAGYAR NYELVNEK RÉGISÉGÉRŐL.

Az eredeti nyelvnek mintegy második ízen való származatja először is a' Zsidó nyelv, kiváltképen az, a' melyet Mózesnek, 's az Ó Törvénynek többi Könyveiből tanulunk; úgy szintén tovább annak inkább testvérei, hogy sem leányai, a' Káldi, Szíri, 's Arabs nyelvek. Más ágakról ugyan olly közel felérő származatok Ásiá-

nak legrégiebb nyelvei. Egyenesen ezen régi első nyelvek közül való a' mi Magyar nyelvünknek derék ága.

Tsodálkozásra méltó, a' sok viszontagságok között is, annak olly állhatatos megmaradása: hogy az eredeti nyelvből ezekkel a' legrégiebb nyelvekkel olly igen sok közös szavakat megtart, mind külön, mind pedig más szavakkal egybefoglalva, még ugyan azon eredeti, pusztá, és tiszta együgyűségben, röviden, egy betűfogással. Tsak hogy az egybefoglalásnak rendjében a' ragasztékokat, nem elől, mint többire a' napkeleti nyelvekben szokott lenni, hanem utól teszi a' gyökérszavakhoz.

Akármit mondjanak tehát, a' kik másképen vélekednek a' nyelveknek eredetökről, 's kiváltképen az első eredeti nyelvről: mi ugyan, a' miénknek napkeletről való származását, 's a' napkeletiekkel olly szoros megegyezését tekintvén, azt azon első eredeti nyelvre bátran felvisszük: a' melytől származnak, a' Szent Írásnak jelentése szerént, a' vele olly szépen megegyező napkeleti legrégiebb nyelvek. Ebben minket bizonyosokká teszen az okos öszvehasznítás, a' szorgalmatos fejtegetés: ha nyilván meg nem mutathatjuk is az egyenes származást; minthogy a' nagy idő ezt homályba rejtette előlünk.

Tudjuk némellyeknek bátorságokat; de azt mi, a' nagy bizonytalanság miatt, nem követhetjük. Ezek közül nemzetünknek, azzal együtt nyelvünknek is, terjedését előadja Székely István, egy egy nemzésnek rendjében, Noétól fogva Szent István Királyig. Némelly olvasóinknak kedvök telésére, mulatságul, kiirjuk ezt a' regét, mert mi egyébnek nem tarthatjuk.

1. Noe.	6. Bor.	11. Bellér.	16. Büken.
2. Cham.	7. Dama.	12. Radár.	17. Csanád.
3. Chus.	8. Keléd.	13. Othmár.	18. Rudli.
4. Nimrod.	9. Keve.	14. Farkas.	19. Beztur.
5. Hunor.	10. Keár.	15. Bondofard.	20. Mike.
21. Miske.	28. Bolug.	35. Szemein.	42. Eleud.
22. Ompud.	29. Bocsu.	36. Turda.	43. Álmos.
23. Külese.	30. Zoltán.	37. Bendeguz.	44. Árpád.
24. Levente.	31. Berend.	38. Attila.	45. Zoltán.
25. Lehel.	32. Kadicsa.	39. Csaba.	46. Toxus.
26. Zamur.	33. Opos.	40. Ed.	47. Gejza.
27. Zambur.	34. Ethei.	41. Ugek.	48. István.

III. §. A' MAGYAR NYELVNEK ATYAFISÁGA.

Az egymástól való származás, valamint az emberi nemnek szaporodásában, úgy a' nyelvek között is atyafiságot támaszt. Már a' Magyar nyelvnek egyebekkel való atyafiságát hogy világosabban megmutathassuk: szóllanunk kell előbb a' nyelveknek atyafiságokról közönségesen, ott is mindjárt a' derék dolgokról, az atyafiságot mutató jelekről, 's azont meghatározó szabásokról.

A. A' NYELVEKNEK ATYAFISÁGOK KÖZÖNSÉGESEN.

1. AZ ATYAFISÁGOT MUTATÓ JELEK.

a. ELSŐ RENDBÉLIEK.

A' nyelveknek atyafiságokat, azon egy közös régiebb nyelvtől való származásokat, először is e' szavak mutatják.

E' végre pedig a' szavakban kettőre tekintünk: azoknak jelentésekre, és hangozatjokra, vagy betűikre, a' melyekből állanak

A' szavakat is megválasztjuk: mert nem mind erre valók. A' nyelveken okoskodóknak megegyező ítéletök szerént ezek különösen a' nyelvek között atyafiságot mutató tsalhatatlan jelek: először a számoknak neveik; másodszor a' névmásai; harmadszor a' lételt 's való-ságot jelentő ige (*verbum substantivum*); negyedszer a' közönséges életnek elkerülhetetlenül szükséges szavai, millyenek azok a' nevezetek, a' mellyek jelentik az emberi testnek részeit, a' házi, 's mezei eszközöket, a' ruházatnak darabjait, a' vérént való atyafiságnak különböző nemeit, a' látásos világon szembe tűnő dolgokat, p. o. a' napot, holdat, tsillagot, eget, felhőt, esőt, hegyet, völgyet, 's a' többit; ötödször, 's végtére kiváltképen a' gyökérszavak. Mind ezeket *eredeti jegyes szavaknak* mondhatjuk (*voces characteristicae primigeniae*).

Az e' féle szavaknak azonegy voltak vagy *szemlátomást való*, hogy akárkinek, a' ki a' nyelveken nem is okosodik, első tekintettel mindjárt szemébe tűnik; vagy pedig, most kisebb, most nagyobb fáradsággal *visszahozatható*, megfejtethető, előadatható. Ez a' visszahozatás (*reductio*) fejtegetéssel járó megmutatás: hogy a' szavak, a' mellyek első tekintettel, vagy jelentésekben, vagy hangozatokban, vagy mind a' kettőben különbözőknek látszanak, tsak ugyan azon egyek még is.

Mikor a' látatra különböző szavaknak jelentésben való egységöket visszahozatással adjuk elő, tsak azt mutatjuk: hogy az ilyen szavak valamely közös fő jelentésben, vagy a' nyelvnek valamely megfogható hasonlóságában, egymással megegyeznek.

A' szavaknak pedig hangozatban való egységöket visszahozatással úgy adjuk elő, ha azt mutatjuk meg: hogy a' szavaknak gyökérbetűik, a' nyelvnek szabásai

szerént, vagy eltseréltettek, vagy hozzáadással meg bővültek, vagy elvétellel megkevesedtek, vagy tsak külömbözőképen esett kimondatások.

A' szemlátomást való egység azonnal győző. Olly erejű a' visszahozatható is, tsak hogy egyedül azoknak való, kik a' nyelvet okoskodva vizsgálják.

b.

MÁSODIK RENDBÉLIEK.

Másodszor nyilván mutatja a' nyelveknek atyafiságokat a' szóhajtogatásnak, a' szószármaztatásnak 's a' szókötésnek, azon egy, vagy igen hasonló módja. 'S nyilvánságosabb az atyafiság, ha kiváltképen a' szóhajtogatásban 's a' szószármaztatásban, ugyan azon szavatskák a' ragasztékok.

2. AZ ATYAFISÁGOT MEGHATÁROZÓ SZABÁSOK.

Ezeket előre botsátván bizonyos szabásokat adhatunk már: a' mellyek szerént külömbözést tehetünk, az atyafiságos, és nem atyafiságos nyelvek között; az atyafiságosak között meghatározhatjuk az atyafiságnak távulabb, vagy közelebb valóságát; a' nyelveket is megválaszthatjuk a' szóllásnak különös módjaitól.

a.

ELSŐ SZABÁS.

Az ollyan nyelvek, mellyekben tsak kevés eredeti jegyes szavak egyeznek, akár szemlátomást, akár visszahozatással, nem atyafiságosak, annyiival is inkább nem különös módjai a' szóllásnak. Ezek a' kevés megegyező jegyes szavak tsak azt mutatják: hogy valaha az emberi nemzet egy eredeti nyelven szóllott, 's ebből ma-

radtak fen a' lassan lassan elhasonlott nyelvekben azok a' szavak.

Nem kell ide értenünk azon szavakat, a' mellyek valamelly nyelvben más nem atyafiságos nyelvből számosan hallatnak. Ezeket későbbben vétette fel a' különböző nyelveken szolló nemzeteknek egymással való társalkodások, 's elkeveredések.

b.

MÁSODIK SZABÁS.

Azokat a' nyelveket, mellyekben az eredeti jegyes szavak öszveséggel való számokra nézve, fél, vagy közel fél, vagy legalább harmad részig azon egyek, bátran atyafiságosaknak tarthatjuk. Ugyan azonoknak ezen, kisebb, vagy nagyobb számokból észbevehetjük az atyafiságnak, távulabb, vagy közelebb valóságát is. Erről pedig annyival is bizonyosabbak lehetünk: ha azon nyelvekben a' szóhajtogatásnak, a' szószármaztatásnak, 's a' szókötésnek módja is igen hasonló, vagy azon egy.

c.

HARMADIK SZABÁS.

Az olyan nyelvek, mellyekben az eredeti jegyes szavak, fél részöknél, vagy annál is jóval feljebb azon egyek, már nem külön való atyafiságos nyelvek, hanem azon egy nyelvben tsak különös módjai a' szóllásnak; ezek is annyival közelebb valók, mennyivel világosabb az eredeti jegyes szavaknak egységek, 's mennyivel könnyebb és ritkább, azonoknak visszahozatások az egységre.

Ezeket többire Adelunggal mondók Gatterer után ✓
(Lehrgebäude der deutschen Sprache, I. Band, I. Theil, 1. Abschnitt, 2. Kap. 78. §.). Mások is igen úgy szolla-

nak; tsak hogy a' meghatározásba nem olly bátran ereszkednek.

B. A' MAGYAR NYELVNEK ATYAFISÁGA KÜLÖNÖSEN.

Már lássuk, a' miket közönségesen mondánk e' kédig a nyelveknek atyafiságokról, miként illenek különösen nyelvünk atyafiságának megbizonyodására.

1. A' TÁVULABB VALÓ ATYAFISÁG.

a. A' ZSIDÓ, KÁLDI, SZÍRI ÉS ÁRABS TESTVÉR NYELVEKKEL.

A' Magyar nyelvnek a' Zsidó nyelvvel való atyafiságát régtől fogva megesmérték már sokan a' mi tudósaink közül: tsak hogy némellyek a' megmutatásban félre tsaptak a' jó egyenes útról; 's mikor magokat elhittökben ott, a' hol nem kellett volna kereskedniök, erőltetve sokat roszúl hámzottak, 's himzettek; másutt, a' hol közel rejtezett a' valóság, többet mulattak el. E' miatt magok is nevetségesekké lettenek, 's a' szóvizsgálásnak buzgóságát másokban is gyanussá tették, 's helytelen tsúfolódásokra okot adtanak. Azon tévelygésben vagynak nyelvünknek más nyelvekkel való atyafiságát megmutatásokban.

Illyen szerentsétlen szóvizsgálónak éktelen tévelygéseit méltán dorgálta Rajnis Barátom (*a' Magyar Helikonra vezérlő Kalauzhoz tartozó Megszerzésben*). A' dorgálásnak nevetséges részét, a' mérges tsúfolodást, mellyet az illyen botor fő igen is megérdemel, ide írom egészen a' 14. oldalról.

«Mint tetszenek ezek Ötsém uramnak? — Nemde nem szinte úgy mondhatnók, hogy *Penthesilea* Pénte-

lyes Ilona, és *Euterpe* ő törpe volt? vagy hogy e' szót *Halgass!* a' Héntzektől vettük, a' kik úgy beszéllnek, *Halt d'goschen.* — Nemde nem úgy járt *Kalmár Uram*, mint ama' Magyar ember, a' ki, a' tsapházban két Némettel öszvetalálkozván, nagyon katzagott azért, hogy ezek a' boros korsót egymásra köszönvén, imígyen szólottak: *Grüsssz di Gott!* — *Dank' dir Gott!* — Mert a' Magyar ezeket így érti vala: *Részeg volt!* — *Tán-torgott.*»

Okulnom kellett ezeknek botlásokon: 's úgy gondolom, hogy jobb úton járok. Szóllanak mellettem fáradtságos munkáim: Bővebb Nyelvtanításom; a' Régiségekre íratott Észrevételeim; kiváltképen pedig a' Napkeletiekkel 's Éjszakiakkal atyafiságos Magyar Szavak különös Szókönyvemben. Itt én tehát, hogy ne zavarjam egyéb okokkal is eléggé megnyúlt beszédemet a' meg-egyezésnek közbevettettet példáival, tsak röviden mondom vélekedésemet: 's futólag mutatom az atyafiságnak, más nagyobb munkáimban, bőven, 's világosan előadatott, tsalhatatlan jegyeit. Azonban kedvezek még is Olvasóimnak egy rend kívül való Toldalekkel e' munkámnak végében: a' hol könnyű tekintettel elfuthatják annak tsak röviden felhozott jó részét; a' mit másutt, több helyeken, fáradsággal kellene felkeresnie, 's egybevetnie.

A' mi nyelvünknek atyafisága, a' Zsidó, Káldi, Szíri, és Árabs testvér nyelvekkel, olly igaz, és olly szemlátomást való, hogy azt tsak a' tudatlanok tagadhatják. Az első eredeti nyelvtől való származásra nézve, ha ezekkel öszvehasználtatik a' miénk, az én ítéletem szerént, annak derék ága úgy esik, mint a' nemzésben a' második izen való származatok vagynak egymáshoz: ezek a' nyelvek a' miénkkel, 's más többekkel, egy

nagy anyának több különböző leányaitól született onokái. Ezekből a' mi nyelvünk távulabb esik tehát, mint az oldalast való ágazatok: onnat vagy on a' nagyobb különbség. Voltak bizonyos a' mi nyelvünknek is, mint a' Zsidónak, 's egyebeknek, több testvérei azon egy anyától, 's olly korán való származással; de azokat a' nagy idő, 's azzal járó viszontagságok, részént elváltoztatták utóbbi származatjaikban, hogy már meg nem esmérhetjük; részént pedig egészen elnyomták. Mi most, elhagyván a' többieket, csak az előadatott onoka nyelvekkel vetjük egybe a' miénket.

Az atyafiságot mutató eredeti jegyes szavak igen felesen azon egyek ezekben a' nyelvekben, 's a' miénben; noha nem mindenik osztályból, 's kevesebbek a' szemlátomást valók, többek a' visszahozathatók. A' számoknak neveikből közös az *egy*; közel egyhangozatú az *ezer*, más azonban a' jelentése, mert azoknál *tíz*et teszen. Sokakban azon egy a' számlálásnak módja. De a' név másait már mind azonoknak mondhatjuk. Azon egy a' velek élés: az igékhez ragasztatva személyeket jelentenek, a' nevekhez pedig biratást. Azon egy a' létel igéje egyik képében, *vagy*; hajdan *vaj*, *voj*. Megtetsző jó számmal azon egyek a' közönséges életnek szavai. Ezeknél sokkal többek a' közös gyökérszavak, részént külön, részént ragasztékokban. Mert ugyan ezekben a' nyelvekben találatnak első eredeti jelentéssökkel csak nem minden szavatskáink: mellyek a' szóhajtogatásban a' neveknek többes számokat, 's egyéb végezeteiket, különböző tekintetekre változtatják; azután az igéknek ideiket, 's módjaikat, jelentik; 's a' szószármaztatásban a' meg bővült szavaknak különböző nemeiket többképen adják. Sok különös vagy on nálunk a' szókötésben is ugyan ezen nyelvekből.

b.

A' PERSA, 'S TÖRÖK NYELVEKKEL.

A' Persa, 's Török nyelvvel is vagyon a' miénknek távulabb való atyafisága. Mind a' kettőben számosak a' velünk közös eredeti jegyes szavak. A' szóhajtogatásban, szószármaztatásban, szókötésben is jeles a' megegyezés.

A' Persák Élamtól, Szemnek fiától, eredtek. Azért atyafiságos tehát az ő nyelvök a' Zsidókéval, 's a' többi testvér nyelvekkel. Ezt is az első eredeti nyelvnek második ízén való származatjának, következésképen a' miénkkel onoka nyelvnek, jó okon tarthatjuk. Nem tsoda tehát, hogy e' részről az eredeti nyelvből megvagynak velünk sok közös jelek e' nemzetnél is.

De a' Némettel is atyafiságos a' Persa nyelv. Henselius emlegeti a' tudós férfiakat, kik után ő is azont vitatja, Salmasiust, Lipsiust, Bochartot (*In Synopsi Vniuersae Philologiae Sect. V. Cap. III. pag. 437.*).

Jól tudja, hogy Elam maradéki a' Persák, és hogy majd azon egy volt nyelvök a' Zsidókéval. Megfejtí tehát, melly részről atyafiságos a' Német nyelv a' Persákéval. A' Pártok, azon Szityáknak származatjok, kiktől a' Németek eredtek, beütöttek Persa országba, 's elkeveredvén Élam maradékival tulajdon nyelvöket is öszvezavarták ezekével. Ezt ő Solinus bizonyításával erősíti. *Hi noui e Scythia in Persiam aduenae voces Scythicas simul intolerunt, et cum Elamitarum orientali vernacula miscuerunt. Solinus Cap. LIX.*

A' Törökök sokat vettek az Árabs nyelvből, kiváltképen Mahumed vallásának felvétele után; sokat a' Persáktól, tsak nem örökös szomszédjaiktól. De az eredeti nyelvből is minden bizonnyal sokat tartottak meg származások ágán: noha régi tulajdon különös nyelvök igen is elváltozott már az idegen keverékre.

Ugyan a' Törökökkel, mikor még Kazaroknak nevezettek, határosak voltak a' mi eleink is Etelközben. Ezekről elszakadott jó egy rész öszveállott a' mieinkkel; kik a' nyelvet úgy eltanúlták tőlök, hogy még Porfirogyenitus idejében is egyaránt beszéllettek Magyarúl és Kazarúl. Ebből történt, hogy a' Bizantzi írók a' mi Magyar eleinket jó ideig Törököknek hívták. Noha eredetők nem eshetik igen távúl a' miénktől, Pray Györgynek állatása szerint (*Dissert. V. in Annales Veteres Hunn. etc. §. III. pag. 101.*): olly nagy még is az oszlás ideje, hogy már akkor nem tsak nemökre, de nyelvökre nézve, különbözök voltak.

Mind ezeket egybevetvén nyilván láthatjuk már: mért egyezünk mi olly sokakban a' Törökökkel, hogy nyelvünket az övékkel atyafiságosnak mondhatjuk. Úgy lehet ez igazán az első eredeti nyelvből fenmaradt felesebb szavak miatt, mind velünk, mind pedig az Árabsokkal, és Persákkal. Azonban ama' régi társalkodással is, a' feljebb eső atyafiságon kívül, valójában sok ragadott reánk tőlök, és viszont tőlünk reájok. Közelebb ugyan, már itt ezen országunkban századot haladó uralkodások alatt, épen úgy történt.

Nem lehet tovább ereszkednem más messzebb fekvő napkeleti nemzeteknek nyelveikre: minthogy azokra nintsenek segedelmeim. Elhiszem pedig, hogy azok közül is némellyekben elég eredeti jegyes szavakat találnék legalább a' távúlabb való atyafiságra.

2. A' KÖZELEBB VALÓ ATYAFISÁG.

Következnek a' közelebbről atyafiságos nyelvek. Ezek megvagnak e' napiglan több különös nemzeteknél; kiket azonban a' miénkkal olly világosan egybe-

nem köthetünk: hogy nyilván láthatnók, melyik anya nemzettől miképen szakadott több ágakra. Vélekedésünket megmondjuk olly okon, a melly nekünk nyomasabbnak látszik. De itt előbb a' nemzetekről külön szóllunk, azután pedig az ő nyelveikről.

A. A' KÖZELEBBRŐL ATYAFISÁGOS NEMZETEK.

Tíz különös nevezetű nemzeteket találunk: kik velünk a' nyelvben közelebbről atyafiságosak, noha nem mind azon egyképen.

1. A' LAPPOK.

Ezeknek számokban legelől teszszük a' Lappokat: kiknek Német nevök *Lappen*, *Lappländer*; az Orosz pedig *Lopori*; magok közt *Szame* (*Same*, *Sabme*, *Suomi*, *Samelats*). Az éjszaki Skand földnek végső szélein laknak, részént a' Dáni, részént a' Svédi, részént az Orosz uralkodás alatt. A' *Lapp* nevet, melly bűbájost jelent, Németül *Hexenmeister*, a' Svédek fogták reájok boszszúságból a' XII. században, mert tőlök véletlen haddal megverettek.

Pray György azonban úgy vélekedik: hogy, valamint a' *Szame*, úgy a' *Láp* név is saját nyelvöken való, igazán hazai, az az, *lápos helyen, lápa körül lakók* (*Dissert. III. in Annales Veteres Hunn. etc. pag. 53.*). Az alsó tartományból felszorítottak lassanként a' Gótoktól, mostani Svédeknek eleiktől, kik Odin alatt ide is berohantak, még Krisztus Urunknak születése előtt közel 50 esztendővel. A Lappok tehát előbb jöttek ide.

2. A' FINNOK.

A' Finnok azon nevű különös tartományban laknak, Finn országban; Németül *Finnland*, *Finnmark*; a' Svédi, és Orosz uralkodás alatt. Az ő nevök Németül *Finnen*, *Finnländer*; Oroszúl *Tschuchna*; magok közt *Szuomi* (*Suomi*, *Suomalainen*); az az tó vidékiek.

3. AZ ESZTEK.

Az Esztek, Németül *Esten*, *Estländer*, Gót eredetű nevök szerint *napkeletiek*; mivel a' Svédekre nézve napkeletre esik tartományok, Német nevén *Estland*. Esztország, a' Revali Orosz Kormányozás alatt. Oroszúl *Tschudoknak* hivatnak. Magok közt nincs különös nevök: tartományokat együgyűen nevezik *meiema*, a' mi földünk; hazájok fiát pedig *tenima ou meie maald*, a' mi földünkbeli, földink.

4. A' SZIRÁNOK.

A' Sziránok következnek, Oroszúl *Zyrane*, Németül *Syranen*, magok közt *Komi* a' nevök; az Arkangyali Kormányozás alatt vagynak, Vim, Sziszola, és Vitsegda vizek mellett.

5. A' PERMIEK.

A' Permiek, vagy Biarmiak, Németül *Permier*, Oroszúl *Permáki*, napkeletről szomszédjaik a' Sziránoknak; Káma vize mellett laknak Kungur nevű Kaszáni tartományban; magok közt ezek is *Komiaknak* nevezetnek.

6. A' VOGULOK.

A' Vogúlok, a' mint magok nevezik magokat, Németül *Vogulen*, Oroszúl *Voguliczi*, Sziberiának első népe: részént a' Jugri havasokban, részént mind a' két oldalról fekvő sík földön, 's a' folyóknak mentőkben, mellyek közül való Irtis, és Ob, számosan elterjednek.

7. A' VÓTOK.

A' Vótok, kiknek magok közt *Ud* a' nevök, a' Tatároknál *Ar*, Németül *Woten*, és *Wotáken*, a' *Wotáki* Orosz nevezet után, alább esnek a' Permieknél, a' Kaszáni, és Orenburgi Kormányozás alatt, Vátka vize mellett.

8. A' TSEREMISZSEK.

A' Tseremiszszek, Németül *Tseremissen*, kiknek magok közt *Mari* a' nevök, alább laknak a' Vótoknál, hasonlóképen a' Kaszáni, és Orenburgi Kormányozás alatt, a' Volga vizének balról való partján.

9. A' MORDVÁK.

A' Mordvák, Németül *Mordwinen*, kiknek az Oroszoknál is azon egy a' nevök *Mordva*, az Orenburgi Kormányozás alatt vagynak, Teremsán vize mellett.

10. AZ OSZTOK.

A' Kondi Osztok, Németül *Kondische Ostaken*, magok közt *Chondi chui*, az az *Kondi nép*, alsó Istis, és alsó Ób folyónak mentében laknak. Szurgut, Tobolszk, és Bereszor mellett.

B. A' KÖZELEBBRŐL ATYAFISÁGOS NYELVEK.

1. SCHLÖTZER ÁLLATÁSA SZERÉNT.

A' Lappok atyjokfiai a' Finnoknak, sőt azon egy ez a' két nemzet: mivel mind a' kettő azon egy neven nevezi magát, a' mint feljebb látók, *Same, Suomi, Samelatz, Suomalainen*. A' Finn, és Eszt nemzet is azon egy: mert mind a' kettő azon egy nyelven szóll, tsak hogy a' Finn nyelv bővebb, a' nemzet is jóval símúltabb. A' Sziráni nyelv a' Permivel ma d egészen azon egy. A' Voguli nyelv leginkább közelít az Osztihoz: sok vagyon benne a' Magyarból is, a' többi mind Finni. A' Vótoknál tisztábban maradott meg a' Finn nyelv: de a' szóllás módjában a' Tseremiszszekhez közelítenek, és még inkább a' Permiekhez. A' Tseremiszszi nyelvben sok Tatár szavak találatnak: azonban a valóságra nézve ez is Finni. Ezen nemzeteknek nyelveiktől igen elüt a' Mordvai: de szemlátomást sok mégis benne a' Finn, és Magyar Szó. Az Oszti nyelv leginkább közelít a' Permihöz, 's a' Vogúlihoz.

Igy szóll Schlötzer ezen nyelvekről (Allgemeine Weltgeschichte XIII. Theil. Allgemeine Nordische Geschichte. II. Kap. pag. 301. et seqq.). Mindenütt híven jelenti, kik után mi okon teszi ezen öszvehasznítását.

A' külföldi írók, kiket Sajnovits megnevez munkája végén, 's többire szavaikat is előhozza, előbb vették észre, hogy sem a' mieink, a' mi Magyar nyelvünknek, a' Finn, és több más nyelvekkel való megegyezését. Ezek elég jó számmal vagynak: *Rudbeck*, és a' kit e' ditsér, *Scheffer*, azután *Leibnitz*, *Egenolph*, *Velin*, *Stralenberg*, *Büsching*, *Schöning*, *Fischer*, *Eccard*, a' ki előbbiekre is mutat, *Comeniusra*, és *Fogelre*.

Sajnovits János, kit Bétsből Vardehuzba társúl vitt magával Hell Maximilián, a' Lappok közt jártában, ugyan ezen férfinak ösztönözésére, jeles munkát vállalt magára: hogy a' mit a' külföldiek erről a megegyezésről, nyilván, és erősen állatva jelentettek; azt ő, Magyar létere annyival is világosabban megmutatná, és teljes bizonyossággal előadná, kiváltképen a' Lapp nyelvben, mellékesleg pedig, a' Finn, és Eszt nyelvben is. Örök ditséretet érdemel fáradsága tsak azért is, hogy ebben első volt közülünk. De magában is nagy a' bötse munkájának az értelmeseknél.

Schlötzer tsak azt fogja fel benne, hogy a' valóság-nál többet ígér írása homlokán; *Idioma Vngarorum, et Lapponum, idem esse*; azon egy, a' Magyar, és Lapp nyelv; ennél is többet mond munkájában: *audeo dicere, nullam fere Vngaricam vocem reperiendam, quae non inter Fennos, aut Lappones, itidem, reperiatur*. Ezt Schlötzer megtzáfolván azt kívánja mégis: hogy vezetne a' szerentse még egy Sajnovitsot, Ural, és Volga tájékára; a' hol sokkal közelebb való testvérenyelvekre találna (A' feljebb említettük munkának, 306, és 307. oldalán, alúl a' jegyzésben). Gyarmathi Sámuel többre ösztönözte Schlötzer Göttingában; a' megkívántató segedelmeket is kezére szolgáltatatta: hogy a' Lapp nyelven kívül, kiváltképen a' Finn, és Eszt nyelvnek egyezését a' miénkkel nagyobb szorgalommal megmutatná; azon végre a' többi Finn eredetű hét nyelveket is megvizsgálná. Megnyerte már Gyarmathi a' Nagy Schlötzertől fáradsága jutalmát, a' magasztaló ítéletet, mellyet munkája végén olvashatunk: hogy ő e' dologban sokkal többre ment Sajnovitsnál (*Affinitas Linguae Hungaricae cum Linguis Fennicae Originis grammatice demonstratu, Göttingae. 1799.*)

Tovább Schlötzer, a' hol Sajnovitsot dorgálja felet-
tebb való mondásáért, nyilván jelenti a' maga véleke-
dését: mellyet Gyarmathival is, engedelmes tisztelőjé-
vel, igen kívánt megbizonyíttatni, 's a' Magyar világ
elejébe terjesztetni; hogy eredetünkről, az ő feje sze-
rént, jobb gondolatra jöhetnénk. Erre akarta venni
Schlötzer valamivel előbb Beregszászi Pált: de ezen
férfiú, az erőltetőnek kedve ellen is, inkább ellenkezőt
írt, azt a' Jeles Munkát, a' Magyar nyelvnek a napkele-
tiekkel való hasonlóságáról (Ueber die Aehnlichkeit der
ungarischen Sprache mit den morgenländischen. Leip-
zig. 1796.).

Azon Schlötzer, Sajnovitsot alább szállító jegyzésé-
ben, anya, vagy tőnemzetnek teszi a' Finnokat. «Sajno-
vits (úgy mond ő) nem tudja, sem a' Finn nemzetek-
nek sok ágaikat, sem az ő Magyarainak történeteiket,
's költözéseiket: külömben nagyobb hasonlóságot gya-
nítana, a' Vogúli, es Permi nyelvekben a' Magyarral,
hogy sem a' sokkal távúlabb való Lappiban. Kétség
kívül Ásiából származtak a' Magyarok: az ő nyelvök
tehát inkább közelit az Ásiai, hogy sem az Európai,
Finnoknak nyelvökhöz. Azonfelül a' Finn nemzetek
közül egyiknek sem volt kevesebb megfordulása a' többi
nemzetekkel, mint a' Lappinak; 's egyiknek sem több,
mint a' Magyarinak. A' Magyar nyelv felkapott sok
Indi, Ó Persa, Tatár, és egyéb szavakat; a' Lappi
ellenben még azon tiszta. Én tehát, a' Magyar és
Lapp nyelvet úgy képzem magamnak, mint az Angolt,
és Islandit, 's azt mondom befejezésül: ha a' Magyar
nyelvnek még a' legtávúlabb való testvérével is olly
látatos hasonlósága vagyon; elgondolhatni, hogy köze-
lebb való testvéreivel, Uralnál, és Volgánál, annyival is
közelebből megegyez.»

Az ő állatása szerint tehát a' mi Magyar nyelvünk-
höz leginkább közelítenének, még pedig a' következő
renddel, a' mint a' feljebb előadatott összevasonlítás-
ból nyilván észbevehetjük, a' Vogúli, Permi, Sziráni,
Oszti, Vóti, Mordvai, Tseremiszszi nyelvek, a' Finni
tőnyelvnek ágai; azután következnének az Eszti, és a'
tulajdonúl való Finni; s' legtávúlabbra esnék a' Lappi.

2. A' MI ÉSZREVÉTELEINK SZERÉNT.

Kár, hogy azon nyelvekről, melyeket Schlötzer a'
miénkkel közelebb való atyafiságba helyezett, oly ke-
veset tudhatunk! Az Orosz uralkodás nyomta ezeket:
hogy, sem nyelvtanító, sem szómagyarázó, sem vallásra
oktató egyéb könyveiket külön kiadatva nem láthatjuk.
Az utazók szedegettek össze némelly jegyeket, de azo-
kat is tökéletlenül, mert nem voltak született Magya-
rok. Illyen utazókat jó okon kíván Schlötzer ezen vi-
dékekre.

A' miket Gyarmati hozhatott elő, azon Schlötzertől
kezére adatott segedelmekből, azok ugyan többire olly
világos jegyek: hogy a' közelebb való atyafiságot, nyil-
ván, és igen tisztán mutatják, kevés, és könnyű vissza-
hozatással. A' számoknak neveik tsak nem mind közö-
sök. A' névmásai nyilván megegyeznek az eredeti
fejtegetés szerint. Azon egy a' velek élés: az igékkel
személyeket, a' nevekkal bíratást jelentenek. Megvagyon
bennek a' lételígenek mind a' két képe: a' *le*, a' *vaj*,
vol, *ol*, *ul*. Azon egyek a' közönséges életnek felhoza-
tott sok szavai. Közösek a' felhozott igéknek első
gyökereik. Fáj szívünknek, hogy tovább nem mehetünk!

Az Eszt, Finn, és Lapp nyelveknek jobban kedvezett
a' Svédi uralkodás. Vagynak ezeken íratott számosabb

könyvek: nyelvtanítások, szómagyarázók, egyházi énekek, könyörgések, vallásbéli oktatások; sőt az egész szentírás is azon nyelvekre fordítottatott már. Ezekből annyi juthatott hozzánk: hogy ezen nyelveknek közelebb való atyafiságokat a' miénkkel megmutathatjuk sokkal bővebben, noha nem azon egy világossággal. Mert az Eszti, és Finni, tisztábban közelít a' miénkhöz: a' Lappiban a' durvább kiejtés, több, és nehezebb visszahozatást kíván. Megvagynak azonban az elsőjegyes szavak ezekben is, a' meddig tsak imént említők, valóban nagy bövséggel. Tapasztaljuk tovább benne a' szóhajtogatásnak, részént hasonló módjait, részént azon egy közös ragasztékjait is. Azonképen szemlátomást valók sok szószármaztatásokban, nem tsak a' megegyező módok, hanem még azon egy, és velünk közös, formáló szavatskák is. Vagynak a' szókötésekben is némelly megegyező törvények.

Míg ezeket is nem láthatjuk nyilván a' Vogúl, 's a' többi nyelvekben: azoknak közelebb való atyafiságokat a' miénkkel elgondolhatjuk ugyan nagy hihetőséggel; de nem állathatjuk teljes bizonyossággal. Az Eszt, Finn, és Lapp nyelveket pedig igazán legközelebbről tartjuk a' miénkkel atyafiságosaknak: mivel, mind az előbbi, mind az utóbbi jegyekkel igen is bővelkednek.

Megtsalatkozott Schlötzer, mikor a' Lapp nyelvet még azon tisztának mondotta, a' mint feljebb olvasók Sajnovitsot alább szállításában. Holott ez tsak ugyan sok szavakat fogadott el a' Svéd nyelvből, a' mellytől környülvétetett, és szűkebb helyekre szorítottatott. Sokat költsönözött a' Svéd nyelv is a' Lappiból. Nyilván szól erről Ihre az előljáró beszédben a' Lappi Szókönyv előtt. De a' Szókönyvben is önként mutatják magokat, a' Svéd, vagy Gót eredetű szavak, bátor a' Lapp ajak-

változást tett már benne. Azonképen, az Eszt, és Finn nyelvekben is elég számosak azon Svéd nyelvből vétett szavak, és viszontag ebben amazokból.

C. KÖVETKEZÉSEK.

1. A' MI ÉSZREVÉTELEINK SZERÉNT.

Mivel a' Lapp, Finn, és Eszt nyelvek közelebből atyafiságosak a' miénkkel: vagyon azoknak, valamint a' miénknek, a' Zsidó, Káldi, Szíri, és 'Arabs nyelvekkel is távolabb való atyafiságok.

Az eredeti jegyes szavak, valamint a' mi nyelvünkben, úgy ezekben is megvagnak bőven, 's némelly osztályból még tisztábban is. A' névmásai mind azok. Azon egy a' velek élés. Hallatik a' létel igéje. Azon egyek a' közönséges életnek sok szavai. De jóval számosabbak a' közös gyökérszavak, részént külön, részént ragasztékokban, és ugyan ezekben kiváltképen szembe tűnő azoknak eredeti képök, jelentésök, illő alkalmaztatások. A' szókötésekben is találatnak különös megegyezések.

A' Vogúl, 's a' többi nyelvekről is azont mondhatjuk, a' mennyire esméretesek. A' megegyezést ugyan nevezetesen a' névmásaiban, 's a' velek élésben, nyilván tapasztaljuk. A' közös gyökérszavakról is vagynak némelly jeleink. Kétség kívül többeket láthatnánk, ha ezen nyelvek nem volnának előttünk olly rejtező homályban.

2. SCHLÖTZER ÁLLATÁSA SZERÉNT.

„Hogy a' mai Magyaroknak nyelvök, a' Finn, és Lapp nyelvvel közelről atyafiságos, 's következőképen a' Magyar nemzet egyik ága a' Finn nagy tönemzet-

nek, óság már, és régóta esmérletes dolog.“ Schlötzernek szavai ezek (*Jeles munkájának 306. oldalán*).

Arra néz, a' mit feljebb mi is említünk: hogy már Sajnovits előtt más idegen nemzetbeli írók észbeverték ezeknek a' nyelveknek a' miénkkel való megegyezéseket.

Tovább megyen Schlötzer (*Nevezetes munkájának 419. oldalán*). Megmutatja, a' Finni nagy tőnemzetnek mellyik ágából származott egyenesen a' Magyarság. „Az *Ujgur* nemzetet *Vogúl* nemzet elejének vehetjük, ha igaz, a' mit Abulgasi ezekről beszéll: hogy Irtis mellé vonták magokat, és ott vadászattal éldegeltek. A' nevek is, *Ujgur*, és *Vogúl*, noha változás esett bennük a' kiejtéssel, tsak ugyan megegyeznek. Az *Ujgur*, és *Iuger* azon egy név. Az Orosz íróknál *Uger* a' j betűnek elmaradásával, többes számban *Ugri*, a' régi Magyaroknak az ő nevök, kik a' IX. században, Kióvon, 's a' Kárpát hegyeken keresztül, a' Dunáig lehatottak. Felveszszük tehát, hogy a' régi *Iugrok* a' mai Magyaroknak eleik. De egyek a' *Iugrok*, és *Vogúlok*: tehát a' *Vogúlok* eleik a' mai Magyaroknak. A' mai *Vogúlok* ról nem mondhatjuk ugyan: hogy valaha Jaik mellett laktak volna, vagy még most is ott volnának. De mivel Jaik vize Ural hegyéből ered, ez a' hegy pedig a' Iugri nagy hegyet éri: nem igen távúl esett egymástól e' két nemzet, ha ugyan két nemzet volt. Sőt, mivel a' Iugroknak határai délre nintsenek kijelöltetve, jó okon mondhatjuk: hogy azon egy nemzet mind a' kettőt lakta, Jaik táját, 's a' Iugri hegyet, mellyel nevét is közlötte.“

Tsúfolja Schlötzer a' Svéd Papot (*Híres munkájának 308. oldalán*): hogy a' Lapp nemzetet a' Zsidóságnak az Aszszurok alatt Médiába szállíttatott egyik nemzetiségétől származtatja tsak azon az egy okon; mert a

Lappok is, valamint a' Zsidók, a' névmásait a' szavakhoz hátul ragasztják. Említi Rudbeket, hogy igen kapott e' dolgon, 's annak valóságát száz ötven okokkal erősítette. Schlötzer tehát semmi atyafiságot sem esmér, a' Lapp, és Zsidó nyelv között.

a) EL NEM MULATHATÓ MEGTZÁFOLÁSUNK.

Felelnünk kell már ezekre. Óság, tudta a' világ Sajnovits előtt: hogy a' Magyar nyelv közelről atyafiságos, a' Finn, és Lapp nyelvvel. De a' következés újság, 's hihetetlen dolog; tsak Schlötzer tolja reánk, az ő nyomán járó egyéb Német írókkal: hogy a' nagy tönemzetnek Finn a' közneve, 's annak egyik ága a' Magyar nemzet. A' Finn nevet olly meszsze terjeszteni, melly tsak egy ágat illet, ollyan gyarlóság Schlötzerben: a' millyent ő maga ótsárol másokban, kik, a' Szittya, vagy Hunn nevet azonképen tovább nyújtják. Nagy legottan az ugrás. A' nyelveknek megegyezésökből közelebb valók a' Finn tőhöz az *Ugrok*, vagy a' mai *Vogúlok*: ezektől származtak a' Magyarok. Mi derék okon szóll itt Schlötzer? Felveszszük, úgy mond, hogy a' régi *Iugrok* a' mai Magyaroknak eleik. E' már elég az illyen nagy állatásra. Tovább az ellenvetést is, melyet maga támaszt; nem mondhatjuk, hogy a' mai *Vogúlok* valaha *Iaik* mellett laktak, vagy még most is ott volnának, hasonlóúl tsak reáfogással akarja eloszlatni: nem igen távúl esett egymástól a' két nemzet, ha ugyan két nemzet volt; jó okon mondhatjuk, hogy azon egy nemzet mind a' kettőt lakta, *Jaik* táját, 's a' *Iugri* havasokat. Az illyen ingadozó, és szabad akarat szerint felvétellett, pusztá mondásokra elfogadjuk tehát, mint azon merő valóságot, nemzetünknek ime' közelebb való eredetét?

Megmondjuk utóbb e' dolog felől igazabb szabású vélekedésünket; most a' Zsidó atyafiságról kell még szóllanunk. Segíteni akarunk e' két ellenkező állatáson megrémült nemzetünknek is gyengeségén.

Igaz, vétett a' Svéd Pap, mert hirtelenkedett: hogy a' nyelveknek távúlabb való megegyezésekből a' nemzeteket is azonnal egybekötötte, olly bátran, s' olly egyenes származtatással. Elég lett volna a' nyelveknek tisztán tsak atyafiságokat jelentenie: a' mint jól vette észbe, helyesen okoskodva, nem tsak egyedül a' névmásainak ragasztatások módjából, hanem egyéb esmér-tető valóságos jelekből is. Ditséretes dolgot tett Rudbek, ha mindjárt hellyel közzel hibázott is: hcgy a kیتسزű atyafiságot annyi okokkal világosabban mutatta. S vajha az illyen vizsgálásokra Rudbek éles eszével, 's okos vigyázásával, vetnék magokat a' többi nyelvfejtegetők! Minden színes hasonlóságon oktalanul kapkodó, sőt ott is, a' hol nints, hasonlóságot képzelő, megszedült feje-
ket, millyen nagy részént Otrokotsi, Oertel, Kalmár pedig tsak nem egészen, 's kiváltképen Pázmándi, nem illik, nem is lehet Rudbekkel egybevetnünk, tudatlan-ságunknak tsúfos elárúttatása nélkül. Schlötzer nem olly élesen lát a' nyelvekben, mint a' történetekben: nem tsoda tehát Rudbek nevével visszaélő gyakor tsúfolódása.

Nagy haszna vagyon az illyen törekedésnek, 's Rud-bek valóban oda nézett leginkább: mert azzal jutunk a' nyelveknek velős esméretőkre, és megállapodó bizonyosságokra. 'S ha tovább megyünk, a' több nyelvekben észbevétetett hasonlóságok gyönyörűen mutatják azoknak, közelebb, vagy távúlabb való, tsodálatos megegyezéseket, 's felvezetnek az első eredeti egyetlen egy nyelvre; 'a hol azután sok tévelygésektől megmenek-

dünk, mindenfelül merő világosságot látunk, 's mind azon egyenes utakon járunk. A' Zsidó nyelvet, noha eddig annak tartották sokan, mi ugyan nem tarthatjuk, a' mint már legelől megjelentők. Nóénak fiainál, 's közelebb való maradékinál, volt az eredeti nyelv az ő együgyű állapotjában, a' vizözön előtt való világból. 'S fenvagyon még most is sok maradék szavaival; de széljel oszolva, több, vagy kevesebb számmal, a' későbbben származott nyelvekben. A' melly szavakban, 's foglaltatott szavaknak részetskéikben megegyeznek több nyelvek, kiváltképen a' régiebbek, és a' mellyek távulabb esnek már egymástól, idővel lett elszakadásokkal: azok tsalhatatlanul az eredeti nyelvnek igaz maradék szavai. Másodszor, 's világosabban szóllok már: hogy, az eredeti nyelvet emlegetésemmel, ne láttassam tsak értelmetlen hijában való szót mondanom.

b) IGAZABB SZABÁSÚ VÉLEKEDÉSÜNK, NEMZETÜNK KETTŐS RÉMÜLÉSÉNEK, 'S BOSSZÚSÁGÁNAK LETSILLAPODÁSÁRA.

(1) A' RÉMÜLÉS, 'S A' BOSZSZÚSÁG.

Nemzetünknek jobb része igen megrémült azon: hogy az újabb írók nyelvünknek, a' Lapp, Finn, Eszt éjszaki nyelvekkel való atyafiságából, már nemzetünknek is, nem tsak akármilyen atyafiságát ezen nemzetekkel, hanem még legközelebb való egyenes származását is azonoktól kezdik vala fejtegetni.

Azon is eliszonyodott tovább jó szívű nemzetünk: hogy mások, ezeknek ellenökbe állván inkább napkeletre tértek; mindenfelül, de nevezetesen a' Zsidó, 's a' többi testvér nyelvekből, öszveszedegették szavainkat, 's nemzetünket ezekkel is atyafiságba keverték.

Alatsonyságnak tartják vala a' mieink, mind az otromba Lappokkal, mind pedig a' tsúfos Zsidókkal egyesülésöket. Mért nem hagyatnak meg hadakozó, vitéz, ditső eleikkel; a' kikkel eddig méltóságosan kérkedtek?

Végtére sokan azon is boszszonkodtak: hogy, a' meg-egyező szavaknak annyifelül szorgalmaztatott öszvehordatásokkal, tiszta, ép, és bőv nyelvünket, éktelen megaláztatással, majd annyi idegen foltokból öszvetoldatott lasnakká teszik bódúlt szókergetőink.

(2) A' LETSILLAPÍTÁS.

Hagyjuk oda az alatsonyságot. A' Zsidóság is virágozott valaha; a' Lappok, 's a' többiek sem voltak mindig a' legalább valók e' kerek földön. Vagyon említés a' történetekben ezeknek is vérengező tsataíkról. Bizonyos mind azokkal, mind ezekkel, atyafiságunk a' nyelvre nézve: de azért egyiköktől sem származunk, kiváltképen olly közel, s' olly egyenesen.

(a) A' Zsidó, 's a' többi testvér nyelvekről már világosan szóllottunk annak helyén. Távúl az igen régi világban, 'a' nyelveknek első szaporodásokkal szakadtunk el, akkor is oldalast oszlottunk már, mint onoka gyermekek.

(b) Tovább, a' Lapp, 's a' többi nemzetekkel sem vesződünk; még a' Vogúlokkal sem. Mert, sem ők mi tőlünk, sem pedig mi ő tőlök nem származtunk egyenesen, hanem mind a' ketten feljebb való közös eleinktől.

Az a' derék ág, első tönemzet, kezdője, gyarapítója, 's fentartója nyelvünknek, mellyet, akármí, 's akármennyi előbbi esméretlen nevei után, későn nevezetett — Magyarnak a' Magyarság, bizony már kezdeté

ben, eleven, és szapora volt, 's igen korán kapott jobb erőre, mivel utóbb annyi ágakra oszlott. Eredetének legelső helyéből lassanként feljebb nyomúlt, 's úgy látszik, hogy jókorán tsak igen ott tartózkodott, 's ott erősödött nagyobb terjedéssel, változó mozdulással, sokszor valamelyik tagja elszakadásával, azon egy vidékekben: hol a' Nagy Magyarság későbbben állapodott meg, Jaik, és Etel közt, Baschir táján, 's még azon is túl. A' mi eleink onnét szakadtak el többi atyjokfiaitól: mert mindnyájokat el nem űzhette még az ellenkező erő is, a' mellyről nem egyaránt szóllanak az írók, olly igen megkedveltették régi gyökeres lakhelyekből. Ott találtattak még IV. Béla Királyunk idejében is: ott azután is sokkal későbbben, külömb külömb utazóknak bizonyítások, 's egyéb történeteknek valóságok szerént. Ott vagynak még most is. Méltó Schlötzert halanunk, maga ellen, a' mi részünkre (*Nevezetes munkájának 421. oldalán*).

„Régi hazájok a' Magyaroknak *Baschir, Baschar, Maschar*, a' *b* és *m* ajak betűknek könnyű változásokkal. A' Baschir nemzetről nyilván tudjuk, hogy nem Tatár eredetű, noha most Tatárul beszéll. Ha a' régi Baschir nyelvből volnának maradék szavaink: nem kétkedem benne, hogy azokban a' 'Magyar nyelvnek sok nyomaira akadnánk.“ De ki tudja igazán, ha nintsenek e még elég bőven a' keverék köz beszédben? A' valóságot megtudásra utólszor is Magyarat kellene oda küldenünk. Ezen állhatatos, régi lakásától el nem válható, most már fogyatéknépetske az a' tőnemzet igazán, a' mellytől mi származtunk. Szomorú az állapota! De még bennünket is, a' kik, sokáig erősebbek, 's fényesebbek voltunk ezen eleinknél, elnyom utóljára valamely idegen hatalom. Ez a' természetnek törvénye:

hogy mindenek virágozzanak előbb, azután érjenek, fonnyadjanak végtére.

Tsak imént említők a' tagoknak elszakadásokat. Ettől az itt megtelepedett tőnemzettől vált el, úgy tartom, igen korán, az első oszlásokban, az a' nemzetség; 's lassanként, jó idő folytával, tovább nyomúlva, az északi tavak közé szorúlt: melyet későbbben Lapp névvel terhelt a' hatalmasabb uralkodó. Nyelvének még most is fenmaradó eredeti durvasága igen felmutat a' nagy időre. Simultabb, és tisztább, a' Finn, 's az Eszt nyelv: ez a' két nemzetség tehát későbbben szakadott el az első tőtől, 's feljebb nyomúlt, míg mostani helyét érte; de sokkal korábban még is a' mi elszakadásunknál. Azután mozdultak a' Vogúlok, mivel még ezeknél is tisztábbaknak láttatnak a' nyelvben, de ők is korábban nálunknál. Úgy szólhatunk a' többiekről, kik közül némellyeknek elválások utánunk is lehetett. Mert tsak ugyan, hovátovább, mind inkább oszlott, 's fogyott, az előbbi számosabb Baschir nemzet: melyet több ízben látogattak a' mi utazóink, 's egyéb történetek hiven emlegetnek.

Talám megnyughatunk már ezen állításunknak részént igaz történetekkel megbizonyodott valóságán; részént a' nyelvben velünk egyező, de egymásra nézve még is különböző, nemzeteknek egybevettetésökkel untig megerősödött hihetőségén. Teljesen bizonyos dolgot nem mondhatunk, de bizonyosabbat mondunk mégis Schlötzer-nél. E' részre hajlottak, a' nagy hasonlóság miatt, Hell Sajnovits, kiváltképen Hager, némellyeknek vélekedésök szerint mindeneket győző megmutatásával (*Neue Beweise der Verwandschaft der Hungarn mit den Lappländern*). Azonban, ha Pray Györgyöt olvassuk, ellene kikelő Hagernek okait tsak ugyan még is alább valók.

nak találjuk, 's azokban, kik ötet nagy szájjal éig magasztalják, részrehajlást, 's vak indulatot tapasztalunk.

(c) Már, a' sok szavaknak, 's egyéb hasonlóságoknak öszvehordatások, mind éjszakról, mind napkeletről, tsak józan ítélettel, 's okos megválasztással essék, teljességgel nem alacsonyítja, hanem inkább emeli nyelvünk méltóságát. Mert ebből, nyilván, 's világosan megtetszik annak tiszteletre méltó régisége, 's az első nyelvek között való díszeskedése: mivel azokat a' legrégebb nyelvekkel megegyező közös szavakat, 's egyéb hasonlóságokat, ugyanezekkel vette azon egy köz forrásból, az eredeti, legelső, 's legegységűebb nyelvből. Közös szavak ezek, a' mieinkkel megegyező szavak, úgy kell ezekről szóllanunk. A' kik másképen szóllanak, hogy ime', vagy ama nemzettől vettük, roszul, 's tudatlanul szóllanak. Mert a' mi eleink mind azokkal az elszéledett, 's olly távul való, és különböző sok nemzetekkel, együtt, vagy szomszédságban soha sem lakhattak: hogyan vehették tehát mind ezektől azokat a' megegyező sok szavakat? A' kik okoskodó jó ésszel bírnak, azok ugyan köz eredetet látnak inkább azon egy szavaknak, olly szemlátomást való, 's olly tsodálatos megegyezésökben.

Ugyan ezeket másutt is mondtam már, a' Bővebb Nyelvtanításomnak elején való Bévezetésemben: a' hol többet is emlegetek, a napkeleti, 's éjszaki nyelveknek szükséges esméretekről, azokra nézve, kik a' Magyar nyelvtudásban, tökéletességre, és teljes bizonyosságra törekednek.

MÁSODIK RÉSZ.

A' MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNET.

Az írás tudásnak, és a' tudományokban való járatosságnak, Latán nyelven egyszóval *literatura* a' nevezeze. Ezt mi magyarul jól mondhatnók *deákságnak*. Mert ezt a' szót *Deák* a' mi eleink mind úgy vették, *literatus*: Gábor Deák, *Gabriel Literatus*. Ezen értelemben a' *deákos* is annyi, mint *literator*; a' *deáktalan* ellenben *illiteratus*; 's a' *deáki* pedig *literarius*.

Úgy hiszik némellyek, hogy a' Görögöktől jött hozzáunk ez a' szó *deák*, ha nem is egyenesen, legalább a' Rátzok, Tótok, 's Horvátok által, kiknél több más Görög szavak is hallatnak. Ezeknél a' *gyák*, *diák*, mint nálunk is a' *deák*, azon egy eredetű szó, *tanulót* jelent első igaz értelmében. Mert a' Görög szó, διδασχὴ tanítás, *doctrina*. Ez a' διδασχὴ, mint több egyéb szavak, ezen idegen nyelvekben, tsonkúlást, és változást szenvedett, *gyák*, *diák*, és *deák* lett belőle. Mivel pedig nálunk minden tanulás, és minden tudomány, ez előtt a' Latán, vagy Római, nyelv tudásban állott: a' ki ezt tudta, *deáknak*, az az, *tanúltnak* mondatott. Onnat azután magára erre a' tanult nyelvre is, az az, a' Latánra, a' Rómaira, reá ragadott a' *deák* név; 's úgy vesszük ezt a' szót már régtől e' második értelemben is, *latinus*.

De mivel minden egyéb nemzet, egész Európában, ugyan a' *latinus* nevet veszi azon nemzetre, és nyelvre, tsak valami tsekély változással, p. o. *latein*, *lateinisch*, *latain*, *latino*, *latinszki*: mért nem tehet-

nők mi is ezt, a' mi nyelvünkhöz alkalmaztatván, *latán*; vagy bátor tisztábban is, mint Szenté Pál vette, *latin*: hogy a' *deák* szó, az első értelemben megmaradván, csak *tanulót, tanúllat, az az, literatort* jelentene. Mi ugyan evvel így bátorzkodunk a' mi tanuló társaságunkban élünk, a mint már feljebb eléggé megmondók. Azonban ha kik e' helyett inkább akarják megtartaniok a' *latán* szót, a' *literatúrát*, mint több más nemzetek tselekszenek, azokkal sem ellenkezünk. Csak azt kérjük tőlök, hogy minket is megértsenek, mit mondunk, mikor *deákságot* emlegetünk, a' régiebb, és igazabb értelemben.

Akárhonnat vettük is ezt a' szót, csak ugyan megmagyarosítottuk már. Azonban talám igazán Magyar szó, 's azt a' mi eleink napkeletről hozták magokkal. Mert a' mi nyelvünkkel atyafiságos Arabs nyelvben hallatik mai napig is ez a' szó *dsáki*, a' ' (jod) betűt el hagyván, *dsák*: mellyben a' ' (daleth) sziszegő ugyan; de mivel azon betű a' többi közelebből való atyafiságos nyelvekben is nem mindenkor sziszeg, ebben a' szóban a' mi eleinknek ajakikban is a' nélkül ejtődhetett, *dák, diák, deák*; sőt még lágyan is, mivel így is mondják, *gyák, gyiák, gyeák*. Az Arabs *dsáki, dsák*, Jahn szerént ige képében ezt jelenti: *acris ingenii, et iudicii fuit*; éles elmével, 's ítélettel bírt: név képében pedig ugyan azon Jahn szerént, *perspicax, acutus mente*; eszes, éles eszü: Schindler után, *solers, scitus*; hamar elméjű, okos, elmés, tanúlt. A' tanúltak jönnek erre a' különös tehetségre. 'S ugyan ezeket betsúlték meg eleink, már nem idegen, hanem hazai, 's mindennap nyelveken forgó, ezen szép nevezettel; 's abban az értelemben pedig, mellyet az állhatatos régi szokás előbb tulajdonított ezen szónak, hogy sem a' *latán* jelentést.

Ha ezt a' származást választjuk inkább, megfordúl az előbbeni vélekedés: 's a' Rátzok, Tótok, és Horvátok, már tőlünk vették ezt a' szót. Mert csak ugyan élnek ők is elég számos szavainkkal.

Az olyan elbeszélés, melly valami nemzetnek írás tudását, 's a' tudományokban való járatosságát fejtegeti, *Deáki Történetnek* mondatik, *Historia Literaria*. Elejébe teszik külömbség kedvéért a' nemzet nevét is, mellynek deákságáról vagyon a' szó: p. o. *Magyar Deáki történet, Historia Literaria Hungarica*.

De ezt közönségesen tágasabb értelemben szokták venni: hogy, nem tsak a' hazai, hanem egyéb nemzeti nyelven, kiváltképen a' Latánon szólló tudományokban való jártasságot is, mind bele foglalják. Illyen Deáki Történeteink vagynak már elég felesen. A' mi mezőnk nem terjed annyira. Tsak egyedül a' Magyar nyelven szólló Deákságról beszéllünk.

ELSŐ SZAKASZ.

A' HUNNOKNAK DEÁKSÁGOKRÓL.

A' Magyar Deákságot közönségesen feljebb kezdik fejtegetni, szinte Hunni eleinktől, minekelőtte keresztényekké lettenek volna. Vagynak ennek elég nyomai sok hiteles Íróknál: a' kiket mi is híven elő hozunk, különösen Nagy nevezetű Wallaszki Pál után. Erről való beszédünk két fő kérdésre oszlik: tudtak e írást a' mi pogány eleink? azután tanúltak e valami tudományokat?

I. FEJEZET.

A' HUNNOKNAK ÍRÁS TUDÁSOKRÓL.

Két féle jelekkel éltenek a' régiek akaratjoknak ki nyilatkoztatására. Az első rendbéliek, a' titkos értelmű, vagy tzifrázatos jelek voltak (*characteres symbolici, seu*

emblematici); a' másod renden valók a' betűk (*literae, character alphabetarius*). Vagynak alkalmas bizonyítások: hogy mind a' két féllel éltenek, a Hunnok.

I. §. A' TITKOS ÉRTELMŰ JELEKRŐL.

A' titkos értelmű, vagy tzifrázatos jelek, kiváltképen az igen együgyűek, 's a' leg régiebbek, untig esméretesek a tudósoknál. Nints okunk az ezekkel való élést eltagadnunk a' Hunniai Magyaroktól; ha szinte semmi bizonyágunk sem volna reá. De még is szól erről egy nevezetes tanú, Alexandriabéli Kelemen (*Stromatum Libr. V.*) egy igen régi bölts után: kinek Syriabéli Pherecydes a' neve, 's a' ki közel hatszáz esztendővel előbb élt Krisztus Urunk születésénél.

Nem tsak az Egyiptusbéli böltsék, úgy mond ő, hanem még a' vad nemzeteknél is, valakik a' böltségek kívánoji voltanak, szerették a' titkos értelmű jeleket. Mert azt mondják Idanthuráról, a' Szityáknak királyokról, a' mint Syriabéli Pherecydes említi: hogy ő, midőn Dárius a' Dunán által kelt volna hadat indítania, titkos értelmű jeleket küldött neki levél gyanánt: egeret, békát, madarat, nyilat, és ekét. Kétség támadván pedig ennek magyarázatján, Orontapagás Ezere-des Kapitány ezt így fejtette; hogy a' Szityák megadják birodalmokat; 's az egér a' lakó helyeket jelenti, a' béka a' vizeket, a' madár a' levegő eget, a' nyíl a' fegyvert, és az eke a' földet. Ellene mondott Xiphodres, hogy ez inkább a' jelentés: ha el nem repülünk mint a' madarak, vagy mint az egerek a föld alá nem búvunk, vagy mint a' békák a' víz alá nem rejtezőnk, el nem kerüljük az ő nyilaikat; mert semmiképen nem jutunk az ő tartományokhoz.

Hogy még most is élnek a' mi deáktalan Magyaraink holmi tzifrázatos jelekkel, azok a' tanúk benne, a' kik velek kereskedést űznek. Tsodához hasonló történetet említ Bél Mátyás (In Vetere Literatura Hunno-Scythica) egy Nógrád Vármegyebéli parasztról, kit Balaskó Pálnak hittanak. Ez, deáktalan lévén, valamennyi szent beszédekét hallott, bototskákra szokta fel róni. Tíz, még több esztendők után is, ha kívánták tőle, bototskáit elő szedegetvén, a' beszédnek minden fő dolgait, sőt még a' helységet is, a' hol azt hallotta, és a' lelki tanítókat, a' kik gyakorta változtak, olly szépen elmondotta rólok, mintha betűkkel voltak volna felíratva.

II. §. A' BETŰKRŐL.

Mélyebb vizgálást kíván a' második kérdés: vallyon éltek e betűkkel is a' Hunniai Magyarok? Azután, ha éltek, mitsodásak voltak azok a' betűk? saját, tulajdon, hazai jelek e? vagy idegenektől elfogadtattak?

A. ÉLTEK BETŰKSEL.

Hogy éltek betűkkel, akármi durvákcal is, a' szükség hiteti el velünk. Mert nem voltak egyes kóborló módon, hanem társaságban, uralkodó fejedelmek alatt, nagy tágas közönségre, és országra telepedve. Illyen állapotban, hol a' háboru, hol a' békeség szüksége nyomta őket: otthon, kívül, barátjaikkal, ellenségeikkel tartották dolgokat; mind ezekre tehát kellett írást tudniok. Ennek elhitelére igen reá hajúlhatunk tsak a' Sínabéliek miatt is: a' melly nemzet már akkor felette deákos volt, és legközelebb érte őket. Ezekkel a' Hunnok gyakorta ellenkedtek, megbékéllettek, és frigyet kötöttek.

Láthatni Pray Györgynél ezt a' viszontagsággal való kötelezést (*Annales Veteres Hunnorum, Auarum, et Hungarorum. pag. 119.*). Deguinesnek hiteles tekintetével bizonyítja a' Tudós Férfit: hogy Metteus, a' Hunoknak Tanítójak, leveleket írt a' Sinabélieknek.

Minek utánna pedig, különböző időkben, különböb különb megtelepedésekkel, által keltek volna Európába: hogy valójában írtak is holmi darabokat, erősen állatják minden kifogást felül múló egynehány Történet Írók, a' kiket alkalmasabb helyen utóbb hozunk elő.

B. MITSODÁS BETŰKKEL ÉLTEK.

Már, hazai saját, vagy idegen betűkkel éltek e? Sokan vagynak, kik teljességgel meg tagadják tőlök a' saját hazai betű tudást. Mások ellenben, és többnyire a' Magyar Írók, épen ezért, mint lelki testi szabadságért, olly keményen, és szorgalmast hartzolnak.

Az első számból vagyon Procopius (*De Bello Gothico Libr. IV. Cap. XIX.*): *Hunni etiamnum rudes sunt literarum, quas ne auribus quidem admittunt, neque eorum pueri in labore literario adulescunt.* De önkényén is észre veszi az Olvasó: hogy ez az Író, nem a' saját hazai betűknek nem létöket, hanem a' tudományoknak elhagyatásokat, 's meg vetetésöket, jelenti. Következik Kézai Simon (*Chron. Hung. Libr. I. Cap. IV.*): *Zaculi Hunnorum sunt residui. — Blachis commixti literis eorum uti perhibentur.* Azután Timon Sámuel (*In Epistola I. ad L. B. Apor, pag. 2.*) Pray György (*In Annalibus Hunnorum, pag. 10.*).

A' második renden valók: Túrótzi János (*Chron. Hung. Libr. I. Cap. ult.*); Oláh Miklós (*In Attila Cap. XVIII.*); Telegdi János (*In Literatura Hunno-Scythica*); Komáromi Tsipkés Gergely (*In Hungaria Illustrata §. 4. pag. 20.*); Tsétsi János (*In Obse-*

ruationibus Orthographico-Grammaticis, Part. 1. §. 2. et Sect. II. pag. 23.) Ezeknek bizonyításaik előfordúlnak az ő helyeken.

Ugyan azon vélekedéssel vagynak a' külföldi Írók is: Joannes Boemus Aubanus (*De Moribus, Legibus, et Ritibus omnium Gentium Libr. III. pag. 230.*); Joannes Ludouicus Godofredi (*Archontologiae Cosmicae pag. 390.*); Andreas Müllerus (*In Alphabetis, et Notis diuersarum Linguarum*); Joannes Antonius Maghinus (*In Descriptione Transilvaniae Vol. II.*); Joannes Godofredus Oertelius (*In Harmonia Linguarum Orientis et Occidentis, speciatimque Hungaricae cum Hebraea. §. 28.*).

Leg buzgóbb mindenek közül Bél Mátyás (*In Vetere Literatura Hunno-Scythica*): a' ki is egész munkájával azt törekszik megmutatnia; hogy a' Hunnoknak voltak saját hazai betűik, éltek is velek. Elő hoz egy *ábétzét*, mellyet valóságos tiszta Hunniainak mondanak, 's azt maga is igazán olyannak lenni különböző okokkal nagyon vitatja. Azonban, meg kell valanunk, hogy gyengék az ő erősítései, és csak vélekedéseken épülnek.

Mi ebben mit látunk igaz szabásúnak, vagy valósággal igaznak, azonnal elő hozzuk.

1. A' SZÉKELY BETŰK RÉGI HUNNIAI BETŰKNEK TARTATNAK.

Meg vagynak mind e' napiglan Erdélyben a' régi Hunnoknak híres maradékaik a' Székelyek. Ezek, noha azon egy nyelven szóllanak a' többi Magyarokkal, sokat különböznek még is a' beszéd módjában, és egyéb különös szokásokban. Egynéhány nagy tekintetű Írók bizonyítják: hogy ugyan ezeknél meg voltak még, az ő idejekben, azoknak a' régi betűknek maradványaik.

Túrótzi János, XV. századbéli Író (1488) így szóll: *Ezek (a' Székelyek), még el nem feledvén a' Sztzitiai*

betűket, azokkal élnek, nem író festék, és papiros segedelmével, hanem azoknak bototskákra való mester-séges ki metszésekkal, rovásképen.

Hi (Siculi), nondum Scythicas literas obliti, eisdem non encausti, et papyri ministerio, sed in baculorum incisionis artificio, dicarum instar, utuntur.

Ugyan azont bizonyítja Oláh Miklós, Esztergami Érsek, a' Székelyeknek földijek (1560): Szívök szándékának, 's mindennapi akaratjoknak ki nyilatkoztatására, a' papirossal, téntával, 's egyéb nyelveknek betűkkel való élésen kívül, valami különös jeleket metszenek fa bototskákra, a' mikor magok közt valamit jelentenek: ezeket az így ki metszetett bototskákat küldik barátjaikhoz, és szomszédjaikhoz, úti kövelek, és levelek gyanánt.

Ad explicandum animi sui sententiam, et voluntatem quotidianam, praeter usum papyri, et atramenti, aut characteris aliarum linguarum (ergo proprium habuere, interserit Wallaszkius) notas quasdam bacillis ligneis incidunt, aliquid inter se significantes: quibus ita incisis, apud amicos, et vicinos, instar viae nuntii, epistolaeue, utuntur.

Magyarúl szóll erről Székely István, a' ki a' XVI. Századnak közepe táján élt, és igazán Székely fi volt (*In Chronico Mundi, Cracoviae edito, 1558.*): Attila halála után, a' Magyarok fél részént avagy Tsabával menének el, avagy Erdélybe a' Moldovaság felől szállának meg, holott mind e' napiglan lakoznak, és nem Magyaroknak, hanem Székelyeknek hívatnak: kik még most is különböznek a' több Magyaroktól törvényekkel, és írásokkal, kik Hunniabéli módra Székely betűvel élnek mind e' napiglan (*ad annum 801. pag. 124.*).

Székely István ezek közt leg közelebből való hazai tanú: a' ki azt, a' mit bizonyít, szemeivel látta. Ennek tehát ebben hitelt adhatunk: hogy a' Magyaroknak, s' nevezetesen a' Székelyeknek, különös saját betűik voltak.

2. A' SZÉKELY BETŰK KÜLÖMBÖZNEK.

De, mellyek azok a' betűk, és mitsodásak képekre nézve? Ha vallyon azok e, a' mellyeket elő adtak Bél, és Örtel, vagy azoktól különbözők; még ekkorig a' hihetőségnél tovább nem mehettünk.

Első volt Telegdi János, eddig való tudtunkra, a' ki azokat a' XVI. századnak fogytán (1598) hozta világoságra. Schwartz Godofréd bizonyítja, hogy ezek valamivel különböznek Bélnek betűitől. A' bővebb Magyar Nyelv tanításban is különbözöképen adatnak elő: Bél után, és a' mint azokat Simontsits Intze, Kegyes Oskolabéli Tudós Pap, Máramarosi Szigeten taláztatott írás után barátságosan megküldötte. Telegdinek betűi lehetnek talám ezek a' másod renden valók. Hogy egybe vethetnök, még nem férhettünk Telegdi munkájához.

Azonban a' betűknek ezen el hasonlások könnyen történhetett. Mert a' Székelyek nem írtak papíroson író tollal, hanem fa bototskákra késetskével metélgették betűiket: 's ugyan ezért el nem lehetett kerülniek, hogy ezen bajos munkával, az előbbeniektől mind inkább el tsapó, más meg más metszések ne estek volna.

3. A' SZÉKELY BETŰK NEM HASONLÍTANAK A' TÓT, 'S OLÁH, VAGY NAPKELETI BETŰKHÖZ.

De inkább lehet megütköznünk Schwartz Godofrédnak azon állatásán: hogy a' Székely betűk a' Tót be-

tűkkel igen meg egyeznek. *Has (litteras Siculicas Telegdianas) cum characteribus Slauorum tantam similitudinem habere, ut non ouum ouo sit similius.* Bandúri Anselmusnak Tót ábétzójére mutat, a' mellyet ez a' Tudós Író hét féleképen ad elő. Kézai Simonnak az ő jegyzése szeget üt: hogy a' Székelyek Oláh betűkkel mondatnak élniek. Bél Mátyás ellenben ezeknek képeiket, a' Zsidóknak, és a' többi atyafiságos nemzeteknek betűikből, nagy törekedéssel alkotja össze.

Bandúrinak hét féle Tót ábétzójét még nem láthatuk. De a' mitsodás betűkről vagyon itt a' szó, azok bizonyára Tzirillosnak az ő betűi: melyeket e' Szent Atya a' Görög betűk után ábrázolt. Ezekkel élt a' tágasabb értelemben vétetett Tótság (*Gens Slauica*). Most is ezekkel élnek, igen régtől fogva pedig, az Oroszok, Rátzok, Oláhok. Ha ezekkel vetjük egybe a' Székely betűket; semmi hasonlatosságot sem találunk közöttök. Meg nem áll tehát Schwartz Godofrédnak állatása.

Kézai Simon is tsak a' hír után indúlt: *perhibent, úgy mondják*, ez az ő szava.

Bél Mátyásnak is fáradságos ábrázolása tsak nem mind azon hiúság. Legfeljebb öt betű között akadhatunk valami szembe tűnő egyezésre. 'S ezek azok: **א** a, **א** aleph; **ד** d, **ד** dalet; **ט** tz, **י** zain; **פ** p, **פ** phe, pe; **ש** zs, **ש** sin, schin.

4. A' SZÉKELY BETŰK JOBBRÓL BALRA MENNEK.

A Székely betűket jobbról balra szokták írni, és olvasni. Ezt szemeivel látta, azért hiteles tanú benne, Komáromi Tsipkés Gergely. Az írás módja ugyan azon egy azzal, melly szokásban vagyon többnyire a'

napkeleti nyelvekben, — tudniillik jobbról balra, melyet a' napnyugatiak közül egy nyelv sem tart: az írás módját követi az olvasás módja.

Scribendi modus unus et idem est cum eo, quo gaudent linguae orientales pleraeque, — a dextra nimirum ad sinistram, quem nulla occidentalium habet: scribendi modum sequitur modus legendi.

Ennek mellette szól Tsétsi János. Nem bizonytalan hagyomány az, hogy a' Magyarok Szityiában saját betűkkel éltenek, az írás közben jobbról balra menvén, a' Zsidóknak, 's több más napkeletieknek szokások szerint. Ezen betűknek nyomaik, a' mint némellyek mondják, kétség kívül még most is meg vagynak az Erdélyi Székelyeknél.

Traditio non incerta est, Hungaros in Scythia propriis literis usos fuisse, progrediendo inter scribendum a dextra versus sinistram, more Hebraeorum, et aliorum orientalium. Harum literarum vestigia etiamnum, ut aliqui perhibent apud Székelyos Transilvanienses superesse extra dubium est.

De, ha feljebb nem megyünk is a' napkeleti szokásra, a' Székelyeknél ugyan a' jobbról balra menő olvasást maga a' metszés hozta magával. Mert, mikor a' metsző bal kezébe fogta a' bototskát, annak fején, jobb kezével alkalmasban kezdette, azután könnyebben is folytatta a' metszést, a' bototskát mind inkább kifelé mozdítván magától. Így tehát a' metszőnek hozzája menő jelölése szükségképen jobbról balra esett, következőképen az olvasást is úgy kívánta.

5. A' SZÉKELY BETŰK NEM HUNNIAI BETŰK: EZEKET
TEHÁT EREDETI KÉPEKBEN NEM TUDHATJUK.

Az elő hozatott Írók igen megegyezve emlegetik azt a' hagyományt: hogy a' Székelyek a' Hunnoktól vették betűiket.

Bél Mátyás pedig felette meszsze megyen: mert meg is nevezi az első találót a' legrégiebb időből. *Fényes* annak a' neve igaz Magyar ki mondással; *Latánul Fenisius, Fenius, Phenus*; Jáfet unokájának a' fija, fő ember azon Szityák közül; kiknek azután igen késő időre maradékaik voltak a' Hunnok. Kár! hogy ez a' szép gondolat a' névnek hasonlatosságán kapkodó nagy észnek olly tsavargása; a' melyet tsak hihetőképén sem lehet támogatnia.

Még tsak az is igen soknak tetszik némellyeknek, pedig nem épen minden ok nélkül: hogy a' Székelyek, származásokon kívül, ebben is a' Hunnokra mutatnak.

Otrokotsi Fóris Ferentz ezeket a' betűket Velentzében kapta, 's le írta, valami jó barátjától. De igen gyanusok voltak mindjárt előtte: 's azért kiváltképén, hogy a' magokban hangzó betűk az együtt hangzókkal el keverve hozatnak elő, az Európabélieknek módjok szerént.

Habeo apud me characteres quosdam a dextra ad sinistram procedentes, cum titulo: Alphabethum antiquorum Hunnorum; quos aliquando Venetiis acceperam, et descripseram, ab amico quodam, qui etiam, ut reor, ex occidentali Hungariae parte eos acceperat. Verum, cum mihi ipsi etiam illi characteres valde adhuc suspecti sint; praesertim ex eo, quod vocales, quas septem habemus, mixtim inter consonantes recenseantur, ad instar Europaeorum; idcirco eorum publicationem, aut certius de iis iudicium, eousque differo, donec, Deo dante, melius de iis

aliunde edoctus fuero (De Originibus Hungarorum Part. I. Cap. VII.).

Hozzája vehette volna azt is: hogy ugyan a' magokban hangzók nintsenek a' napkeleti betűk között. Azután, a' mint már feljebb meg mutatók, az ábrázolás is nem a' napkeleti benne, a' mellyhez szokták azt közönségesen hasonlítani. Végtere a' hagyomány is nem volt állhatatos, és közönséges. Meg szakadott régisége. Mert Kézai Simon, az ő idejében, Kún László alatt (1272 és 1290 esztendőök között) semmit sem tudott felőle: különben azt nem írta volna, hogy a' Székelyek Oláh betűkkel mondatnak élniek.

Igen úgy tarthatjuk tehát: hogy tsak a' Székelyeknek találmányok ezek a' betűk, már itt laktokban. El gondolhatjuk pedig az okát, hogy ez a' régi, és magát a' többi Magyaroktól igen meg különböztető nemzet, különös betűk nélkül sem akart lenni. A' meszsze fel menő eredetet, a' régi származással való ditsekedés mellett, igen könnyen sűgallotta a' másik gyarlóbb testvér a' kérkedés. Korán tehettek pedig ezt a' Székelyek: mivel korán vagyon már e' különös betűkről is a' szó, nevezetesen Kézai Simonnál, noha hibásan. De nagyobb világosságra, az ő tulajdon képekben, igen is később jöttek, Telegdi János által.

A' Hunniai betűket is tehát, a' mellyeket tsak ugyan el nem lehet teljességgel tagadnunk, ezekből a' Székely betűkből meg nem mutathatjuk: hogy mitsodásak voltak az ő valóságos eredeti képekben.

II. FEJEZET.

A' HUNNOKNAK A' TUDOMÁNYOKBAN VALÓ
JÁRTASSÁGOKRÓL.

Bizonyosbakat hozhatunk elő a' Hunniai Magyar tudományoknak maradványaikról: noha ezek is, tsak közönségesen, és tágasan neveztetheknek.

I. §. A' SZTZITÁKNAK, HUNNOK ELEIKNEK,
VOLTAK TÖRTÉNET IRÓIK.

Berosus, régi Kaldéus Író, azt bizonyítja a' Szityák-ról, Hunnoknak eleikről: hogy igen gyönyörködtek a' történetekben, 's könyveket írtak fejedelmeikről, és hőseikről (*deli uraikról*).

Has principum, et heroum origines abbreviamus, ex nostris Chaldaicis, atque Scythicis libris (In Historia sua initio Libri III.). Vide Innocentii Desericii, et Georgii Pray Dissertationes de Originibus Hungarorum, simul collectas, Colotsae 1768, Part. I. pag. 19.

II. §. A' HUNNOK GYAKORLOTTÁK, 'S TERJESZ-
TETTÉK, ANYAI NYELVÖKET, 'S TÖRVÉNY TUDÁSUK
TAGADHATATLAN.

Hiteles Írók mondják, hogy nem kisebb szorgalom-mal gyakorlották, 's terjesztették anyai nyelvöket. Alcyonius valami kézzel íratott Történet Íróból hozza elő: hogy Áttila Király, a' győzelem után, igen szorgalmatosan terjesztette a' Hunniai nyelvet: mert parantso-lattal tiltotta, hogy Latán nyelven senki se szóllana:

annak felette a' maga tartományából mestereket hívott, kik az Olaszokat Hunniai nyelvre tanítanák.

Ebből nyilván ki tetszik, hogy a Hunnok nem voltak olly vadak, és deáktalanak (*ἄγραφοι, írást nem tudók*), a' mint közönségesen jegyzik felőlök: mivel nyelvök mestereit más nemzetekhez küldhették. Alcyoniusnak ezen bizonyosságát kétségesse teszi ugyan, de tsak félve, s talámmal, Heumann Kristóf (*In Conspectu Reipublicae Literariae Cap. IV. §. 27.*). Attila, úgy mond, talám tsak a' közönséges rendelkezéseket íratta a' maga nyelvén, a' régi Rómaiaknak módjok szerént; kik Tisztartóiknak meg tiltották, hogy egyéb nyelvet a' Rómáinál ne gyakorlanának a' tartományokban. Bátor úgy lett volna: elég ez is a' nyelv méltóságának védelmére, és a' Hunnoknál való törvény tudásnak el nem tagadhatására.

III. §. KÜLÖNÖSEN A' KÖLTÉST IGEN KEDVELLETTÉK.

Hogy a' költésnek is kedvellőji voltak a' Hunnok, elég számos bizonyságok erősítik.

Priscus Rhetor, a' ki Theodosius Tsászárnak követivel jó ideig mulatott Attila udvarában, és a' miket látott, ezen követségről való munkájában meg írta, a' többi között egy vatsoráról ír, és a' mik az alatt történtek. Bé estveledvén, mikor már az étkeket el szedték volna, két Szitya férfiak Attila elejébe állának, 's el mondák verseiket, a' mellyeket magok szerzének, az ő királyok győzedelmeinek, 's hadi jeles dolgainak ditséretökre. A' vendégek mind reájok függeszték szemeket, 's artzájokat. És némellyek ugyan gyönyörködének a' versekben; némellyek a' hadaknak emléke-

zetökre fel gerjedének szivökben; némelyek könyveket hullatának, hogy meg élemedett korokban, el landadott, és el gyengült testekkel, a' hartzolásra buzduült vágyódások már kéntelen nyugodnia. Az éneklések, és a' versek után, írja tovább, mi dolgok történtenek.

Söt az aszszonyi nem is gyönyörködött nálók ebben a' kellemetes foglalatosságban. Ugyan azon Író említi, hogy Attilának, egy ütközete után királyi udvarába meg fordúltakor, leányok menének elejébe: kik sorral előre járván, igen hosszsza el nyújtatott, vékony, és tiszta fejr lepedők alatt, mellyeket magok hegyett mind a' két felől kezeikkel tartának, mindenik lepedő alatt hatan, többen is, Szityai dalokat, 's énekeket éneklének.

Az utóbbi századokban sem szüünt meg ez a' szokás a' többi nemzetségbéli Hunnoknál. Azt írja Túrótzi János (*In Chronico suo Part. II. Cap. IX.*): hogy azok a' hét Magyar Vezérek, kiket a' Német Szászok el metszetett orrokkal 's fülekkel küldének haza, magok szerzének magokról énekeket, ön köztök való éneklésre, időnként elő forduló ditséretökre, 's neveiknek hirdetésökre: hogy az ő maradékaik, ezeket hallván, szomszédjaik, 's barátjaik között, mintegy magok hányásával kérkedhetnének.

Azonban az efféle szép tudományoknak semmi nyomokat sem találhatjuk mind e' napiglan valami tölök íratott könyvekben. Nem is tsoda. Mert, ha más sokkal tanultabb szomszéd nemzeteknek, a' Rómaiaknak, 's Görögöknek, könyveiket az a bal sors érte; hogy sokakat közülök tsak nevökről is alig tudhatunk: ugyan azon veszedelem mennyivel inkább nyomta el a' Hunniai nemzetnek deákságát, a' nagy háborúknak annyi viszontagságaik, és a' tartományoknak egymást nyomban üző változásaik között.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' MAGYAROKNAK DEÁKSÁGOKRÓL,
A' KERESZTYÉNSÉGNEK FEL VÉTELÉTŐL
FOGVA A' MOHÁTSI VESZEDELEMIG.

Öt száz esztendőt meg haladó szörnyű nagy idő az, már e' boldog földön meg telepedett Magyar Nemzetünknel; a' Keresztyénségnek fel vételétől fogva a' Mohátsi veszedelemig: mellynek el folyta alatt, a' Magyar Deákságnak maradványaiból, szívünk fájdalmával, tsak igen keveset mutathatunk! A' mikhez juthatunk, illik azokról annyival is nagyobb szorgalommal, és némű némű tisztelettel, szóllanunk. Itt is azt a' rendet tartjuk: hogy előbb az írásról, avagy a' betűkről értekezünk; azután a' hazai deákságról.

I. FEJEZET.

A' MAGYAROKTÓL ELFOGADTATOTT
IDEGEN BETŰKRŐL.

Tagadhatatlan, hogy a' pogány Magyaroknak is voltak különös saját betűik; noha nem tudhatjuk, mitosdásak voltak, 's a' Székely betűket sem esmérhetjük azoknak. Ezekről el szoktak lassanként, és helyökbe, a' Latán, vagy Római betűket fogadták, mindjárt a' Keresztyénségnek fel vételével, a' tizedik századnak fogytán, 's a' tizenegyediknek elején. 'S ugyan ezt lássuk először, miként történt; azután jegyezzük meg az el fogadtatott betűkkel való írásnak különböző képeit, és módjait.

I. §. MIKÉNT TÖRTÉNT AZ IDEGEN BETÜKNEK EL FOGADTATÁSOK.

A' hadakozó Magyar nemzethez, a' melyben még akkor igen is kevesen gyakorlották az írás tudást, tudulva jöttek, Olasz, Német, Tseh, és egyéb tartományokból, az idegen nemzetbéli Keresztyén Oktatók: kik a' Magyaroknak, sem írásokat, sem nyelvöket nem tudták. Hogyan téríthették tehát a' népet? 's hogyan oktathatták? Magyarázók (*tolmátsolók*) által. Szent Gellér Tsanádi Püspökről különösen emlitenek ilyen példát a' mi Íróink (*In Actis Sanctorum Hungariae Part. II. Tyrnaviae* 1744.).

Ezek tehát, nálunk már egyházi hivatalokat viselvén, az ő tanítványaikat, 's az új keresztyéneket, inkább a' Latán betűkre tanították. Igen elő mozdította e' dolgot a' Római Egyháznak ama' törvénye: melly szerént az isteni szolgálat már akkor is mind Latán nyelven tartatott. Hozzá járult a' jámbor vélekedés: hogy az Oktatók mind szent életű férfiak; 's mind szent, a' mi tőlök származik. A' meg tért nép, kárhozatos pogányságát el hagyván, betűit is pogányoknak kezdette tartani; 's lassanként meg útálta, és végre egészen el hagyta, helyökbe fogadván a' szentségeseket. Ez úgy történt más meg tért nemzetekkel is, a' kiknek pogányságokban hasonlóúl meg voltak az ő saját hazai betűik.

Nagy erőt vett idő jártával a' Latán betűkkel való élés a' Püspököknek azon végzésektől: mellynél fogva a' Papok, nem tsak minden isteni szolgálatot, de egyebet is mind Latánúl tenni, beszélni, 's írni, tartoztanak. Ezt a' zsinati törvényt hozta Kálmán Király alatt, Lőrintz Esztergomi Érsek, más tiz Püspökökkel együtt, a' Papoknak beszéllésökről: *A' Kanonokok az*

ő klastromokban, és a' Káplányok az Udvarban, deá-
kül beszéljenek, az az, Latánul.

Synodale Decretum Laurentii Archiepiscopi Strigoniensis, et decem Episcoporum, sub Colomanno Rege de Locutionibus Clericorum: Canonici in claustro, et Capellani in curia, literatorie loquantur, id est, latine. Vide Decreta Regum in Appendice Bonfinii ex editione Vechelii. Francofurti 1581.

II. §. A' LATÁN BETŰKKEL VALÓ ÍRÁSNAK KÜLÖMBÖZŐ KÉPEI, ÉS MÓDJAI.

A. A' KÜLÖMBÖZŐ KÉPEK.

A' Latán betűk, képekre nézve, a' melly változásokan mentek által ezen századokban a' többi szomszéd nemzeteknél, ugyan azonokkal voltak nálunk is. Így vezettek ebben minket, még későbbben is, többnyire mind idegen nemzetbeli tanítóink; azon felül pedig a' szomszéd nemzetekkel való nagyobb és nagyobb szövetségünk is ezt így javallotta.

1. A' KÁROLYI BETŰK.

Elejéntén bé jöttek hozzánk a' Károlyi betűk (*Scriptura Carolingica*), mellyeket Nagy Károly Tsászár a' régi Római betűknek díszesebb képekre viszsza hozott, és megjobbítottatott. Ezek mind *öreg*, mind *egyenes* apró képekben, ugyan azon egyek a' mai Római betűkkel; minden öszve foglalás nélkül egymás után külön külön állók. A' XI. és XII. században voltak divatjokban, IV. Bélának idejéig (1235). Ezekből lettek azután a' *folyó betűk*, a mellyek egymással húzásotskákkal köttettek öszve, 's lassanként jöttek szokásba III. András idejéig (1290); úgy még is, hogy mennél feljebb me-

gyünk, annál kevesebb folyó betűket találunk a' többiekkel el keverve. De Robert Károly idejétől fogva (1310) egészen el hatalmaztak.

2. AZ ÚJ GÓTHUS BETŰK.

Utóbb a' XIV. és XV. században, az Oskolai, avagy a' Klastromi Új Góthus írás éktelenül rontott az írásnak előbbeni szebb nemeiben: a' mellyekből lett ez is, a' szép kereksegből, szegletes törésekre, és szükségtelen horgokra való el hasonlással. Az írásnak ezen fűrtös, és felesleg való húzásokkal megrútult, nemébe igen bele szeretett a' XIII. századtól fogva majd az egész Keresztyén Európa: ki sem tisztúlhattak a' betűk, a' könyv nyomtató mesterségnek fel találása előtt, ezekben a' vad időkben reájok ragadott szennyökből; sőt a' nyomtatásba is elég felesen beférkezett ez a Góthus éktelenség, a' mint azt a' régi nyomtatott könyvek mutatják.

Mind ezeket szépen röviden adja elő Schwartner Márton, Hazánknak Nagy nevezetű Érdemes Írója. (*In Introductione in Artem Diplomaticam praecipue Hungaricam, editione secunda, §. 34. et 71.*).

Ugyan ezeknek az Új Góthus betűknek valamivel tisztább maradványaik a' mai Német betűk: úgy szinte a' Tseh, és Tót betűk, sőt ezek jóval is közelebb járnak. Az Íróknak, most lassúabb, most valamivel sietőbb tollok ezekben is külömbiséget tett. A' szorgalmatosb Új Góthus írás a' betűket szegletesen megtörve gondosan adja elő: a' másika, a' sietőbb, ezt az akadémikus törést kerülván, folyóbb betűket mutat, majd igen olyanokat, a' millyenekkel mai napig is él nálunk a' felső Tótság.

B. A' KÜLÖMBÖZŐ MÓDOK.

Az el fogadtatott Latán betűkkel, kétség kívül kezdettek a' mi Eleink mindjárt Magyarúl is írni. De azonnal tapasztalták ezeknek héjános elégtelenségöket is, mind azoknak a' különös hangzatoknak, a' mellyek a' Magyar nyelvben számosabban hallatnak, igaz ki ejtésekre. Ebből következtek azután a' Latán betűkkel való írásnak különböző módjai.

1. AZ ELSŐ EGYÜGYŰ MÓD.

A' leg első Írók kénytelenek voltak azon egy Latán betűt, a' közel járó hangzásért, több hangozatokra alkalmaztatniok, minden jelölés nélkül.

A' vastag teljes hangozatú *g, l, n, t*, együtt hangzókat; és, a' mint már régtől fogva írjuk egybe foglalva, az olvadó lágy hangozatú *gy, ly, ny, ty*, szomszéd együtt hangzókat; mind azon egy puszta első betűk, az az, tsak a' *g, l, n, t*, közöslég jelentették. A' különbözőképen süvöltő, vagy sziszegő, *tz, ts, sz, s, z, zs*, hat különös együtt hangzókat tsak három betű pótolta ki, a' *c, s, z*.

Több felé szolgáltak a' magokban hangzó betűk is. Nyelvünknek különös hangozatit, mellyeket most az *ö* és *ü*, jelentenek, akkor több betűk ejtették: az első az *e, i, u*, és *v, w*, mind a' kettő *u* helyett vétetve; a' másodikat az *i, u, v*, ez is *u* helyett íratva. Az *a* betűnek, éles, tiszta, és tompa hangozatját igen meg különböztették a régiek. Az élesre, és tisztára szolgáltak az *a*; a' tompára az *o*. Az *o* helyett noha ugyan azon *o* volt; de igen sokszor az *u* is azont jelentette. Az *i*, és *y*, közöslég *i*, és *j* betű helyett voltak. A' La

tán szokás után a' c gyakorta a' k betűt is hangzotta, noha meg volt a' k is.

Az ilyen írást csak a' született Magyar olvashatta: a' ki, a' nyelvet jól tudván, 's a' betűkre pillantván, azonnal meg adhatta mindenikének az ő igaz hangozatját. Ugyan így kell nekünk is az ilyen régi maradványokat olvasnunk. Vétenek, a' kik ezekben minden betűt a' mostani hangozattal ejtenek, 's helytelen olvasások után tudatlanul ítélnek a' régi Magyarorságról. Ezek a' szavak, p. o. *zarka, zumtuchel, cuzicun*, hajdan csak az írásnak még tekéltelen módja miatt irattak így; de igaz ki ejtések akkor is a' volt; a' mellyet mind e' napiglan mindnyájan így hallunk, *szarka, szömtökkal, közökön*.

2. AZ EGYBE FOGLALÁS, ÉS JELÖLÉS MÓDJA.

Szükségesnek találták már jó korán a' mi Eleink ennek a' tekéltelen írásnak bizonyosb szabásokra való vételét. Észre vették, hogy ezt csak akkor érhetik el; ha mindenik különös hangozatra különös tulajdon betűt szerzendenek. Erre elég példát adtak a' szomszéd nemzetek, vagy ugyan magok is a' tőlök hozzánk toldúlt számos tanítók. Hallattak a' szomszéd nyelvekben is egynéhány Magyar hangozatok. Ezeket a' mint ők írták, annak módját úgy fogadták el tőlök a' mieink is az öveikre. A' hol meg fogyatkoztak, már példájok lévén, a' többi hasonlatosan pótolta ki. Későbbben, a' betűknek hangozatikat közelebből vizsgálván, jobb okot találtak benne más új módokra, 's ezekkel tovább estek lassanként az idegenektől. Ezen törekedéssel az írásnak két különböző módja hozatott bé a' szomszéd nemzeteknek ugyan kétféle szokásokból.

A' Német, Olasz, és Frantz nemzettől bé jött hozzánk is, a' két betűnek, néha többnek is, egybe foglaltatása tsak egyes egy hangozatra: a' Tsehektől pedig, Tótoktól, és Lengyelektől, a' közel azon hangzású betűnek, ponttal, vesszőtskével, vagy horgotskával való jelölése, a mi különös hangozatunkra.

Mind az első együgyű, mind pedig az utóbbi jelöltetett, és egybe foglaltatott módnak példáit láthatjuk, különös táblára tisztán ki metszelve, először a' Bővebb Magyar Nyelvtanításban (*In Elaboratiore Grammatica Hungarica*), azután a' Magyar Deákság Régiségeinek I. Nyalábjokban (*Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumine I.*).

3. AZ ÍRÁS MÓDJÁNAK ÁLLHATLANSÁGA, ÉS A' RÉGISÉG- NEK BIZONYOSABB JELE.

Hanem a' már felette tsodálatos dolog: hogy igen kevés maradványaink vagynak, a' melyekben ennek a' két külömböző módnak tsak egyike tartatott volna meg tisztán, és egészen. Többnyire közöslég éltek mind a' kettővel. Azon egy Író, még a később századokban is, azon egy hangozatot, hol egybe foglaltatott, hol meg jelöltetett betűvel jelentette. És főképen az írás módja, nem annyira gondatlanságból, mint némű némű akaratosságból, a' mi nyelvünkben, még mind e' napiglan is, igen változó, és kóborló.

A' nagy egyenetlenség miatt bajos törekedés azt valami nyomos idő szerént meg külömböztetve fel jegyezünk: hogy az írásnak mi különös módja meddig tartott.

Azonban a' régiebb időkre nézve, míg az írásnak utóbbi módja el nem hatalmazott, az éktelen keverék előtt, e' még is a' leg bizonyosabb törvény: hogy az

ásban való maradványaink annál régiebbek; mennél kevesebbek benne a' jelölések, vagy egybe foglalások. Meg feljebb való időre mutatnak pedig, a' mellyek mind ezentől csak nem egészen tiszták.

II. FEJEZET.

A' HAZAI DEÁKSÁGRÓL.

Már ennek a' nagy időnek Magyar deákságáról szólnunk: először ugyan közönségesen; azután különösen meg nevezve annak minden maradványait: a' mellyekhez juthattunk, vagy a' mellyekről valamit elég hitelesen tudhatunk.

I. §. A' MAGYAR DEÁKSÁGRÓL KÖZÖNSÉGESEN SZÓLLVA.

Minden deákságunk, a' mint már másutt is említők, csak az egy Latán nyelv tudásban helyheztetett, kiváltképen az első századokban. S nem csak a' Papok, a' kiket erre különös törvényök is igen le kötelezett, hanem még Királyaink is, a' Hazának jó számú Nagyaival, a' Latán nyelvet gyakorlották. Ezen irattak az Ország Gyűléseinek Végzéseik, a' Királyi Adományok, és minden egyéb Oklevelek. Egész Európában e' volt akkor a közönségesen be vétetett szokás.

Vide Joannis Jonii Commentationem Historico-Juridicam, de Origine, et Progressu Juris Hunno-Hungarici, Sect. IV. §. IX. Deinde Auctorem Historiae Principum Germaniae, Cap. I. §. II. nota c. Ante duodecimum, inquit ille, seculum, Hispanice, Gallice, Anglice, Suecice, Danice, Polonice, Bohemice, Hungarice scriptum non est. — Omnes autem hi populi,

siquando aliquid literis consignarunt, vsi sunt sermone Latino.

De bátran azt tarthatjuk ditső Eleinkről: hogy a' Latán deákságnak akármilyen nagy el hatalmazása mellett is, azonnal a' Magyarban is, főképen pedig a Papok, az időhöz képest, szép mozdulásokat tettek.

A. A' MAGYAR DEÁKSÁGNAK NEMEI.

1. Mert a' Magyar népet csak ugyan Magyarúl kellett oktatniok. A' jó oktatás meg kívánta előre az arra való készületet, és az emlékezetnek könnyebbségére az előre való fel jegyzést is. E' már bizonynyal írás volt.

2. Írásban való tételt kívántak az Anya Szent Egyháztól innepekre el rendeltetett Evangyeliomok, 's egyéb Olvasások az Új Testamentomi Levelekből, és a' Prófétákból; nem külömben a' szokott Könyörgések, és Szent Énekek: a' mellyeknek mindég egyenlőeknek kellett lenniök, az oktatásnak, és a' jó rendtartásnak könnyebb elő menetére.

3. A' Szent Írásnak ezen Magyarúl szőlő részetskéi, kiváltképen az utóbbi időkben, kívánságot gerjesztettek sok jámbor lelkekben az egész Szent Írásnak is Magyarul szőlására. Ebben is kedveztek a' mi Papjaink.

4. A' kegyes életre alkalmas ösztönt adtak a' Szenteknek példáik. Tehát ezeknek is az ő életeik elég korán Magyarul íratlak. Magyarul szőlottak későbbben némelly Szent Elmélkedések is ugyan a' kegyes életnek gyarapodására.

5. Tetszett azon közben egyéb világi dolgokról is Magyarul írni, és kiváltképen verselni.

B. AZOKBAN IGEN EMÉSZTETT AZ IDŐ, DE MÉG SEM MINDENESTÜL.

A' Magyar deákságnak ezen szép zsongéit, azután jelesebb gyümöltseit is, az irigy időnek vad mostoha-sága igen nagy részént el temette ugyan, főképen a' sok háborúknak éktelen viszontagságaikban. A' könyv-nyomtatásnak fel találása előtt egyedül tsak írásban levő ezen ritkább kintseinket annyival is inkább érhette a' veszély. De még sem emészthette meg mindenestül. Meg vagynak a' nagy pusztulásból, elég számos, és jeles maradványaink; némellyekről, hogy meg voltak valaha, hiteles tanúk bizonyítják.

II. §. A' HAZAI DEÁKSÁGRÓL KÜLÖNÖSEN, ANNAK MARADVÁNYAIT MEGNEVEZVE.

A' tiszteletes régiség, valamint egyebekben, úgy a' nyelvben is, igen gyönyörködtető. El telünk édes örömmel, ha a' távulabb való századokból hallhatjuk hazai nyelvünket. De nagy hasznunk is vagyon belőle. Mert vilá-gosságot ad azokra; a' miket meg homályosított, és kétségesekké, vagy szinte hibásokká tett az idő. Meg téríti sok szép igaz Magyar szavainkat, a' mellyeket gondolatlanságunk már régtől fogva el hagyatott velünk, 's helyettök, vagy el fajúlt származásúakat, vagy idege-neket vétetett fel. Ezen ártatlan gyönyörködésünkre, és azzal együtt járó hasznunkra, emlegetjük már, az ő nemeik szerint külön külön meg nevezve, a' régiebb időnek szép ritkaságú maradványait.

A. LELKI OKTATÁSOK.

Ugyan a' lelki oktatásbéli darabok a' leg régiebbek: azok a' *Halotti Beszéd*ek, az egyik valamivel hosszabatska ilyen kezdettel, *Latiatuc feleym*, a' másik igen rövidetske, *Scerelmes bratym*: a' mellyek, egy hártýára íratott, négy rétű formában kötetett Mise mondó Könyvnek a' végén találtnak, a' Pozsoni Káptalannak Könyves házában (*Inter Liturgicos sub numero LXII.*).

1. AZOKNAK KI ADATÁSOK.

Híres Történet Írónk, Fő tiszteletű Pray György írta ki leg először, és Sajnovits János adta ki nyomtatásban, de tsak az elsőt, Faludi Ferentznek kultsával, az az, olvasása módjával. Fő tiszteletű Koller József, Pétsi Kanonok, a' mostani Nagy Prépost, utóbb, de nagyobb szorgalommal botsátotta közre mind a' kettőt (*In Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis Tom. I. Append. II.*).

Elő vették mások is ezt a' különös ritkaságot, hogy fejtegetssék, és meg magyarázzák; de nem meszsze mehettek benne. A' Magyar Deákságnak Régiségei között talám az Első Kötet meg felel a' Magyar Tudós Világ kívánságának (*Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumen I.*).

Fájt a' szívemnek, hogy ezt a' leg régiebb maradványt, olly drága kintsünket, azonnal, hogy fel találattott, 's közre botsáttatott, sokan meg vetették. 's le motskolták. Láttam erőtlen ellen vetéseiket. Reá vetettem tehát magamat, hogy ezeket mind el oszlassam, és ezt az igazi Magyar régiséget másokkal is ugyan annak esmértessem.

Már 1783 esztendőben el készült Magyar nyelven elég bő Fejtegetésem. Látták, és olvasták azt Nagy nevezetű Tudós Férfiak, kiket bizonyságul hívok: Rajnis József, Kedves Barátom, Hazánknek Szerentsés. Költője; és Trenka Mihály, akkor a' Győri Nagy Oskolánál, most a' Pesti Fő Oskolánál a' Közönséges Történetnek Tanítója.

De mennél tovább mentem a' feszegetésben, mind annál nagyobb titkaira akadtam hazai nyelvünknek, 's annál közelebből való atyafiságát tapasztaltam, a' napkeleti, és az éjszaki nyelvekkel. Tehát hogy ezekben is jobban láthatnám a tiszta' világosságot: mind a' Magyar régiségeket, a' mennyire lehetett, szorgalmasan fel búttam; mind pedig az atyafiságos nyelveket híven segedelemül vettem. Jó nagyra nevedett a' munka, de már Latán nyelven, a' sok utóbbi változásokkal, és jobbitásokkal. El készült a' nyomtatásra már 1799 esztendőben. Sürgettem a nyomtatást Komáromban 1800, Sopronban pedig 1801, Bétsben végtére 1802; de, az elegendő költségnek nem léte miatt, sehol sem boldogúlhattam. E' most folyó 1803 esztendőben itt Pesten kedvez a' szerentse; hogy már a' sajtó alá jött munkám.

Tehát meg előztem Nagynevezetű Schwartner Márton Úr ohajtását, melyet ilyenképen jelentett tsak taval, 1802 esztendőben: *Inter tot, quot nunc Hungaria docta censet Doctores Linguae et Literaturae Hungaricae, optandum est, ut aliquis existat: qui, exempli caussa, munus Professoris sibi delatum adeat, scripto in Paraenesim illam Funebrem, docto, et perpetuo Commentario (In Introductione in Rem Diplomaticam — praecipue Hungaricam, editionis secundae, Part. I. Cap. I. §. 29.).*

Szép hazafiúi ohajtás ez. De engem, minden jelesebb jutalomnak reménysége nélkül, sok üldözések között, Hazámhoz való állhatatos szeretetem, nem egyes ember ösztönözése, bírt ezen munkára már régen: minek előtte még gondolatomban sem lehetett, hogy Magyar Nyelv Tanítóvá rendeltessem valaha a' Fő Oskolánál.

Én tudom, mi nagy fáradságomba telt; de most igen is gyönyörködöm benne. Mert ezen egy merész meg átkodással, hogy meg kell ezt a' maradványt világosan fejtenem, mélyebben férkeztem be, kérdés nélkül mondhatom, a' Magyar nyelvnek belső titkaiba: a' mellyeket, Istennek segedelmével, a' Magyarságot kedvellő Jámborok örömeire, lassanként már közre botsátgatok.

2. BIZONYOS RÉGISÉGÖK.

Ez a' két Halotti Beszéd már közel hat száz esztendőt haladott. Leg régiebb tehát minden kézzel íratott, és még eddig tudtunkra lett, Magyar maradványaink közül.

a. Sajnovits János, kétség kívül Pray Györgynek észre vétele után, ennek idejét így jegyzi (az egész Mise mondó Könyvről szóllván, tehát egyszer'smind annak ezen Magyar tartalmáról is): *Íratott ez a' Könyv a' XII. századnak fogytán, vagy a' XIII-diknak elején.* De Koller József történetbéli világos erősítéssel ezt szorosabban határozta meg: hogy sem előbb, sem utóbb, hanem 1192, és 1210, esztendők között való időben, 18 esztendőnek folyta alatt valamellyikében íratott.

A' Mise mondó Könyvnek elején meg volt már akkor is a' Kalendárium. Ebben Szent László Királynak Fel emeltetése, az az, a' Szentek közé való számláltatása, említetik. Valamivel utóbbi jegyzés azt két helyen is az 1192 esztendőre teszi. Tehát ezt a' Mise mondó Könyvet előbb ennél az esztendőnél nem írhatták, hanem inkább valamivel utóbb.

De utóbb sem lehetett annak íratása az 1210 esztendőnél. Mert először is a' Kalendárium előtt ilyen Latán versek olvastatnak:

*Cum fuerint anni cumpleti mille ducenti,
Et decies enim post partum virginis alme.*

Azután pedig a' Kalendárium után bé íratott Magyar Királyoknak Életök II. András Királynak tsak hat esztendőt tulajdonít: bizonyos pedig, hogy harmintznál tovább élt. II. Andrásnak hatodik esztendeje azon egy a' versben foglaltatott 1210 esztendővel, a' mellynél utóbbi időre már nem mehetünk.

Sokat bizonyít ez a' második észre vétel. Mert ha a' Kalendárium elején ott áll már az 1210 esztendő: a' Mise mondó Könyvnek íratását bátran arra az esztendőre vethetjük, a' mellyet azon esztendőben el is végeztek.

b. Erre a' nagy időre fel viszik ezt a' maradványt, az írás képéből, és módjából való észre vételek is. Mert először is ez a' ritkaság a' Károlyi tiszta egyenes apró betűkkel vagyon nagy szorgalommal íratva. Azután az a' betű sehol sinsz benne ponttal meg jelöltetve. Tovább a' mi különös hangozatinkat majd ugyan mindenütt egyes betűk jelentik, tsak egytől kettőtől meg válva, mellyekben egybe foglalást látunk, de azokban sem mindenütt. Végtére még kevesebb benne a' szó meg rövidítés. Mind ezek, a' Diplomatica szerént, bizonyos jelei a' meszsze fel menő régiségnek.

c. Ugyan oda mutatnak a' benne elő forduló, már régen ki avúlt, különös szó hajtogatások; a' gyakortább való lehelletek; azután több eredeti együgyű szavak, a' mellyeket most részént tsak származataikban találunk, részént az atyafiságos nyelvekből érthetünk; utoljára a' Tótoktól, Latánoktól, 's Görögöktől el fogadtatott idegen szavak, az ő első nyers, és még a' Magyar ajakokra nem alkalmaztatott, ki ejtésökben.

3. IGAZI MAGYAR VOLTOK.

Hogy ez a' Halotti Beszéd igazi Magyar maradvány, annak a' régi időnek közönséges szóllása módjában, melly a' különös szó hajtogatásban áll főképen: nyilván mutatják a' szavaknak helyes egybe kötetésök. Sehol nem vét ennek az Írója p. o. a' meg határozott igével való élésben, a' mellyben leg hamarabb botlik a' Tót, a' kire tudatlanul fogják némellyek ezen különös ritkaságú saját hazai kintsünket.

Hogy pedig azon időben e' volt a' szóllásnak közönséges módja, jó okkal erősíti Sajnovits János. Ez a' Halotti Beszéd az Anya Szent Egyháznak rendeléséből tartatott; következőképen, közönséges hatalommal, és szokással volt helyben hagyatva: hogy a' temetésen lévő hívek, kegyességre, és a' meg holtért való könyörgésekre indittatnának: a' pedig meg nem lehetett volna, ha a' szóllásnak ezen módja az egész népnél nem lett volna közönséges szokásban.

4. EZEKBŐL KÖVETKEZŐ ÁLLATÁS.

Mit nem bizonyít tovább ez az egyetlen egy ritka maradvány? Ha már akkor csak a' temetési szolgálatot sem hagyták lelki oktatás nélkül a' mi jámbor Papjaink: el gondolhatjuk, mennyivel inkább oktatták, és nagyobb ahítatosságra buzdították ők a' népet a' Szentségeknek ki szolgáltatások alkalmatosságával. Voltak bizonyára ezekre is alkalmaztatott efféle rövid Szent Beszédek. Ez a' kegyes szokás, kétség kívül, nem akkor, hanem sokkal előbb hozatott bé, a' Keresztyénségnek első nevedekésével. Tartott azután is, sőt mind inkább gyarapodott.

Meg tartatták azt sokkal később időkben is, jámbor őseiktől reájok maradt kegyességnek hív követőji, a' mi buzgó Püspökeink. Kutasi János, Győri Püspök, 1596 esztendőben már másodszor adatta ki nyomtatásban, a' maga költségén, Nagy Szombatban, a' Sziertartó Könyvet (*Rituale*, régiebb nevén *Liber Agendarius*): mellyben az efféle szép lelki oktatások, és magyarázatok, mind Magyarúl vagynak, a' Szentségeknek ki szolgáltatások, Áldások, és egyéb Egyházi Sziertartások között. Ugyan Pozsonban, azon Káptalannak Könyves házában, olvas'am ezt a' különös ritkaságot is.

B. AZ EVANGYÉLIOMOK, 'S EGYÉB OLVASÁSOK, VÉGTÉRE AZ EGÉSZ SZENT ÍRÁS.

1. AZ EVANGYÉLIOMOK, ÉS EPISTOLÁK.

A' fő oktatás az Anya Szent Egyházban mindenkor a' Szent Írás volt, és annak magyarázatja. Azért osztattak fel innepekre kiváltképen az Evangyéliomok, azután egyéb Olvasások, a' mint már meg mondók, az Új Testamentomi Levelekből, és a' Prófétákból.

Már ha tsak a' temetéskori beszédet is Magyarúl mondották a' mi régi Papjaink: el nem hihetjük felőlök, hogy a' fő oktatást, az Evangyéliomokat, 's a' többi Részeket, hasonlatosan Magyarúl nem olvasták volna a' nép előtt. Az oktatásban meg kívántató jobb rend, és egyenlőség, kétség kívül, javallotta mind ezeknek Magyar nyelven már előre való meg íratásokat.

Úgy tartjuk tehát, hogy már régen voltak kéz írásokban Magyar Evangyéliomaink, 's Magyar Epistoláink. Voltak, a' régi oktatásnak hasznosabb módja szerint, ezeket meg fejtő Magyarázatok, kiváltképen a' keresztyéni jó erköltsnek, és kegyességnek, gyarapodására.

2. AZ EGÉSZ SZENT ÍRÁS.

Ezekkel fel gerjedett lassanként a' kegyes lelkekben az a' ditséretes kívánás: hogy már az egész Szent Írást is Magyarúl olvashatnák. Hitelesen említettnek e' szent munkában már jó korán fáradozott Jámbor Férfiaknak szép szorgalmok. Kár! hogy e' jeles nagy munkából az irigy idő nekünk későbbieknek csak kevés töredék maradványt juttatott.

a.

ARRÓL VALÓ EMLÍTÉSEK.

1. Mária Királynéről, Nagy Lajos Királynak leányáról, a' ki 1382 esztendőben kezdett uralkodni, jeles dolgot említ egy Kéz írás, mely az Erdélyi Püspöki Könyvesházban tartatik (*Annales Historici MSS. Ordinis Sancti Francisci*). E' ditső Fejedelem Aszszony, igen ohajtotta, és szorgalmaztatta az egész Szent Írásnak Magyarra való fordíttatását. Szépen vetekedett ebben Hedviga testvérével, a' Lengely Királynéval: a' ki is a' Szent Írást népe kedvéért annak hazai nyelvére fordította. Nálunk is, Zsigmond Királynak, Mária férjének országlása alatt, a' melyet ő 1387 esztendőben kezdett, találkoztak már Szent Ferentz Szerzetéből két Tudós Férfiak: kik, ezt a' nagy munkát magokra vállalván, valósággal meg tökéltettek. Ezen, hiteles ugyan, de nekünk még is csak pusztá említéssel meg kell elégednünk. Az Érdemes Atyáknak munkájokban nem részesülhettünk; 's annak felette még csak neveiket sem tudhatjuk.

2. De utóbb már nevéen említettik Első Remete Szent Pál Szerzetéből Bátori László. E' szent életű Férfiú Szent Lőrincz Monostorában jeleskedett. Holott, a' tudo-

mányokban, és a' kegyességben egyaránt foglalatoskod-
 án, az egész Szent Írást, és sok Szenteknek Életeiket,
 latán nyelvből Magyarra fordította. Ezt bizonyítja
 előle Eggerer András (*In Fragmine Panis Corui Pro-*
oeremitici). Azont mondja Pongrátz is (*In Triumpho*
Pauli). Ki múlt ez árnyék világból 1456 esztendőben.
 Az Elefánti Monostorban tartattak, a' közönséges ha-
 gyomány szerint, ezen fordításai, nevezetesen a' Szent
 írás. Vajha a' Szerzetes Atyák, míg jobb állapotban
 voltak, ezt a' nagy kintset el ne hagyatták volna tel-
 ességgel veszni!

Claruit eo tempore opinione peculiaris sanctitatis
Fr. Ladislaus Báthori in Monasterio S. Laurentii.
Vbi, studiis literarum non minus, quam pietati, in-
tentus, tota Biblia, cum plurimorum Sanctorum
Historiis, e Latino in Hungaricum idioma transtulit.
Eggerer Libr. I. pag. 200.

b.

A' TÖREDÉK MARADVÁNY.

De meg vagyon még is e' régi időnek kegyes szor-
 galmából leg alább egy Töredék Maradványunk, a'
 Bétsi Udvari Könyves házban, jó féle közönséges papi-
 rosos, Kéz írásban, nyoltz rétű nagy formában. Az Ó
 Testamentomból foglal magában elég jó számmal való
 Könyveket: nevezetesen Rut, Judit, Eszter Könyvét;
 a' Makabéusoknak II. Könyvéből a' VI. és VII. Feje-
 zetet; az Öreg Próféta közűl, tsak Baruk, és Dániel
 Prófétaításait; az Apró Prófétaikat pedig mind a' tizen-
 kettőt. Klastromi Új Góthus folyó betűkkel íratott.
 Az írás módja mindenütt egyenlő, 's meg tartja állha-
 tosan a' meg jelöltetett betűket. A' mit is a' Kéz írások
 közűl tsak ez egyben tapasztalhatunk. Ugyan ezen írás
 módjával, és Góthus betűkkel ki nyomtatva, nem

sokára világosságot fog látni, a' Magyar Deákságnak Régiségei között a' II. Kötetben (*Antiquitatum Literaturae Hungaricae Volumine II.*).

Engem ezen különös ritkasághoz, ama' halhatatlan emlékezetet érdemelt Nagy Férfiú, Denis Mihály juttatott, hozzám, 's még inkább Nemzetünkhöz vonzó különös hajlandóságából, 1796 esztendőben. Nyelvünknek mélyebb esmérétere, és nagyobb gyarapodására, alkalmas szép kintset leltem e' Könyvben. Ugyan azért, nagy szorgalommal, és hűségesen mását vettem. 'S e' leszen, némelly szükséges jegyzésekkel meg toldatva, Magyar Régiségeimnek a' II. Kötetjök. Azután következik a' III. Kötet; melly, a' külömbféle Nyelvtanításbéli Észre vételeken kívül, kiváltképen a' számosan elő forduló Különös Ritka Szavakat Szóvisgáló Fejtegetésekkel foglalja magában.

1. ANNAK HIHETŐKÉPEN MEG MUTATTATHATÓ IDEJE,
'S FORDÍTÓJA:

HASONLÓ KÖVETKEZÉSSSEL AZ EGÉSZRE IS NEZVE.

Teljességgel sohol semmi jele sints: hogy kitsoda, mikor és hol fordította. Tsak hihetőképén nem lehet erről szóllanunk. Vagy Szent Ferentz Szerzetesinek, vagy Bátorinak tulajdoníthatjuk. De még is inkább Bátorinak. Mert Szent Ferentz Szerzetesinek munkájok, mivel a jó igyekezetű Atyák az Inquisitio elől Moldvaságba által szökének, ilyen üldöző nyomatásban meg nem maradhatott. Bátori fordítása ellenben szerentsébb volt; mert jó ideig gondosan megtartatott.

Ő ezt a' nagy munkát alig készítette folyvást, kezdettől végig menő azon egy renddel; hanem részenként, a' mint az idő engedte, és kedve tartotta, most ime', most ama' darabot vette elő. Ennek hasonlatosan részenként mások is mását vehették; vagy ugyan az

eredeti részek is több kezekre kerülhettek, kiváltképen a' háborús viszontagságokban.

Ezek közül lehet a' Bétsi Kéz írás; mert ez a' darab csak ugyan eredeti, és maga az első fordítás, a' mint sok jelenségei mutatják.

Különös dolgot emleget Káldi György az Oktató Intésben (§. IV. pag. 4. columna 2.). *Nekem, úgy mond ő, bizonyos, és hitelre méltó ember mondotta: hogy látta az írott Magyar Bibliának nagyobb részét, melly két száz esztendő előtt fordíttatott.* Kár! hogy Káldi, sem ezt a' bizonyos, és hitelre méltó embert nevének nem nevezte; sem a' helyt hozzá nem tette, mellyet ez a' szemes tanú, illy különös dolgot el beszéltében, csak ugyan el nem hallgathatott. Ezen jelenség után talám ezt a' nagyobb részt is bizonyosabban mondhatnók Bátori munkájának. A' 200 esztendő, ha Káldi idejétől, az az 1625 esztendőtől, mellyben ki adta fordítását, fel felé megyünk, igen meg egyez azon idővel, mellyben Bátori leg jobb korában volt az illyen foglatatosságra, az 1425 esztendőben, és még utóbb több esztendővel. Mert a' tanú is a' 200 esztendőt, noha csak közel annyi lehetett, kerek számmal mondhatta, a' mint gyakorta meg esik az el beszéllésekben.

Komjáti Benedek elég nyilván vallja: hogy ő sem volt a' leg első fordítójok a' Szent Pál Apastal Leveliinek, mellyek 1533 esztendőben jöttek nap fényre Krakóban. Özvegy Perényi Gábornéhoz, Frangepán Katarinához, íratott Ajánló Levelében jelenti: hogy ezen Nagyságos Aszszonynál Szent Pál Apastalnak Leveli már magyarázva valának. Ő pedig reá onszoltatott, hogy meg látná, ha jó volna e ez a' fordítás. Hibásnak lelven, ismét kéreessel bíratott reá, hogy ő maga újonan fordítaná. El hallgatja ő is az előbbi for-

ditónak nevét: mert talám ez az írás is nevetlen volt. Én ezt is Bátori maradványának gondolom.

Ha ezeket egybe fogjuk, majd igen meg vagy on az egész Magyar Szent Írás. Fordítójának pedig mivel Hiteles Írók, nevén nevezvén, tsak az egy Bátorit mondják: mi is annak nálánál egyebet kit tarthatnánk inkább?

2. A' HIHETŐSÉGNEK NEVEKEDÉSE A' SZÓLLÁSNAK MÓDJÁBÓL.

A' Töredék Maradvány, mellyben mi is részesülhetünk, ugyan arra az időre, az az, a' XV. századnak közepénél jóval feljebb, az 1425, és 1456 esztendőök között valóra mutat, a' benne lévő Magyar szóllásnak különös módjával is. Nagyon különböz tsak e' maga, Komjáti, Pesti, és Erdősi szóllásaitól.

a) Kiváltképen különös benne, az alég múlt, és az egészen el mult részesülő szavakkal való ragasztékos élés (*vsus affixus, constructus*); mellyet az utóbbiak már nem követtek, noha a' nyelvnek igaz tulajdonsága szerént vagy on. Ki avúlt a' lassanként járó el szokással, azon idő közben, a' melly itt egy századot közel meg halad.

b) Különös a' határozatlan ígékkal való élés is, a' melly hasonlóképen ragasztékos (*infinitivus affixus, constructus*), 's az utóbbiaknál is esmeretes volt ugyan, de nem olly gyakorta fordúlt elő, mint itt, még pedig azon ékes rövidséggel, melly a' mi nyelvünkhöz is szépen hozzá illik.

c) Igen különböz tovább a' teljes állatos neveken (*in substantivis absolutis*), a' mellyeket a' regiség, a' mint a' Halotti Beszédből is kitetszik, nagyon gyakorlott; a' késeiek ezeknek helyökbe felesen bé hozták a'

müves neveket (*substantiua actionis*) még a' szenvedő értelemben is.

d) Számosabbak benne, hogy sem az utóbbi könyvekben, az ilyen összve vonatott ejtésű állatos nevek, *hatalm*, *kegyelm*, *érzelm*; a' mellyek későbbben folyóbb ki mondásúakká lettek, *hatalom*, *kegyelem*, *érzelem*.

e) Ezekhez járúlnak végtére igen feles ritka különös szavak, a' meszszebb fel menő régiségnek annyival is bizonyosabb jelei: mennél világosabb az azokkal közöslég való élés, köztünk, 's a' napkeleti, és az éjszaki nemzetek között; azon felül mennél együgyűebbek né-mellyek származásokban, 's állhatatosbak az eredeti jelentést meg tartásokban.

Ezek a' mi hihetőségünknek indító okai. Azonban, ha valaki minket bizonyosabbakra találand vezetni, igen örömet, és szinte meg hálálva, fogadjuk el tőle.

C. A' SZENTEKNEK ÉLETEIK.

Elég korán íratlak Magyarúl, a' kegyességre, és jámbor életre való ösztönül, a' Szenteknek is Életeik. Ezekből is valami kitsinyded számmal maradott Kéz írásban. Azt a' rendet tartjuk benne: hogy először mind elő számláljuk; azután mondjuk vélekedésünket azoknak írójokról.

1. AZOKNAK MARADVÁNYAIK.

a. SZŰZ SZENT MARGIT ÉLETE.

Leg elsőnek teszszük Szűz Szent Margit Aszszonynak, IV. Béla Király leányának, Szent Domonkos Szerzetébéli Apátnak Életét. Ezt Pray György, híres neves Történet Írónk, hozta leg először nap fényre, és nyom-

tatásban ki adta Nagyszombatban, 1770 esztendőben, Özvegy Szent Erzsébet Aszszonynak Latán nyelven íratott Életével együtt. (*Vita S. Elisabethae, et B. Margarethae Virginis.*). Utóbb, 1782 esztendőben, újra ki nyomtatta Budán, de a' maga nevét el titkolva, ama' sanyarú életű, és kegyes munkáiról nevezetes, Tihani Apát úr, Vajda Sámuel; a' Magyar Nemzetnek, mind a' régiségekben való kedve telésére, mind pedig lelki épülésére; és hogy mindnyáján könnyebben olvashatának, nem a' régi, hanem a' mostani írásnak módja szerént.

b.

SZENT ELEK ÉLETE.

Második e' számban Szent Elek Élete, de a' mellynek elejét a' régiség el rágta, szegletekre töretett szorgalmatos Klastromi Új Góthus betűkkel való Kéz írásban, közönséges papíroson.

c.

ELSŐ REMETE SZENT PÁL ÉLETE.

Ez után következik Első Remete Szent Pálnak Élete, ugyan azon Kézírásban, azon egy féle betűkkel, azon egy szorgalommal.

Az a' kézzel íratott Könyv, mellyben vagynak mindjárt elől egymás után e' két Szenteknek az ő Életeik, kisdéd nyoltz rétű formájú, fekete bőrrel bé borítottatott fa táblájú kaptos kötésben. Tovább egyebeket is foglal magában, többnyire pedig Könyörgéseket, és egynéhány Énekeket, a' mellyekről másutt szóllok. 'S a' Könyörgések ennek a' Könyvnek jóval nagyobb részét teszik: a' mellyet én, az Életektől meg váltva, tsak magát különös nevezet alatt így emlegetek írásaimban: *Kézírásban lévő Imádságos Könyv (Precum Liber MS.)*

A' szorgalmatos Új Góthus írás még az Imádságos Részben is alkalmasint három negyedét foglal. Mind eddig igen meg egyez az írás módja is: együgyűbb, 's majd tsak nem több benne a' jelölés, hogy sem az egybe foglalás. Az utolsó negyed rész, változó restebb folyó betűiben, 's még inkább az írásnak különböző módjában, több, és külömb külömb időbéli; s hova tovább mind utóbbi kezeket mutat.

E' kisebb részben leg utóbbi esztendő, már a' XVI. századból, az 1526; előtte való az 1508; a' mint külön külön nyilván ki íratnak. Mind azon által az első nagyobb részt, mind az írásban lévő gondosb szorgalom, mind a' szóllásnak régiebb módja, melly kiváltképen a' Szenteknek Életeikben meg vagyon, sokkal feljebb viszi, a' XV. századnak majd szinte a' derekába.

Ezen könyvvel éltem már 1786 esztendőben, mikor azt még Néhai Tiszteletes Peer Jakab, Kegyes Oskolabéli Szerzetes, a' Pozsoni Nagy Oskoláknál Történeteket fejtegető Tanító, birta volt. Ennek holta után meg szerzette azt Gyűjteményének öregbedésére Tekintetes Jankovits Miklós Úr: a' kinek barátságából másodszer is jó ideig hasznát vettem.

d.

SZÜZ SZENT KRISTINA ÉLETE.

Meg vagyon Szüz Szent Kristinának is az Élete, mellyet tsak a' végén tsonkított meg az idő, különös Kéz írásban, jó féle közönséges papíroson, negyed rétű szép formában. Klastromi Új Góthus, de már valamivel kerekébb, és igen szorgalmatos, írással. A' jelölés számosabb benne, és igen állhatatos; kevés pedig az egybe foglalás. A' hosszú magokban hangzóknak is vagynak már ebben különös jeleik, a' mellyek más régiebb kéz

írásokban nem láttatnak. Nyilván ki tetszik, hogy utóbbi mása valami régiebb írásnak. Ditséretre méltó benne az írónak hűsége. Ezt a' ritkaságot is Tekintetes Jankovits Miklós Úr birja.

e. SZENT DOMONKOS ÉLETE.

Méltóságos Szerdahelyi Gábornak, a' Beszttertze Bányai Püspök Úrnak, tekintetes nemzetségéhez tartozó Könyves házában, a' mit önnön bizonyítása után is bátran mondhatunk, meg vagyon Kéz írásban, hasonlóképen Új Góthus betűkkel, Szent Domonkosnak Élete. Bővebben szállhatunk felőle, ha a' Nagyságos Úrnak kegyes engedelmeiből valaha hozzája juthatunk.

2. AZOKNAK ELSŐ ÍRÓJOKRÓL VALÓ VÉLEKEDÉSÜNK.

a. MEG NEM EGYEZŐ VÉLEKEDÉS KÜLÖNÖSEN SZENT MARGIT ÉLETÉRŐL.

Szűz Szent Margit Aszszonynak Életéről az a' vélekedés tart: hogy ennek első Írója valami Apátza volt volna, hamar pedig a' Szent Szűznek halála után, melly 1271 esztendőben történt. A' Kéz írás azonban, melly után azt Pray György ki adta, annak mása volt, 's a' mint ez a' Nagy Férfiú gyanította, már a' XV. századból.

Hogy Apátza lehetett az első Író, abban nagy ellenmondást mi ugyan nem tennénk, ha egyéb észre vételek nem akadékoznának: mivel, a' mint tsak ezen Életből is nyilván ki tetszik, az akkori Apátzák deákosak voltak, Latánul jelesebben tanultak. De először is, hogy olly igen korán íratott legyen ez Élet, a' benne uralkodó szöllásnak sokkal, majd 150 esztendővel

utóbbi módja miatt nem hihetjük. Ha azon időbéli volna, ettől nagyon különbözne, 's ama' nevezetes Halotti Beszédnek, együgyűebb, és durvább szóllása módjához igen közel járna. Hanem azzal állhatnak ellenünk: hogy, a' ki mását vette, a' szóllásnak ime' régiebb módján símogatott a' maga idejéhez képest. De a' jámbor mása vevő bizony nagy símogatást mérésztett tennie.

Azonban még ez a' mása vevő is jóval utóbbi, hogy sem a' mint Pray György gyanította. Mert ennek írása, sőt szóllása módja is, szakasztott az: a' mellyet mutatnak a' Boldogságos Szűz Máriáról kézzel íratott némelly Szent Beszédek, Tekintetes Jankovits Úrnak szép ritkaságú Gyűjteményei között. Mind a' kettőt, gondosabban egybe vetvén, azon egy írótól, vagy mása vevőtől, származottnak bátran mondhatjuk. Ezeket a' Beszédeket pedig az író, a' mint maga nyilván ki tette a' Könyv végén, a' XVI. századnak elején, 1522 esztendőben, Szent Simon és Iudás estén, végzette.

b. UGYAN ARRÓL HIHETŐBB VÉLEKEDÉS.

Sokkal hihetőbb vélekedésre vezet magának Szűz Szent Margit Aszszony Életének egy különös helye. A' bizonyosságot tévő Apátságoknak elő számláltatásokban a' harmintz heted Soror, Mária, Mihály Úrnak leánya, így emlittetik: *Ez Soror Máriának mondásáról, sem esztendejéről, semmit nem írtak az Legendában egyebet, hanem tsak ezt, 's a' t.* Ez a' hely nyilván jelenti a' Boldog Szűznek halála után tsak hamar meg íratott Legendát, az *Olvasni valót*, annak az *Életét*. Mi ezt inkább Latánul íratottnak tartjuk, a' Boldog Szűznek, szent életéről, és tsoda tételeiről való meg tudakozás-

nak alkalmatosságával: mellyet V. István Királynak, Szent Margit Testvérének, kérelmére tétetett, hamar egy más után, Gergely Pápa, és Innocentius Pápa, a' mi Fő Papjainkkal, és a' Római Követekkel. Nyilván különböz ettől a' Magyar nyelven íratott Élet, Pray Györgytől nap fényre hozatott Ritkaság; melly ezeket e'képen említi, 's más előtte valóra világosan mutat; s ugyan azért már első sem lehet, a' mint azt annak tartják; hanem utóbbi, és sokkal bizonyosabban amaz első után való fordítás.

A' SZENTEK ÉLETEIKNEK ÍRÓJOK.

c.

BÁTORI LÁSZLÓ.

Már ennek, 's a' többieknek is kitsoda lehetett a' Fordítójuk? Mi oda hajlunk inkább, hogy Bátori Lászlót tartsuk annak. Mert ugyan ebben a' foglalatosságban is tsak ötet egyedül nevezi a' régiebb idő: *Sok Szenteknek Életeiket Latán nyelvből Magyarra fordította.* A' sok közül ezt az egynéhány meg maradottat mért vonnók el tőle? És ha azt teszszük, kinek tulajdoníthatjuk egyébnek tsak ilyen okkal is?

Első Remete Szent Pál Életéről alég lehet kétségünk. A' Szenteknek Életeiket Magyarúl író Jámbor Szerzetes bizony mindenek előtt ezzel tisztelte meg szerzetének Pártfogóul, és Például, választott Szentjét. Szent Elek Élete együtt jár ezzel; meg egyez mindenképen a' szóllás módjában. Tehát ez is annak az ő fordítása. Meg egyez Szűz Szent Kristina élete is. Nem különböz ebben Szűz Szent Margit Aszszony Élete, hanem tsak egyedül az írás módjában. De ezt már, az utánna írók, a' mása vevők tették. Mert tsak ugyan élhetünk mi is a' mi részünkre az ellenkező félnek ellenvetésé-

vel, kiváltképen ez ilyen apróbb dolgokban. Még a' feljebb elő hozatott Életek is másaik az eredetieknek. Mert azokban is, noha igen közelít ugyan, de eleget tsap félre is az írás módja attól az együgyűebbtől, melly végig egy aránt uralkodik a' Szent Írásnak Töredék Maradványában, 's a' mellyet tsak ugyan Bátorinak tulajdonítunk. Ugyan ezzel tévén az egybe vetést, eléggé tapasztalhatjuk: hogy az utánna írók, a' mása vevők, meg különböztették, de tsak egy kevéssé, 's igen mértékletesen, azon Életekben még a' szóllás módját is.

D. A' KÖNYÖRGÉSEK, ÉS ÉNEKEK.

1. A' KÖNYÖRGÉSEK.

Az Úrnak Imádsága leg első Könyörgése a' Kereszttyénségnek. Ennek, kétség kívül, meg kellett mindennek előtt Magyarúl lennie, még pedig igen korán: úgyszintén az Apostoli Hitvallásnak, 's egyéb rövidebb, és együgyűebb Könyörgéseknek, az Anya Szent Egyháznak Lelke, és első szokása szerint.

Mi azonban az effélékből tsak igen kései maradványokat mutathatunk, nevezetesen abban a' Kézzel íratott Imádságos Könyvben: a' mellytől el szakasztók, Szent Elek, és Remete Szent Pál Életét. Ezek, ugyan az utóbbi szokás szerint, már hosszszabb könyörgések, és számosabb üdvözlések, részént az Úr Jézushoz, részént a' Boldogságos Szűzhöz. Találkozik ezek között egy, igen buzgó, és babonás imádság is, a' fegyver ellen. Meg vagyon itt az Angyali Üdvözlés, a' Szent Erzsébet Aszszonyéval, az Anya Szent Egyháznak még hozzája nem adatott bé fejező Könyörgésével; az Úr Imádsága; az Apostoli Hitvallás. Ezeken felül, már igen a' vége felé, olvastatik a' Tíz Parantsolat; az Öt

Érzékenységek; a' Hét Fő Bűnök; a' Nyoltz Boldogságok; a Kilentz Idegen Bűnök; az Égbe kiáltó Négy Bűnök. Utolján vagyon a' Lórétomi Létánia, nevezetesebb különbséggel a' mostanitól.

2. SZENT ÉNEKEK.

Ugyan azon Kézírásban, annak vége felé, vagynak egynéhány Énekek is. Szent Ambrus Éneke, *Isten, téged ditsérünk, Te Deum laudamus*, még pedig az éneklésnek jeleivel, kótákkal. A' Boldogságos Szűzhöz két Ének. Az első Latán után való fordítás; tsak a' számokat tartja meg a' szó tagoknak, de nem a' páros végezetet. A' második jelesebb páros végezetű; melly a' szerzés idejét, 's helyét is, magában foglalja a' végén; Pestet, ugyan ott Szent Péter útszáját, az 1508 esztendőt. Szent László Királyról egy Ének; ez is Latán után való, 's meg elégszik a' szó tagoknak tsak számokkal, a' páros végezettől meg válva.

A' Boldogságos Szűzről való jelesebb Éneket nap fényre hoztam már 1787 esztendőben közre botsáttatott Elegyes Verseim után, holott a' Régiségek között a' II. Darab az.

Igen különös Ritkasággal bír Erdélyben a' Jegenyei Plébánia, a' mint azt Bartalis Antal bizonyítja (*in Notitia Parochiae Jegenyensis, Claudiopoli 1794 8. pag. 112.*). Szent István Első Királyunk Jobbjáról való Ének az; mellyet, hozzája illő Imádsággal, már 1484 esztendőben nyomtattak Norimbergában.

Kár! hogy a' Tudós Férfiú azt egészen ki nem adta munkájában. Most, a' míg valami módon hozzája juthatunk, meg kell ezen Éneknek tsak első Vers kötével elégednünk.

*O deucheoseeges zenth job keez,
 Mel'et magyar ohaitua neez,
 Draga genche neepeunknec,
 Nag' eoreome ziueunknec.*

E. A' KEGYES ELMÉLKEDÉSEK, 'S EGYÉB EFFÉLE ÍRÁSOK.

Különös Kézírás találtatik Tekintetes Jankovits Miklós Úrnak Gyűjteményei között, nyoltz rétű nagyobb formában, jóféle közönséges papíroson, Klastromi Új Góthus betűkkel íratva: a' mellyel, a' mint már másutt meg jelentők, Szűz Szent Margit Aszszony Élete teljességgel meg egyez, mind az írásnak, mind a' szóllásnak módjában.

Ennek két főebb tartalmát, mi inkább Kegyes Elmélkedéseknek mondhatjuk: az Írója Könyvnek, Írásnak, és Prédikázióznak nevezi. Az első szóll az Isten Fiának test fel vételéről, és Szűz Máriának örömről, 's méltóságáról: a' második pedig ugyan azon Szeplőtelen Szűz Máriának haláláról, meny országban való fel viteléről, és örök örömről. Ezek után következnek némelly Ahítatos Példák Aszszonyunk Máriának Tisztelőiről. 'S ezeknek végökben olvastatik az esztendő: *vegeztetet ez kevnv Hetfevn zent simon, es zent iude estyn, vr zuletety utan. Ezer evt zaz. Huzon keet eztendeuben.:* — *ug' mint 1522 eztendeuben.* Az után vagynak Szent Bernártnak Mondási a' Szerzetes Életről. Leg utóbb pedig azon Szentnek egynéhány rövid Elmélkedési.

F. EGYÉB VILÁGI DOLGOKRÓL VALÓ ÍRÁSOK.

Egyéb világi dolgokról még eddig tsak három ritkaságot emlegethetünk e' nagy időből.

1. KÜLÖNÖS MENEDÉK LEVÉL.

Először is Vér Andrásnak efféle írása, melyet 1473 esztendőben Erdőhegyi Balásnak Magyar nyelven adott húsz forintnak meg adatásáról, valósággal e' neven neveztetik, *teljes menedék*. Ennek híven le íratott mása Cornides Dánielnek ritkaságai között találtatik Méltóságos Teleki László Grófnak Könyves házában.

Én Vér András adom én kezem írássát: hogy adós volt volna én nekem Erdőhegyi Balás száz forinttal, Szék Udvarnok zálogosság szerént, és az száz forintnak húszát meg adta. Az húsz forintról én Vér András teljes menedéket adtam ez Erdőhegyi Balásnak. Adott Jenőben Kis Karátson estén. 1473.

Ennek másját Erdőhegyi
Balásnak adtam.

Az után Nagy nevezetű Schwartner Márton Úr, Tekintetes Jankovits Miklós Úrnak, ebben szemes tanúnak, hiteles bizonyítása után, teszen említést *Kazai Nemzetségnek* saját levelei között lévő egy különös Menedék levélről (*Quietantiáról*), melyet a' Tihanyi Apát Úr Magyarúl írt 1487 esztendőben (*Diplomaticae Part. I. Cap. I. §. 29. nota d, et h.*)

2. A' TRÉFÁLÓDÓ ÉNEK ELEINKNEK BEJÖVETELEKRŐL.

Elég esméretes már az az Ének, melyet Eleinknek Szvatoplug idejekor lett Bėjövetelekről költött valami Tréfálódó Énekes, *Joculator*, a' mint Pray György nevezi a' Nevetlen Író Deák után (*Dissertatione IV. in Annales Veteres Hunnorum, etc. §. VII. pag. 75.*). Ezt Néhai Nagy nevezetű Cornides Dániel, a' maga hiteles vallása szerént, Pray Györgytől kapta: a' ki annak

mását olyan Kézírásból vette, melynek írása Klas-tromi Új Góthus betűkkel volt, és a' XIV. századnak fogytára, vagy a' XV-diknek kezdetére mutatott.

Én ezt az Éneket Elegyes Verseim után, melyeket Pozsonban adtam ki 1787 esztendőben, holott az, a' Régiségek között, az I. Darabot teszi, úgy botsátottam közre, hűségesen, a' mint azt velem Cornides Dániel, barátságosan, és bizony ő is hűségesen, közlötte. A' kút főről, 's erről a' közlőről, és a' betűknek formájokról, tettem már akkor is, egyenes szívű, világos említést. Most pedig, ugyan azon Cornides Dánielnek némelly utóbbi kérdéseimre hozzám íratott leveléből is, melyet mind e' napiglan gondosan meg tartottam, ezek után is meg tartok, azonokat erősítem annak saját szavaival. *Cantilena, — quam a Cl. Prayo olim acceptam Tecum, Vir Cl. communicaueram, — deprompta erat ex Codice MS. cuius scripturae character Monastico-Gothicus, vel seculi XV. initium, vel exitum XIV. indicabat. — Pestini die 6 Aug. 1787.*

Ezt azért tselekszem, hogy az én ki adásoman meg ütköző egynéhány Tsodálatos Fejeknek, 's azok között egy Jó Barátomnak is, a' ki nagy bátran azt fogja reám, a' mit tőlem semmiképen nem hallhatott, értelmesebben, és nyilván meg feleljek: mivel ő is az én hűségemet már nyilván való írásával meg támadta, 's kétségbe hozta (*Sándor István a' Sókfélének III. Darabjában az 82 oldalon*).

Meg bódulásának az az oka: hogy Nagy nevezetű Dugonits Andrásnak ki adását nem tudja az enyémmel meg egyeztetni; mert ez különböz az enyémtől. De ugyan ebből, hogy külömbség vagyon köztünk, el gondolhatta magától is; hogy nem egy kút főből merítettünk mind a' ketten. Ez a' két Piarista ez előtt még

soha sem lakott együtt azon egy városban; soha sem közlött egymással ki adni való munkáját.

Én koszorút kötöttem először is, most is újlag kötök, az én kutamra, 's mind a' kétszer pedig azon egy féle virágokból. Dugonits hogy azt el mulatta, az ő dolga volt; mért lakoljak én érette? Azonban most utóbb, a' tiszta világosság kedvéért, már magam is kérdezősködtem e' dolog felől. Az Érdemes Férfiúnak saját vallása oszlassa el tehát a' homályos felleget. Ő ezt az Éneket, öszve hajtogattatott, és a' hajlásokban már igen meg kopott papíroson kapta Erdélyben Gyulakúti Lázár Jánostól, nem kevés héánossággal. Ezt tehát ő, a' maga gondolatja után, pótolta ki; szabadabb változásokat is tett benne, kiváltképen hogy az egyenetlen verseket jobb mértékre vehetné. Az írás módját is ő egyengette a' maga vélekedése szerint való régiségnek valami hasonlatosságára. Gondolom, meg oldottam már a' tsomót: hogy a' fondorló Turkálók békét hagyjanak a' jó igyekezetű Jámboroknak.

3. ERKÖLTS DORGÁLÓ ÉNEK.

Utolsó az az Erköls dorgáló Ének, melly a' Kézírásban lévő Imádságos Könyvből már 1787 esztendőben hozatott nap fényre az Elegyes Verseik után, a' Régiségek között a' II. Darab alatt. Olly tsípös, hogy semmi rendnek sem enged. Eléggé láthatjuk benne: már akkor is mi romlott erköltsök hatalmaztak el szegény Hazánkban. A' Boldogságos Szűzről íratott jelesebb Énekekkel, mivel mindjárt utánna következik, azon esztendőben, az az, 1508 szereztetett, 's igen hihetőképén azon egy Költőtől.

UTÓSZÓ.

Révai Miklósnak magyar nyelven írott, kéziratban ránk maradt munkája *A' Magyar Deákság* (vagy amint ma mondanók: «A Magyar Irodalom»), melyről többször volt már szó tudományos irodalmunkban,* három szempontból is megérdemelte, hogy egyik részét eredeti formájában, a hogyan maga Révai tervezte, közzé tegyük. Fontos e mű azért, mert *magyarul* van írva, ellentétben az Antiquitatemmel s nagy nyelvtanával, s így egyoldalú, túlságosan szenvedélyes vitairataitól eltekintve e műve az, melyben egyes nyelvtudományi és irodalmi elveit magyarul találjuk kifejtve. Mint ilyen becses forrás a magyar irodalmi nyelv történetére is.

De fontos e mű azért is, mert bár csonka, befejezetlen mindkét része, mégis ez a *magyar nyelvtudomány-nak első magyar kézikönyve* s a mi még tán nevezetesebb, ez az *első magyarul írott magyar irodalom-*

* V. ö. Bánóczy József: Révai Miklós élete és munkái. Budapest, 1879; több helyen; Szinnyei József: Révai magyar-ugor nyelvhasznítása. NyK. XV.; Melich János: Révai Miklós nyelvtudománya, Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből, XX. kötet, 4. szám.; Welledits Lajos: Révai és Adelung, NyK. 38: 286—312. Magam is feldolgoztam e művet *Grimm és Révai cz. tanulmányom* czéljaira (vö. NyF. 6. szám, 1903), majd később kiadtam a kéziratból egyes részeket középiskolai tanulók számára írott Révai-életrajzomban s a Magyar Nyelvőrben (V. ö. Révai Miklós élete és nyelvészeti törekvései, Bpest 1904 és M. Nyelvőr).

történet. «Alázatos segedelem kérés» cz. füzetében, mely 1806. május havában kelt,* tehát alig egy évvel halála előtt, részletesen ismerteti, és pedig magyarul (a többit latinul) e művét. Valóban e műve már ekkor — legalább annak első kötete — abban a formájában, a mint ránk maradt (v. ö. Magyar Nemzeti Muzeum, 1309/Qu. H.) keszen volt. Ha tehát az 1805. évet tesszük elkészülte dátumának — maga Révai is ezt írta kéziratban ránk maradt műve czímlapjára, l. ott — akkor, tekintve, hogy Pápay Sámuel irodalomtörténete később (1808) jelent meg, tételünk bizvást megállhat.**

És végül, életének utolsó, szenvedésekkel teljes éveiben, midőn az erkölcsi érvényesülés már megvolt, de ekkor meg egy súlyos betegség s az anyagi gondok fájdalmi nehezettek rá elgyötrött lelkére — mintegy újra fellobog az ő nagy lelkesedése s *röviden összefoglalja* azon a nyelven, melynek történetéért senki sem tett többet nálánál, *tudományának, törekvéseinek főbb elveit.* Talán nem indokolatlan ezért, ha munkájának

* Kiadta Simonyi Zs. az Elab. Gramm. harmadik kötetében, melyet a M. T. Akadémia Révai halálának századik évfordulóján tett közzé. V. ö. *Utószó* 341—342. l.

** Valószínű, hogy a Magyar Deákság kidolgozását már első egyetemi évében megkezdi. S ámbár az a körülmény, hogy már e részben többször utal nagy nyelvtanára s az Antiquitatesre, melyeknek mintegy magyar kivonata e mű, arra utal, hogy egyes fejezetei különböző időkben készültek el, annyi bizonyos, hogy 1803-ban még dolgozik az irodalmi részen. V. ö. 83. lap: «E' most folyó 1803. esztendőben itt Pesten kedvez a' szerentse; hogy már a' sajtó alá jött munkám». t. i. az Antiquitates. Az irodalomtörténeti részt külön, gondosan lemásolva, bekötve l. Magyar Nemzeti Muzeum 1305. Quart. Hung. Ezt adta ki Horváth István. L. alább.

kiadását ezzel az első kötettel kezdjük meg, melynek a többivel csak külsőleges kapcsolata van, mely magában is eredeti, önálló műve az ő halhatatlan lángelméjének.

* * *

Révai, mint a hogy az említett előfizetési fölhívásból, de az elkészült kéziratból is látjuk, A' Magyar Deákságot három kötetre tervezte. Célja volt e három kötetben közzétenni mindazt, a mit magasabb fokú iskolákban, a magyar nyelv eredetéről, rokonsági viszonyairól, a magyar nyelv tulajdonságairól s történetéről, a régi magyar irodalom történetéről, a magyar stylisticából, rhetoricából az időtájt tanítottak vagy szerinte tanítani kellett volna s ez elméleti fejtegetéseket mintegy betetőzni amolyan irodalmi olvasókönyv-féle példatárral «A' Jelesebb Írókból». Ehhez képest a mű három részre oszlott volna.

Az elsőben «A' Magyar Deáki Történet adatik elő.» Hozzáteszi, hogy «a' nevezetesebb példák után». E kötetben, mely az ő eddigi tanulmányainak legjobban felelt meg, alig vett át valamit az ő «példái»-ból s a mit átvett, oly kritikával tette, hogy azt «átvételnek» alig lehet nevezni. E kötetről alább természetesen bővebben szólnunk.

A második kötetben «A' Magyar Szép Toll» foglaltatik «főképen Adelung után». Ennek első része a stylus «közönséges» tulajdonságait fejtegeti (pl. hibátlan-ság, tisztaság, világosság, illendőség stb.); a második pedig a szép stylusnak «különös nemeit» magyarázza s osztályozza ezeket a «méltóság» szempontjából («alsó, középszerű és felső» stylust különböztet meg) s a tárgy szempontjából is («tisztbeli, udvari, törvényszéki»;

továbbá «történetíró, tanító ; képes vagy figurás ; érdeklő, indulatos, magas ; szólló, játékos s a' költő» stylust). E kötet harmadik része «legrövidebben szóll a' Szép Tollra megkivántató segedelmekről». Ez a második kötet is elkészült majdnem egészen. Kézirata a muzeumban őrzött kéziratnak második és harmadik testes kötetét tölti be. A harmadik kötetből csak előmunkálati anyaggyűjtemény maradt ránk (v. ö. Aláz. seg. kérés, id. h. 344. l. jegyzet).*

* * *

Az a mű, mely teljes egészében itt jelenik meg először nyomtatásban, két részből áll. Az első rész az egész mű nagy általános bevezetése után, melyet már csak történeti érdekessége, elvi kijelentései miatt sem hagyhattunk el, a magyar nyelvről szól, annak eredetéről, régiségéről, atyafiságáról. Mint bevezetéséből láthattuk, szólni akart még itt a magyar nyelv történeté-

* Révai Miklósnak sok szép értékes terve közül, melyeknek megvalósításában a halál akadályozta meg, nevezetesen a nyelvtani kézikönyvekre vonatkozó tervei. Nagy nyelvtanából, az *Elaboratio Grammaticae* két kisebb művet akart szerkeszteni. Erről tanuskodik az *Alázatos segedelemkérés*, melyben egy *Compendium Elaborationis Grammaticae Hungaricae in Usum Attiorum* című munkájáról azt mondja: «Proxime imprimendum...!» (id. kiad. 342. l.) A Segedelemkérés 1806 májusában kelt. Ebből a Compendiumból előmunkálatok vannak Révai kéziratai közt. De ezenkívül alsóbb osztályok számára is akart készíteni hasonló compendiumot. Ebből azonban már csak a címlap készült el: *Compendium elab. gramm. Hung. in usum inferiorum* (l. id. m. 344. l.). Nyilván ez utóbbira vonatkozik az, amit a 14. lapon mond, hogy t. i. «A Magyar nyelvtanulást külön botsátom közre: mivel előre járó oktatásul elszakasztatik a' kisebb esztendőkre.»

ről, sajátos tulajdonságairól, fejlődéséről s «a nyelvtanulásnak segedelmeiről». De e részekkel, úgy látszik, már nem készülhetett el. Kár érte, a minthogy kár egyéb megvalósíthatlan terveit is, de megvigasztalhat némileg az a tudat, hogy e problémákat jórészt letárgyalta már nagy nyelvtanában, vitáirataiban s az *Antiquitates* első kötetében.

De lássuk már művének első részét. A magyar őshaza kérdéséből, Nagymagyarország problémájából indul ki s itt *Katona Istvánra*, *Schlötzerre* támaszkodva, igyekszik megállapítani az őshaza helyét s rendkívül érdekes módon adja elő e magyar őshaza kutatásának történetét az imént említetteken kívül *Anonymus*, *Deseritzki Intze** (az utóbbi alapján *Julian barát* utazásának történetét s tanulságait), *Rubruquis*, *Elias de Hungaria* (Magyar Illés), *Bonfinius*, *Aeneas Sylvius*, *Toppeltin* (Szamosközi alapján), *Husztli András*, *Schall Ádám*, de különösen s mindenekelőtt *Pray György* alapján, kinek műveiből meríté ide tartozó ismereteinek jórészét.

A második fejezetben «A' feljebb eső eredet» kérdésével foglalkozik. Szerinte az ősmagyarok «azon egy eredetűek a' Hunnokkal» s szerinte az is kétségtelen, hogy «egy volt» a hunok nyelve a magyarokéval, de hozzát teszi, hogy erre ma már kevés nyelvi bizonyítékunk van.** Itt is különösen *Pray György* adataiból in-

* Ez a *Deseritzki* (v. *Dezseritzki*) Ince arról is nevezetes, hogy éppen Révaitól idézett munkájában ő őrizte meg a *csikszentmihályi felíratnak*, a betűrovás ez elég nevezetes emlékének egyik másolatát (v. ö. *Sebestyén* Gyula, *Rovás és rovásírás*, *Ethnographia* 1903—1906 s önállóan is).

** Tudjuk, hogy e kérdésben is egészen más ma már a tudomány álláspontja. V. ö. *Munkácsi Bernát*: «Hunn nyelvemlékek

dul ki s egy pár, ma már természetesen meg nem álló adat közlése után Pray Györgynek «sinai» írókból összeszedett hun szavait veti egybe magyarokkal. A következő fejezet a magyar nyelv régiségéről szól ugyan, de van benne egy rendkívül érdekes általános nyelvtudományi kitérés. Szól itt általában a nyelveknek szaporodásáról; előadja a nyelvjárásokra való tagozódást, a nyelvi formák alaki és tartalmi változásának viszonyosságait s ez úton a nyelvek önállósulását. Fölteszi azt a kérdést, hogy vajjon hány nyelv van a földön s *Gorop János, Alexandriai Kelemen, Ephorus, Plinius, Timotheus* véleményét közölvén e kérdésben, igen érett feleletet ad általánosságban; utalva az újabb európai nyelvek kialakulására (olasz, angol, spanyol, francia stb.) kifejezi abbéli sejtelmét, hogy a régi időkben is bizonynyal sok új nyelv keletkezett az egyes népek keveredése s egyéb okok miatt.

A magyar nyelv rokonságáról való nézete ez: volt egy őseredeti nyelv s ennek «második ízen való származatja»-i a keleti nyelvek (héber, arab, káldi, «szíri» stb.) valamint Ázsiának legrégibb nyelvei. Ezen nyelvekkel egyenrangú származatja az őseredeti nyelvnek a magyar is. De ennél túl nem megy Révai. Így helyteleníti Székely Istvánnak leszármazási táblázatát (bár közli azt, de csak mulatságul), ki pontosan fölviszi Noéig eredetünket. Érdekes, a mi ezután következik: a nyelvhasznítás elvi rendszerezése Adelung és Gatterer nyomán. A nyelvrokonság bizonyítékai mindenekelőtt a szavak és pedig az «eredeti jegyes szavak» (voces cha-

szókincsünkben», *Ethnographia* 12 : 396. és v. ö. a Heinrich-féle Egyetemes Irodalomtörténet IV. kötetében, az ural-altáji rész bevezető tanulmányában.

racteristicæ primigeniæ); ilyenek: a számnevek, a névmások, a létige, az emberi test részeinek neve, a mezei eszközök, a ruházat egyes darabjainak nevezete stb. Ezek vizsgálatánál külön kell ügyelni a hangalakra s külön a jelentésre. De fontosak a név és igeragozás alakjai is. Ezen elemek közös meglétének különböző fokozatai mutatják a rokonságnak különböző fokozatait. Ez elvi fejtegetések után rátér a magyar nyelv rokonságának tárgyalására. De ezt csak röviden teszi, mert módjában van utalni e kérdések bő tárgyalására nagy nyelvtanában, az Antiquitatesben, de különösen nyelvhasonlító szójegyzékében. Elmondja a keleti nyelvekkel való rokonságnak fokozatát s ennek néhány bizonyítékát, továbbá nyelvünk viszonyát a perzsa s a török nyelvhez (ezekkel szerinte a magyar nyelv távolabbi rokonságban van).*

* Révai keleti nyelvészeti bizonyítékai alkalmával többször hivatkozik Jahnra és Schindlerre. *Jahn* János catholicus bibliabuvár (1750—1816.), 1789—1806. a bécsi egyetemen a keleti nyelvek, a bibliai archæológia és a dogmatica tanára volt. Több kiadást ért héber nyelvtana, jelent meg tőle chaldeusi, syr nyelvtan és chrestomathia, arab nyelvtan és chrestomathia. Révai valószínűleg következő művét használta: *Lexicon arabico-latini* chrestomathiæ arabicæ accommodatum a Johanne Jahn philos. et theol. doct. atque lingvar. orient. archæolog. bibl. introd. in v. t. et dogm. prof. caes. reg. p. et. o. Vindobonæ, Vindobonæ, apud. Christ. Fried. Wappler et Beck, 1802. *Schindler* Bálint wittenbergai, majd helmstedti tanár (professor linguæ hebraicæ), 1604-ben halt meg. Főműve: *Lexicon pentaglotton*, először 1612-ben jelent meg, újabb kiadások 1625., 1649., 1695.; Révai valószínűleg az 1635. kiadást használta. Megjegyezzük e helyen, hogy Révai kéziratában a héber nyelvbeli alakokat eredeti héber betűkkel közli, de mindenütt a latin betűs átírást is. Nyomdatechnikai okokból mi az előbbieket elhagytuk. Egy-két nyilvánvaló íráshibát is kijavítottunk. V. ö. pl. 10. l. alsó sor

Majd áttér nyelvünk közelebbi rokonaira, de előbb a rokonnnyelveket beszélő népeket: a lappokat, finneket, észteket, zürjéneket, permieket (ezeket külön veszi), vogulokat, votjákokat, cseremiszeket, mordvinokat s osztjákat jellemzi pár szóval. Aztán előadja e nyelvrokonságról való nézeteit: *Schlötzernek*, *Rudbecknek*, *Scheffernek*, *Leibnitznak*, *Sajnovitsnak* (ennek utazását említi röviden) s részletesen jellemzi *Schlötzer* és *Sajnovits* vitáját. Majd saját nézetét adja elő, melyet *Gyarmathi* bizonyítékaira alapít. Hosszan vitatkozik *Schlötzerrel* és kétségtelen, hogy e feltűnően terjedelmes rész munkájának legérdekesebb, bár természetesen jórészt ma már szintén elfogadhatatlan fejezete. Egyébként itt is ugyanazon elveket találjuk, a melyeket nagy nyelvtanának bevezetésében már kifejtett.

Ezzel aztán be is fejeződik az első, a nyelvtudományi rész. Mint műve bevezetésében említi, ezután még magyar nyelvtörténeti fejezetek következtek volna. Úgy látszik, ezekkel már nem készült el. A' Magyar Deákság muzeumi kéziratában üres lapok következnek a nyelvhasonlítási rész után. Nyilvánvaló, hogy az egyes nagyobb s magukban is önálló értékű fejezeteket külön-külön kidolgozta s talán nem is nagy műve tárgyalási sorrendjében. Csak így magyarázható, hogy A' Magyar Deákság első részének, illetve kötetének második szakasza, a magyar irodalomtörténet külön kéziratban maradt ránk, külön kis bevezetéssel. E részt *Horváth István*, Révainak hű tanítványa és tanszékén utóda kiadta

tehetnök, a kéziratban *thetnök* van; 16. l. utolsó teljes sor emlékezetes, a kéziratban emlekezetes van; a záró idéző-jeleket, a hol elmaradtak, kitettük, stb. De v. ö. 21. l. *Előmenetel* megmaradt 91. l. a kéziratban: Özvegy *Prényi*.

Magyar Literatura, vagyis: A' Magyar Deáki Történet ezimmel, a Tudományos Gyűjteményben (1833, II. kötet, 49—91. lap) és pedig a következő jegyzet kíséretében:

«Már negyven évnél több idő folyt le, mióta a' Magyar Nyelv különös tanítóktól a' Pesti Fő Oskolában, és a' Magyar Haza Akadémiáiban taníttatik, és illy hosszú időszakasz lefolyása után sintsen Kézi Könyvünk, ha Pápai Sámuelét kivesszük, a' Magyar Literaturáról. Sokan azt sem tudják helyesen, mit kellene tanítani ime nevezet alatt. Hogy így állunk, épen nem tsudálhatjuk. A' szűk fizetés, mellyet a' névre rendes, fizetésre nézve pedig rendkívül való Magyar Nyelv Tanítók húznak, olly tsekély, hogy a' mellett a' Magyar Literaturáról maguknak igen kevés, vagy épen semmi segédeszközöket sem szerezhhetnek. Másfelől a' helybéli Könyvtárok is, még a' Pesti Fő Oskoláét sem vevén ki, fölötte nyomorék állapotban vagynak. E' Tudomány a' Nagy Révai-nak is gyenge oldalát tette. Mennyit tudott belőle, eredeti Kéziratából, mellyet sokszori unszolásokra itt egészen kiadok, kitetszik. Tsak hogy arra is kell figyelmezní, hogy Révai nyugodalmat kért, midőn Tanítónak neveztetett; hogy Grammatikájának kiadása egészen elfoglalta időjét; hogy végre betegeskedése és a' szűk fizetés mellett sok inséggel küszködött.

A' Szerkesztető.»

A mi e jegyzet elejét illeti, érdekes kortörténeti adatok vannak benne. A másik felének mentegetéseire nézetünk szerint Révai nem nagyon szorult rája. Irodalomtörténete a nyelvemlékek korával foglalkozik s a régi kéziratokat nálánál alig ismerte valaki jobban. Különben a mű eleje külön kis bevezetés az irodalomtörténeti részhez s jó részében a teljes műhöz való bevezetés elveit adja. Különösen látszik ez a *deák* szóról való jegyzetben.

Révai irodalomtörténetéből kirekeszti a nem magyarul írt műveket. Igen bőven foglalkozik a hún írás kérdésével. Hosszan bizonyítja, hogy a hunok «éltek betűkkel», foglalkozik a székely-hun írás kérdésével s véleménye, hogy a hun és székely írás nem azonos. Egy pár a hunok műveltségi viszonyaira vonatkozó cikkecske után áttér a magyar irodalomra, melyet «*A' keresztyénségnek fel vételétől fogva a' mohátsi veszedelemig*» tárgyal. Még itt is előbb a régi magyar írást fejtegeti. A Halotti Beszéddel kezdi s érdekesen, megindítóan mondja el a kiadás történetét s a hozzáfüződő ismeretes vitát a szerzőnek, vagy leírónak magyarságáról. Az akkor ismeretes bibliafordítások után a Margit-legenda s egyéb nyelvemlékeink s a régi magyar irodalomnak akkor ismert termékei következnek.

De talán e tartalmi imertetésből elég is lesz. E töredékből is nyilvánvaló halhatatlan szellemének genialitása, mely, ha a sors időt engedett volna neki, az első magyar irodalomtörténettel is megajándékozta volna nemzetét.

Vele foglalkozva, csodálatunk, hódolatunk alkotásai és egyénisége iránt a tűnő évekkel csak növekedhetik. S nyelvtanának harmadik kötete után e műve is megjelenvén, lehetetlen, hogy eszünkbe ne jussanak ihletett szavai, melyeket Kazinczyhoz intézett 1806 február 10-én kelt levelében: «Nem akartok ti engemet még tökéletesen érteni: idővel, 's lassanként szoktok majd a' felfedeztetett valóságokhoz.»

R. M.

TARTALOMMUTATÓ.

BÉVEZETŐ TUDÓSÍTÁSOK A' MAGYAR DEÁKSÁGRÓL KÖZÖNSÉGESEN.

	<i>Lap</i>
I. §. A' magyar deákságnak értelme	5
A. A' literatura magyarul deákság	5
B. A' deák szó a latán nyelvre átalvitetett	10
C. Mi ezt első értelemben veszszük	10
II. §. A' Magyar deákságnak fő tárgya és saját részei	11
III. §. A' Magyar deákságról elkészült munkának főoszlása	14

A' MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNET.

BEVEZETÉS.

I. §. A' magyar deáki történetnek saját tárgya	15
II. §. E' jelen való munkának oszlása	15

ELSŐ RÉSZ.

A' MAGYAR NYELV KÜLÖN VÉTETVE.

ELSŐ FEJEZET.

A' MAGYAR NYELVNEK EREDETÉRŐL, RÉGISÉGÉRŐL, 'S ATYAFISÁGÁRÓL.

I. §. A' magyar nyelvnek eredete	18
A. A közelebb való eredet	18
B. A' feljebb eső eredet	25

	Lap
II. §. A' magyar nyelvnek régisége	26
A. A' nyelveknek szaporodásokról közönségesen	26
B. A' magyar nyelvnek régiségéről	28
III. §. A' magyar nyelvnek atyafisága	30
A. A' nyelveknek atyafiságok közönségesen	30
1. Az atyafiságot mutató jelek	30
a. Első rendbeliek	30
b. Második rendbeliek	32
2. Az atyafiságot meghatározó szabások	32
a. Első szabás	32
b. Második szabás	33
c. Harmadik szabás	33
B. A' magyar nyelvnek atyafisága különösen	34
1. A' távolabb való atyafiság	34
a. A' zsidó, káldi, szíri és árábs testvér nyelvekkel	34
b. A' persa, 's török nyelvekkel	37
2. A' közelebb való atyafiság	38
A. A' közelebből atyafiságos nemzetek	39
1. A' lappok	39
A' finnek. Az esztek. A' sziránok. A' permiek	40
A' vogulok. A' vótok. A' tseremiszszek. A' mordvák. Az osztok	41
B. A' közelebből atyafiságos nyelvek	42
1. Schlötzer állatása szerint	42
2. A' mi észrevételeink szerint	45
C. Következések	47
1. A' mi észrevételeink szerint	47
2. Schlötzer állatása szerint	47
a. El nem mulasztható megtáfolásunk	49
b. Igazabb szabású vélekedésünk, nemzetünk kettős rémülésének, 's bosszuságának letsillapodására	51
(1) A' rémülés, 's a' bosszúság	51
(2) A' letsillapítás	52

MÁSODIK RÉSZ.

A' MAGYAR DEÁKI TÖRTÉNET.

ELSŐ SZAKASZ.

A' HUNNOKNAK DEÁKSÁGOKRÓL.

I. FEJEZET.

A' HUNNOKNAK ÍRÁS TUDÁSOKRÓL.

	<i>Lap</i>
I. §. A' titkos értelmű jelekről	59
II. §. A' betűkről	60
A. Éltek betűkkel	60
B. Mitsodás betűkkel éltek	61
1. A' székely betűk régi hunniai betűknek tartatnak	62
2. A' székely betűk különböznek	64
3. A' székely betűk nem hasonlítanak a' tót, 's oláh, vagy napkeleti betűkhöz	64
4. A' székely betűk jobbról balra mennek	65
5. A' székely betűk nem hunniai betűk: ezeket tehát eredeti képekben nem tudhatjuk	67

II. FEJEZET.

A' HUNNOKNAK A' TUDOMÁNYOKBAN VALÓ
JÁRTASSÁGOKRÓL.

I. §. A' sztizitáknak, hunnok eleiknek, voltak történetíróik	69
II. §. A' hunnok gyakorlották, 's terjesztették' anyai nyel- vöket, 's törvény tudásuk tagadhatatlan	69
III. §. Különösen a' költést igen kedvellették	70

MÁSODIK SZAKASZ.

A' MAGYAROKNAK DEÁKSÁGOKRÓL, A KERESZTYÉNSÉGNEK FELVÉTELETŐL FOGVA A' MOHÁTSI VESZEDELEMIG.

I. FEJEZET.

A' MAGYAROKTÓL ELFOGADTATOTT IDEGEN BETŰKRŐL.

	<i>Lap</i>
I. §. Miként történt az idegen betűknek elfogadtatások	73
II. §. A' latán betűkkel való írásnak különböző képei, és módjai	74
A. A' különböző képek	74
1. A' Károlyi betűk	74
2. Az új góthus betűk	75
B. A' különböző módok	76
1. Az első együgyű mód	76
2. Az egybe foglalás és jelölés módja	77
3. Az írás módjának állhatatlansága, és a' régiségnek bizonyosabb jele	78

II. FEJEZET.

A' HAZAI DEÁKSÁGRÓL.

I. §. A' magyar deákságról közönségesen szólva	79
A. A' magyar deákságnak nemei	80
B. Azokban igen emésztett az idő, de még sem mindenestül	81
II. §. A' hazai deákságról különösen, annak maradványait megnevezve	81
A. Lelki oktatások	82
1. Azoknak kiadatások	82
2. Bizonyos régiségök	84